

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Kerli Truumees

TARBIJAPETTUSTE OHVRIKS LANGEMINE JA SEDA MÕJUTAVAD TEGURID

Magistritöö

Juhendaja
MA Anna Markina

Tallinn
2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TARBIJATE ÕIGUSED JA NENDE KAITSE	9
1.1. Tarbijaõiguste kujunemine	9
1.2. Tarbijakaitse organisatsioonid	9
1.3. Tarbijakaitse Eestis	11
1.4. Offline ja online tarbijapettused	12
1.5. Millal ja kuidas rakendu tarbijakaitse mehhanism?	14
1.6. Kelmus	15
1.7. Levinumad petuskeemid	16
2. TARBIJAPETTUSE OHVRIKS LANGEMISE RISKITEGURID	23
2.1. Interneti revolutsioon ja selle tagajärjed: online pettus	23
2.2. Kriminoloogilised teooriad	26
2.2.1. Üldise kuritegevuse teooria	27
2.2.2. Enesekontroll, rutiine tegevus ja kuritegevus	29
2.2.3. Tarbija enesekontroll ostlemisel	30
2.2.4. Enesekontroll, rutiinsed veebitegevused ja isikuandmete avalikustamine	32
2.2.5. Rutiinse tegevuse teooria	33
2.2.6. Enesekontroll, rutiinse tegevuse teooria ja ohvriks langemine	34
2.2.7. Rutiinse tegevuse teooria ja kuriteo sihtmärk	35
2.2.8. Küberkuritegevuse ohvriks langemine	36
2.3. Sotsiaaldemograafilised näitajad, kui riskifaktorid ohvriks langemisel	37
2.4. Kuriteost teada andmine	42
2.4.1. Politseile kuriteost teada andmine	43
2.4.2. Kuriteost teatamise kasu	46
2.4.3. Psühholoogilised tegurid kuriteost teatamisel	47
2.4.4. Kuritegudest teatamist mõjutavad tegurid	48
3. UURING	51
3.1. Uuringu tulemused	52
3.2. Tarbijapettuse ohvriks langemine ostu sooritamise protsessi järgi	54
3.3. Ohvri sugu pettuse ohvriks langemisel	56
3.4. Ohvriks langemine soo ja vanuse lõikes	58
3.5. Tarbija pettuse ohvriks langemine hariduse lõikes Eestis ja EL	60
3.6. Ohvriks langemine piiriüleste ostude puhul	61
3.7. Ohvriks langemisest teatamine	63
3.8. Tarbijapettuse ohvriks langemisest teavitamine asutuse lõikes	64
3.9. Miks ohver ei andnud teada ohvriks langemisest politseile	67
3.10. Ennetus	70
KOKKUVÕTE	74

ABSTRACT	79
KASUTATUD KIRJANDUS	86
KASUTATUD ÕIGUSAKTID	99
LISAD	100
Lisa 1. FRA uuring, EL keskmise tarbijapettuse kogemine viimasel viiel aastal	100
Lisa 2. FRA uuring, EL keskmise tarbijapettuse ohvriks langemise kogemine ostu sooritamise meetodi järgi, arvestades inimese sugu	100

SISSEJUHATUS

Pärast teist maailmasõda alanud riikide vaheline kaupade vaba liikumine tekitas vajaduse ka kaupade liikumise reguleerimiseks. Sellest ajendatult tõstatas 15. märtsil 1962. aastal toonane USA president J.F. Kennedy esmakordselt ajaloos küsimuse seadustada tarbijaõigused. Ühiskonna heaolu kasvatamise eesmärgil, esitas J.F.Kennedy neli põhilist tarbijaõigust: õigus ohutusele, teabele, valikule ja ka esindatusele. Tarbijaliikumine levis kiiresti üle Atlandi ookeani Euroopasse, kus juba samal ajal moodustati Euroopa tarbijakaitse ühenduste katusorganisatsioon BEUC, mille liige on 2004. aastast ka Eesti.¹

15. märtsil 2022. aastal tähistati juba 60-ndat ülemaailmset tarbijaõiguste päeva. 2022. aasta globaalne teema on õiglane digitaalne rahandus, millega alustatakse diskussiooni tarbijate visioonist milliseks võib kujuneda tulevikus digitaalne rahandus. Tänapäeva digitehnoloogiad on ümberkujundanud näiteks töö tegemise, laenamise, kindlustuse, maksed ja varahalduse, muutudes nii finantsteenuste tarbijate jaoks peamiseks võimaldajaks. Digitaalsus pakub rohkelt võimalusi ja samas võib see kaasa tuua ka palju riske, millega võivad haavatavamad tarbijad saada kahju.²

Kõiki tarbijaid tuleb kohelda ausalt ja õiglaselt. Kuigi tarbijaõigusi on püütud kaitsta juba kuuskümmend aastat, siis samal ajal tarbijapettuse ohvriks langemine, kui kuritegevuse üks liik, ei ole inimkonnas harv nähtus. Ajas on muutunud vaid see, millisel viisil kuritegusid toime pannakse. Täna, mil internetti kasutab maailmas juba üle 66%³ elanikkonnast, on tehnoloogia avanud kurjategijatele tegutsemiseks lausa globaalsed võimalused. Tänu internetile on muutunud petturite pikaajased meetodid kergemini ja suuremas ulatuses rakendatavateks, mis aga omakorda tähendab seda, et sihikule võetakse järjest rohkem inimesi, regulaarselt muutuvate ja sageli uuenduslike petuskeemide abil. Traditsioonilist kuritegevust, mida kunagi silmast-silma toime pandi, saab nüüd interneti kaudu toime panna

¹ Eesti Tarbijakaitse Liit <https://tarbijakaitse.ee/etl-tana-on-tarbija-oiguste-paev/> (10.04.2022)

² Eesti Tarbijakaitse Liit <https://tarbijakaitse.ee/etl-tana-on-ulemaailmne-tarbija-oiguste-paev/> (15.04.2022)

³ Internet World Stats <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (11.04.2022)

üle kogu maailma.⁴ Juba ainult Eestis on arvutikelmused viimase kahe aastaga kasvanud umbes 65%.⁵

Magistritöö ajendiks ja aktuaalsuseks on viimasel ajal väga kiiresti ja laialdaselt levima hakanud petukõned, petusõnumid ja e-kirjad.⁶ Meediast saame pidevalt kajastust, kuidas inimesed on pettuse ohvriks langemise tagajärjel kaotanud väga suuri summasid. Esialgsel andmetel registreeris Eesti politsei 2021. aasta oktoobris Karistusseadustiku § 209 kirjeldatud kuritegu, kelmust, 171 (ühesaja seitsmekümne ühel) korral, mis pandi toime „kõne pangast” petuskeemi järgi ja nende kelmuste summaarne kahju on umbes kolmveerand miljonit eurot.⁷ Viimaste aastate uuringute põhjal saab väita, et vähemalt iga kolmas Eesti tarbija on langenud pettuse ohvriks. Pettuse ohvriks ei langeta mitte ainult läbi e-kaubanduse tooteid tellides, vaid ka digitaalseid teenuseid kasutades. Tänapäevases digitaalses maailmas on tarbijate pettused muutunud igapäevaseks globaalseks nähtuseks, mis lisaks ohvri halvale enesetundele tekitab ka suuri rahalisi kahjusid.⁸ Üle maailma on vähemalt viimase kahekümne aasta jooksul viidud läbi mitu uuringut, et leida põhjuseid, miks langeb nii palju inimesi tarbija kuriteo ohvriks ja on püütud leida ohvrite ühiseid jooni, et seeläbi tõhustada ennetusstrateegiaid. Magistritööga antakse ülevaade uuringust, mis on läbi viidud nii Eestis, Euroopas kui ka teistel maailma aladel.

Euroopa Liidus olid enne 2009 aastat kõik üksikisikute õigused kehtestatud eri viisidel, eri aegadel ja eri vormides. Tulenevalt eeltoodust võeti 01. detsembril 2009. aastal Euroopa Liidus vastu õigusakt - Euroopa Liidu põhiõiguste harta⁹, kuhu on kokku koondatud kõik Euroopa Liidus kehtivad üksikisiku õigused. Euroopa Liidu põhiõiguste harta hõlmab

⁴ Cross, C. Oh we can't actually do anything about that': The problematic nature of jurisdiction for online fraud victims. *Criminology and Criminal Justice*, lk 358-375. Austraalia, 2019 -

<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177%2F1748895819835910> (10.04.2022)

⁵ Kriminaalpoliitika Kuritegevuse ülevaade

<https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/kuberkuriteod.html> (11.04.2022)

⁶ Näiteks: <https://www.lhv.ee/et/uudised/2021/40> (10.04.2022)

<https://pealinn.ee/2021/12/13/eestisse-voib-lahiajal-levida-telefonidele-ohtlik-pahavara/> (10.04.2022)

<https://arileht.delfi.ee/artikkel/92409429/omniva-hoiatab-jarjekordne-petuskeem-jahib-klientide-andmeid> (10.04.2022)

⁷ Politsei- ja Piirivalveamet, Viktoria Korpan, PPA pressiesindaja, 01.11.2021-

<https://www.politsei.ee/et/uudised/politsei-pidas-kinni-pensionaeridelt-kelmusega-raha-vaelja-petnud-laeti-ja-ee-sti-kodanikud-2612> (18.04.2022)

⁸ Tarbijate Koostöökoda - * Iga teine tarbija on langenud pettuse ohvriks - EL tarbija nõustamiskeskuse pressiteade, TTJA

2. veebruar 2020 - <https://www.tartutarbija.ee/uudised/288-iga-teine-tarbija-on-langenud-pettuse-ohvriks> (11.04.2022)

⁹ Euroopa Liidu ametlik veebileht, Euroopa Liidu põhiõiguste harta,

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (11.04.2022)

Euroopa Liidu aluseks olevaid ideaale, milleks on universaalsed inimväärikuse väärtused, vabadus, võrdsus ja solidaarsus.¹⁰

Euroopa Liidu põhiõiguste hartas sätestatud väärtuste, vabaduste ja õiguste kaitseks ja elluviimiseks on 2007. aastal asutatud: „*European Union Agency for Fundamental Rights*” ehk Euroopa liidu põhiõiguste amet (edaspidi nimetatud ka FRA)¹¹. FRA on Euroopa Liidu inimõiguste edendamise ja kaitsmise sõltumatu tugikeskus, mille eesmärgiks on muuta Euroopa parimaks kohaks elamiseks ja töötamiseks ning kaitseb kõigi Euroopa Liidus (edaspidi nimetatud ka EL) elavate inimeste põhiõigusi. Eesmärgi täitmiseks koguvad ja analüüsivad FRA spetsialistid võrreldavaid andmeid ehk viivad läbi erinevaid põhiõigustega seotud uuringuid.¹² FRA poolt korraldatud ohvriuringu küsimused on püstitatud arvestades vastajate võimalikke kokkupuuteid kuritegevusega. Kuna vastaja ei oska üldjuhul eristada, kas tegu, mille tõttu ta kannatas on karistusõiguslik või võlaõiguslik juhtum, siis vastaja poolt kuriteona kirjeldatud juhtum ei pruugi olla kuritegu ka karistusõiguslikus mõttes. Magistritöös antakse ülevaade FRA: „*Crime, safety and Victims rights*” ehk „Kuritegevus, turvalisus ja ohvri õigused” uuringust, mis avaldati 19.02.2021. aastal.¹³ Autorile teadaolevalt ei ole magistritöö kirjutamise perioodil¹⁴, samal teemal värskemaid uuringuid tehtud või avaldatud. Magistritöö keskendub nimetatud ohvriuringu 3. peatüki kolmandale aleteemale ja nimelt: 3.3 Consumer Fraud- online ja offline ehk *offline* ja *online* tarbijapettused. Arvestades magistritöö mahtu, siis peamine rõhk on *online*¹⁵ tarbijate pettustel¹⁶. FRA poolt korraldatud uuringu andmetest analüüsitakse peamiselt Eesti tarbijate vastuseid ja võrreldakse neid Euroopa Liidu keskmisega.

Magistritööga uuritakse, miks on *online* tarbijapettuste ohvriks langemised nii kõrgel tasemel. Magistritöös analüüsitakse erinevaid teemakohaseid teadustöid, kriminoloogilisi teooriaid ja uuringuid, mille abil soovitakse välja selgitada peamised põhjused ja seosed, milliste tunnustega inimesed ja miks nad langevad pettuste ohvriks. Töös on kasutatud Eesti Vabariigi

¹⁰ European Charter of Fundamental Rights: five things you need to know
<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20191115STO66607/european-charter-of-fundamental-rights-five-things-you-need-to-know> (11.04.2022)

¹¹ European Union Agency Fundamental Rights ehk FRA - <https://fra.europa.eu/en> (11.04.2022)

¹² FRA - <https://fra.europa.eu/en/about-fra/what-we-do> (11.04.2022)

¹³ Crime, safety and victims' rights – FRA uuring
<https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-survey-crime> (11.04.2022)

¹⁴ Viimati kontrollitud 2022. aasta aprillikuus

¹⁵ Töös kasutatakse interneti kaudu toime pandud veebipettuste kirjeldamisel ka sõna *online*

¹⁶ Crime, safety and victims' rights –
https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-crime-safety-victims-rights_en.pdf (11.04.2022)

õigusakte, võõrkeelset erialakirjandust ja vähem eestikeelset kirjandust, mille läbitöötamisele töö on rajatud. Kuna magistritöös antakse ülevaade FRA poolt korraldatud uuringu tulemustest, siis allikate valikul arvestati FRA poolt läbi viidud uuringu küsimustega. Tööga antakse ülevaade ka kehtivast tarbijaõigusest ja tarbijakaitse mehhanismi rakendamisest.

Magistritöö eesmärk on uurida tarbijapettuse ohvriks langemise riskitegureid ja välja tuua selle kuriteoliigi ennetamise strateegiad.

Magistritöö eesmärgi saavutamiseks püstitab autor järgmised küsimused:

1. Millised on riskifaktorid tarbija pettuse ohvriks langemisel teooria ja varasemate uuringute põhjal?
2. Kas teaduskirjandusest käsitletud riskitegurid sobivad ka Eesti tarbijapettuse ohvriks langemise kirjeldamiseks?
3. Kuidas teavet riskitegurite kohta saab rakendada tarbijapettuse ärahoidmiseks?

Magistritöö on jaotatud kolme peatükki:

Esimeses peatükis antakse ülevaade tarbijaõigustest, selle kujunemisest, toimimisest nii siseriiklikul tasandil, kui ka Euroopa Liidus ja ülemaailmselt. Tehakse selgeks, et millal ja kuidas rakendub tarbijakaitse mehhanism.

Teises peatükis püütakse varasemalt läbiviidud teaduskirjanduse, uuringute ja kriminoloogiliste teooriate abil välja selgitada, kas või millised riskitegurid esinevad tarbijapettuse ohvriks langemisel.

Kolmandas peatükis analüüsitakse FRA poolt korraldatud ohvriuuringu andmeid. Meetod - teisene (sekundaarne) andmeanalüüs. Lähtudes teaduskirjandusest selgeks saanud riskiteguritest, analüüsitakse nende riskide paikapidavust Eesti ja Euroopa Liidu andmete põhjal. Vaadatakse tarbija pettusele reageerimise ja selle ennetamise strateegiad, mis on kasutusel Eestis ja mujal maailmas. Tehakse ettepanek ennetustrateegia muutmiseks.

Uurimismeetod on kombineeritud. Empiirilises osas kasutatakse kvantitatiivset uuringut (teisene andmeanalüüs). Allikateks on seadusandlus, kriminoloogilised teooriad (eriti elustiili

ja argirutiinide teooria, olustikuline kriminaalpreventsioon), avaldatud teadusuuringud, uuringuraportid. Töö käigus esilekerkinud probleemidele pakutakse välja autori poolset lahendused ja soovitusid.

Minu eriline tänu kuulub juhendaja Anna Markinale motivatsiooni ja toetuse eest!

Märksõnad: karistusõigus, tarbijakaitse, tarbijakaitseõigus, tarbijakäitumine, pettus.

1. TARBIJATE ÕIGUSED JA NENDE KAITSE

1.1. Tarbijaõiguste kujunemine

Juba 1962. aasta 15.märtsil pidas toonane USA president J. F. Kennedy oma ajaloolise kõne Kongressile, milles tõstatas esmakordselt ajaloos tarbijaõiguste küsimuse. J. F. Kennedy rõhutas oma kõnes, et me kõik oleme tarbijad ja me kõik väärimme õigust olla kaitstud petturlike või eksitavate reklaamide eest, ohtlike toodete ja ravimite eest ning meil kõigil peab olema õigus valida erinevate toodete ja konkurentsivõimeliste hindade seast.¹⁷ J. F. Kennedy seadustas enda 1962. aasta kõnega neli põhilist tarbijate õigust: õigus teabele, valikule, ohutusele ja esindatusele, eesmärgiga kasvatada kogu ühiskonna heaolu.¹⁸ J.F. Kennedy oli arvamusel, et aeg on anda võrdsed õigused nii meestele, naistele kui ka lastele. Ta arvas, et halva toote või teenuse puhul tarbija mitte ainult ei raiska enda raha vaid kannatab ilma põhjusega.¹⁹

Sellest ajast alates on tarbija kaitsmine muutunud ülemaailmseks püüdluseks ja J. F Kennedy kõne on saanud nurgakiviks võitluses vaesuse kaotamise, ebavõrdsuse vähendamise ja tarbimisharjumuste säästvamaks muutmiseks. Seadused ja määrused on pidanud kohanema ja muutuma, kuna kaubanduskeskused on üha enam muutunud üleveebilisteks.²⁰

1.2. Tarbijakaitse organisatsioonid

Tarbijaliikumine nägi ilmavalgust teisel pool Atlandi ookeani ja liikus kiiresti ka Euroopasse. 1960ndatel loodi rahvusvaheline tarbijaorganisatsioon Consumer International (edaspidi nimetatud ka CI). Rahvusvahelisse tarbijaorganisatsiooni CI kuulub üle kaheksaja tarbijarühma liikmesorganisatsioon rohkem kui sajast riigist üle maailma. CI seisab selle eest, et kõigil oleks juurdepääs ohutule ja jätkusuutlikele toodetele ja teenustele. CI organisatsiooni

¹⁷John F. Kennedy <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/037/JFKPOF-037-028> (11.04.2022)

¹⁸Delfi, Täna on tarbija õiguste päev <https://arileht.delfi.ee/artikkel/50871393/b-tana-on-tarbija-oiguste-paev-b>

¹⁹ John F. Kennedy <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/037/JFKPOF-037-028> (11.04.2022)

²⁰ United Nations Conference on Trade and Development - <https://unctad.org/news/consumer-rights-are-cornerstone-inclusive-development> (11.04.2022)

tegutseb kavatsusega tugevdada ja kaitsta tarbijate õigusi kõikjal.²¹ CI teeb oma partnerite ja liikmetega koostööd sellistes küsimustes, mille puhul suudavad nad saavutada tarbijale ülemaailmset mõju. Eeskätt tegelevad nad selliste probleemidega, mis mõjutavad tarbijaid mitmes riigis ja ka üle riigipiiride.

Euroopas moodustati 1962. aastal Euroopa tarbijakaitse ühenduste katusorganisatsioon BEUC²², mille liige on ka Eesti alates 2004. aastast.²³ BEUC²⁴ tegutseb Brüsselis oma liikmete nimel ja nende igapäevatöö ülesanne on tagada, et Euroopa Liit (edaspidi nimetatud ka EL) võtab vastu poliitilisi otsuseid, mis parandab ja kaitseb kõigi Euroopa tarbijate huve. BEUC tegevus hõlmab mitmesuguseid teemasid, sealhulgas konkurentsi, tarbijaõigusi, digitaalset õigusi, energiat, kahju hüvitamist ja jõustamist, toitu, finantsteenuseid, tervist, ohutust, kaubanduspoliitikat ja jätkusuutlikkust. BEUCi kuulub 46 sõltumatut tarbijaorganisatsioon 32 erinevast riigist.

BEUC ja Consumers International (edaspidi nimetatud ka CI) teevad koostööd ja jagavad teadmisi tarbijate hüvanguks. Koos CI ja teiste sõsarorganisatsioonidega tegeleb BEUC kõigi tarbijaid mõjutavate valdkondadega ja koostöös teiste organisatsioonidega annab BEUC USA valitsusele ja EL ühiseid poliitilisi soovitusi.

BEUC teeb tihedat koostööd ka Euroopa standardiorganisatsiooniga ANEC²⁵. ANEC on asutatud 1995. aastal ja esindab 34 riiki- EL tarbijaid, Suurbritannia, Makedoonia, Serbia, Türgi ja kolme EFTA²⁶ riiki (Island, Norra ja Šveitsi). ANEC tegutseb järgmiste valdkondadega: laste ohutus, juurdepääs, kodumasinad, digitaalne ühiskond, teenused, jätkusuutlikkus, transport ja mobiilsus. ANEC-i töögruppide roll on defineerida tarbijate nõudlused eelnimetatud sektorites, edastada tehnilist ekspertiisi, kommenteerida standardite projekte, aidata kaasa arvamuse dokumentide koostamisele, määratleda rahva uuringute vajadused jne. Eesti Tarbijakaitse Liit on ANEC-i täisliige alates 2004. aastast.²⁷

²¹ Consumers International <https://www.consumersinternational.org/who-we-are/> (11.04.2022)

²² BEUC on akronüüm prantsuskeelsest nimest *Bureau Europeen des Unions de Consommateurs*

²³ Eesti Tarbijakaitse Liit MTÜ <https://tarbijakaitse.ee/etl-tana-on-tarbija-oiguste-paev/> (11.04.2022)

²⁴ BEUC- <https://www.beuc.eu/about-beuc/who-we-are> (11.04.2022)

²⁵ ANEC - <https://anec.eu/about-anec/who-we-are> (11.04.2022)

²⁶ EFTA on akronüüm organisatsioonist: The European Free Trade Association. EFTAse kuuluvad Island, Liechtenstein, Norra ja Šveits.

²⁷ Euroopa standardiorganisatsiooni ANEC aastakoosolek Brüsselis <https://tarbijakaitse.ee/wp-content/uploads/2020/02/ANECi-aastakoosolek-2019-3.pdf> (11.04.2022)

Euroopa komisjon võttis 13. novembril 2020. aastal vastu uue tarbijakaitse tegevuskava. Tegevuskava eesmärk on anda EL-ile paremad vahendid, millega lahendada uusi tarbijate õigustega seotud küsimusi, eelkõige näiteks nendest küsimustest, mis tulenevad rohe- ja digipöördest, COVID-19 pandeemiast ja selle järgsetest taastekavadest. Uue tegevuskava rakendamise ja järelevalve osas nõustab EL komisjoni Consumer Policy Advisory Group (edaspidi nimetatud ka CPAG).²⁸

J. F. Kennedy 1962. aasta kõnes välja öeldud neli peamist tarbija õigust on saanud aluseks ÜRO tarbijakaitse juhiste²⁹ ja need kajastuvad ka meie, Eesti Vabariigi, Tarbijakaitseaduse § 4.³⁰

1.3. Tarbijakaitse Eestis

Eesti liitus ÜROga 17. septembril 1991. aastal.³¹ Eesti Tarbijakaitse Liit loodi 1994. aastal. Eesti Tarbijakaitse Liit on eelnimetatud tarbijaorganisatsioonide liige: CPAG, BEUC, CI ja ANEC.³² Eestis kaitseb tarbijat ja kehtestab tarbijate õiguste tagamist Tarbijakaitseadus¹ (edaspidi ka TKS)³³ ja Võlaõigusseadus¹ (edaspidi ka VÕS)³⁴ ning eraisikute poolt toime pandud rikkumiste puhul rakenud Karistusseadustik (edaspidi nimetatud ka KarS).³⁵

TKS § 2 kohaselt on tarbija füüsiline isik, kes tegutseb eesmärgil, mis ei ole seotud tema majandus- või kutsetegevusega ja kaupleja on füüsiline või juriidiline isik, sealhulgas avalik-õiguslik juriidiline isik, kes tegutseb eesmärgil, mis on seotud tema majandus- või kutsetegevusega.³⁶ Tulenevalt õigusaktidest ja praktikast on välja kujunenud, et tarbija on

²⁸ The Consumer Policy Advisory Group (CPAG)

https://ec.europa.eu/info/policies/consumers/consumer-protection-policy/our-partners-consumer-issues/consumer-policy-advisory-group-cpag_et (11.04.2022)

²⁹ ÜRO tarbijakaitse juhised, 18.12.1984

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/462/25/IMG/NR046225.pdf?OpenElement> (11.04.2022)

³⁰ Delfi, Täna on tarbija õiguste päev, 2001,

<https://arileht.delfi.ee/artikkel/50871393/b-tana-on-tarbija-õiguste-paev-b> (11.04.2022)

³¹ Välisministeerium, Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO)

<https://vm.ee/et/tegevused-eesmargid/uhinenud-rahvaste-organisatsioon-uro> (11.04.2022)

³² Eesti Tarbijakaitse Liit, <https://tarbijakaitse.ee/> (11.04.2022)

³³ Tarbijakaitseadus - RT I, 24.11.2021, 4

³⁴ Võlaõigusseadus - RT I, 15.03.2022, 14

³⁵ Karistusseadustik RT I, 21.05.2021, 9

³⁶ Tarbijakaitseaduse § 2 lg 1 p 1 ja 2 (RT I, 24.11.2021, 4)

alati nõrgem pool õigussuhtes kauplejaga ja vajab seeläbi ka suuremat kaitset. Tarbijal on õigus nõuda ja saada kaupa, mis vastab nõutele, on ohutu elule tervisele ja varale ning mida ei ole keelatud omada ja kasutada. Tarbijal on õigus saada tarbijaõigus- ja tarbimise alast teavet. Tarbijal on õigus saada nõu ja abi, kui tema õigusi on rikutud. Tarbijal on õigus nõuda endale tekitatud kahjude hüvitamist. tarbijal on vaidluse korral kauplejaga õigus pöörduda vaidluse lahendamiseks tarbijavaidluste komisjoni ja seda alati tasuta.³⁷ Kauplejal ei ole eraldi õigusi seadusega välja toodud, küll aga on kauplejal mitmeid nõudeid, mida tuleb järgida oma kauba või teenuse müümisel.

1.4. Offline ja online tarbijapettused

Tarbijapettus on tavaliselt määratletud kui petlik äritegevus, mis põhjustab tarbijatele enamasti rahalist või muud kahju. Ohvrid usuvad, et nad osalevad seaduslikus ja kehtivas äritehingus, kui neid tegelikult petetakse. Tarbijate vastu suunatud pettused on sageli seotud tarbijatele antud valede lubaduste või ebatäpsete väidetega, samuti ka tavadege, millega tarbijatelt otse raha välja petetakse. Kõige laiemas mõttes tähendab pettus millegi väärtusliku saamist või kohustuse vältimist ebaausal teel.³⁸

Online pettused on kõik need pettused, mis on toime pandud interneti kaudu. *Offline* on kõik need pettused, mis ei ole toime pandud interneti kaudu, näiteks sellised tegevused, kui tarbija käis poes, vestlus telefoni teel, müügimees käis ohvri kodus, postkasti toodud või poest saadud reklaami kaudu.

Online ehk internetipettuse ohvriks langemist võib mõista järgmiselt: isik, kes on interneti kaudu vastanud ebaausale kutsele, päringule, teatele või pakkumisele, edastab enda isikuandmeid või teeb rahalise soorituse, mis toob kaasa teatud ulatuses rahalise või mitterahalise kahju.³⁹

³⁷ Tarbijakaitse ja tehnilise järelevalve amet

<https://www.tja.ee/eraklient/tarbija-oigused/tarbija-oigused-ja-kohustused> (11.04.2022)

³⁸ What is the Definition of consumer fraud? <https://www.winston.com/en/legal-glossary/consumer-fraud.html> (11.04.2022)

³⁹ Cross, C. Oh we can't actually do anything about that': The problematic nature of jurisdiction for online fraud victims. <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/1748895819835910> (11.04.2022)

Tänapäeva maailmas, eriti veel viimasel kahel aastal, kui maailmas levib COVID-19 pandeemia, on internetipettused väga suureks probleemiks.⁴⁰ Näiteks on Eestis aastast 2020 kuni 2021 KarS § 213 arvutikelmused kasvanud 825-lt kuriteolt 1346 kuriteoni, mida on peaaegu 2 korda rohkem, kui 2019. aastal, kui registreeriti vaid 768 kuritegu. KarS § 209 kuritegusid registreeriti 2020. aastal 992 korral ja 2021. aastal 1457 korral.⁴¹ Ekslikult eeldatakse, et interneti kaudu levivad petuskeemid on vaid kergeusklike jaoks, kuid ometi langeb interneti kaudu levivate pettuste ohvriks iga päev mitmeid inimesi. Euroopa Komisjoni andmete kohaselt on viimase kahe aasta jooksul kogunud veebipettusi lausa 56% EL täiskasvanud elanikest.⁴²

Online ja *offline* tarbijapettused võivad esineda ka samal ajal. Viimasel ajal on laialt levinud petukõned, kus pettur tutvustab ennast näiteks pangatöötajana, kes teatab ohvrile kahtlasest ülekandest ohvri pangakontolt, mille tagasi saamiseks peab ohver petturile andma näiteks enda Smart-ID PIN1 ja PIN2 koodid. Ohvrile lubatud raha tagastamist loomulikult ei toimu, sest kahtlast tehingut ei olnud ja tegelikult kannab pettur pärast ohvri antud pin koode ohvri pangakontolt raha teisele kontole. Sellise pettuse toime panemiseks kasutatakse samal ajal nii *offline*, kui ka *online* tarbijapettust (telefoni kõne ja interneti kaasabi). 2021. aastal registreeriti Politsei Põhja prefektuuris (Tallinnas ja Harjumaal) eelkirjeldatule sarnaseid telefonipettusi kokku 802 (kaheksasaja kahel) korral ja sarnaste pettuste kahju oli kokku umbes 5 318 000 (viis miljonit kolmsada kaheksateist tuhat) eurot.⁴³ See tähendab, et 2021. aastal oli keskmiselt ühe telefoni teel toime pandud pettuse kahju ohvrile, ainult Tallinnas ja Harjumaal, umbes 6631 (kuus tuhat kuussada kolmkümmend üks) eurot. Harjumaa keskmine brutokuupalk 2021. aasta neljandas kvartalis oli 1777 (üks tuhat seitsesada seitsekümmend seitse) eurot⁴⁴, ehk keskmiselt võis ohver ühe telefoni pettusega kaotada umbes neli keskmist kuupalka. Numbrid räägivad iseenda eest. On ilmselge, et meil on probleem, mis vajab lahendust, et sellised kaotused jääksid edaspidi ära.

⁴⁰European Commission - https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/enforcement-consumer-protection/scams-related-covid-19_en (11.04.2022)

⁴¹ Kuritegevuse ülevaade <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2021/Kuritegevuse-ulevaade-graph.html>

⁴² Tarbijakaitse ja tehnilise järelevelve amet - <https://ttja.ee/uudised/internetipettused-jatkuvalt-probleemiks-tarbijate-arvelt-teenitakse-miljoneid> (11.04.2022)

⁴³ Põhja prefektuuris (Tallinn ja Harjumaa) 2021 registreeritud teated telefonipettustest. <https://infogram.com/kelmid-1h7j4dvnv1zov4n> (11.04.2022)

⁴⁴ Eesti statistikaamet <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/piirkonnad/harju-maakond> (11.04.2022)

Eelnevalt selgus, et tarbijapettused saab jagada *online* ja *offline* pettusteks. *Online* pettused saame me omakorda kaheks jagada: esimeses kategoorias on *online* pettused, mis on suunatud arvutitele või arvutiga seotud kuritegevusele ehk kuritegu, mis eksisteerib ainult internetimaailmas - näiteks andme häired, ebaseaduslik pealtkuulamine jt häkkimise kuriteod. Teises kategoorias on kuritegu, mille sooritamiseks kasutatakse interneti võimalusi, enamasti on need klassikalised kuriteod, mis on toime pandud interneti abiga- näiteks romantika pettused.⁴⁵ Arvestades magistritöö mahtu, eesmärki, siis probleemi piisavaks piiritlemiseks keskendutakse *online* tarbijapettuste puhul nõ teise kategooria kuritegudele, see tähendab *online* kuritegudele, mis on toime pandud interneti abiga.

1.5. Millal ja kuidas rakendu tarbijakaitse mehhanism?

Tarbijakaitse mehhanism rakendub siis, kui tarbija tunneb, et on saanud petta ja soovib midagi teha selleks, et taastada pettusele eelnenud olukord. Täpsemalt tuleb tarbijal esitada avaldus, et sobiv asutus saaks hakata rikkumist menetlema. Olgu see siis näiteks kahju hüvitamine, toote tagastamine või raha tagasisaamine.

Piiriüleste tarbijate õiguste nõustamiseks ja abiks on Euroopa Liidus on loodud ühine tarbijakaitse võrgustik (European Consumer Centres Network - Euroopa tarbijakeskuste võrgustik, edaspidi ECC-võrgustik.), mis kaitseb Euroopa Liidu tarbijat.⁴⁶ Piiriüleste vaidluste lahendamiseks on lisaks nõustamiskeskustele loodud ka elektrooniline ODR-platvorm, mille kaudu saab väga mugavalt lahendada e-kauplejatega tekkinud kaebusi.⁴⁷ ODR-platvorm on ennekõike mõeldud teiste Euroopa Liidu liikmesriikide kauplejatega ehk piiriüleste vaidluste lahendamiseks, aga soovi korral saab seda kasutada ka siseriiklike kaebuste puhul.

⁴⁵ Drew, J. M., Farrell, L. Online victimization risk and self-protective strategies: developing police-led cyber fraud prevention programs. Police Practice and Research, Austraalia, 2018 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/15614263.2018.1507890> (11.04.2022)

⁴⁶ Euroopa Komisjon, Euroopa Tarbijakeskuste võrgustik, https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/resolve-your-consumer-complaint/european-consumer-centres-network-ecc-net_en (10.04.2022)

⁴⁷ Euroopa Komisjon, <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/index.cfm?event=main.home2.show&lng=ET> (10.04.2022)

Lisaks piiriülestele tarbijavaidlustele on samasugused võimalused ka siseriiklikul tasandil. Siseriiklikul tasandil teostab tarbijakaitse ohutuse järelvalvet, tururegulatsiooni ning seadusest tulenevate kohustuste täitmise kontrolli Eestis alates 01. jaanuar 2019. aastast Tarbijakaitse ja Tehnilise Järevalve Amet (edaspidi ka TTJA).⁴⁸ Lisaks TTJA'le tegutseb Eestis ka Eesti Tarbijakaitse liit (edaspidi ka ETL), mille eesmärgiks on kaasa aidata tarbijate huve edendava ja tarbijaõiguste kaitset tagava tarbijapoliitika kujundamisele ning selle rakendamisele Eesti Vabariigis.⁴⁹ TTJA ameti juures tegutseb Tarbijavaidluste Komisjon (edaspidi ka TVK), kes lahendab tarbija ja kaupleja vahelisi vaidlusi.⁵⁰

Juhul kui tarbija on langenud kolmandast riigist pärit kaupleja ohvriks, siis ta ei saa abi varem nimetatud organisatsioonidelt, vaid tarbijal tuleb ise üles leida kaupleja riigis tegutseva tarbijakaitseameti.

Juhul kui ohver on petta saanud eraisikult, siis ei ole tegemist seaduse järgi tarbijapettusega, vaid kelmusega ning ohvril tuleb juhtunust politseile teada anda. Tulenevalt Karistusseadustiku⁵¹ § 7 lg 1 p 1 järgi kehtib karistusseadustik ka väljaspool Eestit, kui kuritegu on toimepandud Eesti kodaniku vastu, seega erinevalt Tarbijakaitseaduse järgi petta saanud tarbijast on võimalik eraisikult petta saanud ohvril pöörduda Eesti Politsei poole. Prokuratuuri 2021. aastaraamatu artikli kohaselt on nii, et kui ohvri raha on jõudnud välismaale, kus see on omakorda edasi liikunud, siis on kurjategijate väljaselgitamine ja seejärel raha tagasisaamine väga keeruline.⁵²

1.6. Kelmus

Eelnevalt sai kirjeldatud, kuidas rakendub tarbijakaitse mehhanism, kui tegemist on TKS § 2 lg 1 p 1 nimetatud kauplejaga. Kui tarbija tunneb või teab, et teda on petetud ja kui kurjategijaks ei ole TKS § 2 nimetatud kaupleja, siis rakendub tarbijaõiguste kaitseks kohe KarS. Tulenevalt KarS § 209⁵³ on tegemist kelmusega, kui üks isik loob enesekasu saamise

⁴⁸ Tarbijakaitse ja tehnilise järelevelve amet, <https://ttja.ee/ariklient/ametist/ametist/tutvustus-ja-struktuur> (10.04.2022)

⁴⁹ Eesti Tarbijakaitse Liit MTÜ <https://tarbijakaitse.ee/> (10.04.2022)

⁵⁰ Tarbijavaidluste komisjon, <https://komisjon.ee/et> (10.04.2022)

⁵¹ Karistusseadustik RT I, 21.05.2021, 9

⁵² Jõgisoo, L, Tõnisson, P. Armastus on kelmile tõsine relv - Eesti, *sine anno*, Prokuratuuri aastaraamatud-
<https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2021/armastus-kelemile-tohus-relv> (26.04.2022)

⁵³ Karistusseadustik - RT I, 21.05.2021, 9

eesmärgil teisele isikule teadlikult ebaõige ettekujutuse tegelikest asjaoludest ja tekitades sellega varalise kahju. Teatud *online* tarbijapettused, näiteks pettused, mis eksisteerivad ainult internetimaailmas (andmehäired), kvalifitseeruvad KarS § 213 ehk arvutikelmuse järgi. Igal aastal langevad sajad miljonid ameeriklased tahtlike või juhuslike andmetega seotud rikkumiste ohvriks. Ettevõtete andmed serverisse sissemurdmise ja nende rüüstamine on üks levinumaid viise, kuidas kurjategijad hangivad teavet.⁵⁴ Strateegiliste ja rahvusvaheliste uuringute keskuse andmetel on küberkuritegevuse ülemaailmne ja selle kahju hind 2020. aastal oli peaaegu üks triljon dollarit, mis on peaaegu kaks korda suurem, kui 2018. aasta 500 miljardit dollarit. Näiteks kasvas Ameerikas küberkuritegevus 2019. aastast 2020. aastaga võrreldes 69%.⁵⁵ Eestis tehtud ohvriuuritud näitavad, et kui muu kuritegevus väheneb, siis küber- ehk arvutikuriteod on Eestis kasvutrendis.⁵⁶ Erinevaid kelmusi⁵⁷ registreeriti 2021. aastal kokku 2852, kusjuures seda oli 1007 võrra rohkem, kui 2020. aastal. KarS § 209 kelmuseid registreeriti Eestis 2021. aastal 1457 korda, mida oli 465 võrra rohkem, kui 2020. aastal ja KarS § 213 arvutikelmuseid registreeriti 2020. aastast 521 võrra rohkem. 2021. aastal moodustasid kõige suurema osa kelmustest petukõned, kus kurjategija esines pangatöötajana või pakkus ohvrile head investeerimisvõimalust.⁵⁸

1.7. Levinumad petuskeemid

Üldiselt on internet selline keskkond, mis pakub selliseid tingimusi, mis aitab kurjategijatel väga hästi leida sobivaid sihtmärke. Kuritegelike käitumisviiside põhjused ja seoseid võib motiveerida ka võimalus jääda internetis anonüümseks, lihtne, kiire ja odav võimalus leida sobivad sihtmärgid ja saata mitmele sihtmärgile samaaegselt erinevad interneti kaudu levitatavaid pettuseid. Järgnevalt annab autor ülevaate levinumatest petuskeemidest.

Liitumislõksud pakuvad veebileheküljel või sotsiaalvõrgustikus näiteks hüpikaknana tasuta kingitust, ainult posti tasu eest, või pakutakse mõne teenuse tasuta kasutamist. Nõustudes veebileheküljel sellise „tasuta” kingitusega võib hiljem tuvastada, et pangakontolt on võetud palju suurem summa, kui kuulutuses lubati. Tavaliselt ollakse ennast märkamata

⁵⁴ Identity Theft and Credit Card Fraud Statistics 2022
<https://www.definefinancial.com/blog/identity-theft-credit-card-fraud-statistics/> (11.04.2022)

⁵⁵ *Ibidem*

⁵⁶ Küberkuriteod <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2020/kuberkuriteod> (11.04.2022)

⁵⁷ Erinevate kelmuste all on mõeldud kelmuseid, mis on vastavad Kars § 209-213

⁵⁸ Kuritegevus Eestis 2021 - https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2021/varavastased_page.html

registreerinud mõne ettevõtte liikmeks, mille eest tuleb nüüd tasuda liikmemaksu või tuleb algselt tasuta teenuse eest mõne aja möödudes, näiteks mõne nädala või kalendrikuu, hakata tasuma liikmemaksu. Varjatud maksude tagamaid on esmapilgul ja pahaaimamata raske tuvastada.⁵⁹

Identiteedivarguse puhul kasutab keegi teise inimese isikuandmeid (näiteks isikukoodi), et petta välja raha või saada mingil muul moel kasu.⁶⁰ Identiteedivargus võib alata kaotatud või varastatud rahakotist, varastatud kirjadest, isikuandmetega seotud rikkumistest, arvutiviirusest, andmepüügist, pettusest või mõnest dokumendist, mille üksikisik ise või ettevõtte on näiteks prügikasti visanud ja pettur on selle prügikastis või jäätmejaamas tuhnides leidnud.⁶¹ Tänapäeval ei ole enam võimatu ka juhus, et identiteedivarguse ohvriks langeb isik pärast enda surma.⁶²

Ameerika Ühendriigis läbiviidud uuringu põhjal järeldati, et 2020. aastal alanud ülemaailmne koroonaviiruse pandeemia üheks peamiseks kõrvalmõjukuks oli igat tüüpi identiteedivarguste, krediitkaardi pettuste ja muude küberkuritegude üldine tõus. Maailma äkiline vajadus võtta internetis kasutusele peaaegu kõik igapäevaeluks vajalikud aspektid, alustades erinevate kaupade interneti kaudu ostmisest kuni inimeste toetamiseni, muutis ühiskonna küberkurjategijate ja nende rünnakute suhtes haavatavaks.

Tervise- ja meditsiinipettuste kolm levinumat tüüpi on imerohud, kaalulangetusprogrammid ja valed interneti-apteegid.⁶³ Ohvritele pakutakse tooteid, mis väidetavalt hoiavad ära, ravivad haigusi või muid tervises seisundid, kuid tegelikult nende kasutusviisid ei ole testitud ega tõestatud ohutud või tõhusad. Tervisepettuse ohvriks langenud võivad põhjustada endale tõsiseid tervisekahjustusi, mis võivad lõppeda isegi surmaga.⁶⁴ Näiteks teavitati 2020. aastal Eesti terviseametit, et ameti nimel pakutakse inimestele telefoni teel libapakkumisi, mille

⁵⁹ European Consumer Centre France
<https://www.europe-consommateurs.eu/en/shopping-internet/internet-fraud-and-scams/subscription-traps.html>
(11.04.2022)

⁶⁰ Identiteedivargus - <https://pettused.ee/pettuste-tuubid/andmete-valjapetmine/andmepuuk/identiteedivargus/>
(11.04.2022)

⁶¹ Report fraud - <https://www.justice.gov/usao-md/report-fraud> (11.04.2022)

⁶² Two Individuals Charged with Identity Theft After Using Stolen Identities of Deceased and Elderly Victims to Purchase Vehicles, a House, and to Obtain a False Passport - Ameerika, U.S. Attorney's Office, 2021-
<https://www.justice.gov/usao-md/pr/two-individuals-charged-identity-theft-after-using-stolen-identities-deceased-and-elderly> (11.04.2022)

⁶³ Health and medical scams- Kanada- <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04219.html>

⁶⁴ Health Fraud Scams - Ameerika - <https://www.fda.gov/consumers/health-fraud-scams>

sisuks on tasuline sõeluuring. Terviseamet andis inimestele teada, et amet ei tee telefoni teel kunagi ühtegi pakkumist ja palus inimestel vastavasisuliselt telefonikõnesid ignoreerida.⁶⁵

Romantikapettuse korral kasutavad petturid ära potentsiaalseid ohvreid, kes otsivad endale partnereid läbi mõne tutvumissaidi. Nad kasutavad ära ohvri tundeid, et ohver annaks neile raha või jagaks nendega personaalseid andmeid. Enamus romantikapettuseid toimuvad läbi mõne tutvumissaidi, kuid petturid võivad kasutada ka teisi sotsiaalmeediakanaleid, et ohvriga ühendust võtta.⁶⁶ Romantikapettus on internetipettus tüüp ja need tekivad siis, kui kurjategija võidab ohvri kiindumuse ja usalduse enda võltsitud võrgu identiteediga. Seejärel kasutab pettur ohvri armastuse illusiooni ära ja petab temalt raha välja.⁶⁷ Romantikapettused on koroonapiirangute ajal märkimisväärselt kasvanud. UK Finance'i andmete kohaselt kasvas Ühendkuningriigis romantikapettustega seotud pangaülekannete arv eelmisel aastal võrreldes 2019. aastaga 20%.⁶⁸ Monica Whitty ja Tom Buchanan leidsid enda 2012 aasta uuringus: „The psychology of the online dating romance scam”⁶⁹ korduvaid jooni romantikapettuste kohta. Üks kindel viis, kuidas pettur alustas, oli see, et alustati väiksematest ja vähem märgatavate summade välja petmisest, mida seejärel järk-järgult suurendati. Tihti paluti raha, et saata ohvrile näiteks lilli või kingitusi.

Andmepüügi petturid püüavad ohvrite isikuandmeid hankida läbi e-kirjade või tekstisõnumite. Pettur saadab ohvrile soovimatu e-kirja või tekstisõnumi, mille saatja tundub esmapilgul olevat mõni seaduslik organisatsioon, nagu näiteks finantsasutused, ettevõtted või valitsusasutused.⁷⁰ EUROPOL soovib inimestel enne mistahes linkidele ja manustele klõpsamist mõelda kaks korda, sest lingile vajutades või manust avades, saavad kurjategijad juurdepääsu ohvri isikuandmetele.⁷¹ 2021. aastal levisid ka Eestis mitmed erinevad andmepüügi pettus, näiteks internetipanka matkiv veebipood või LHV panga petusõnumid.⁷²

⁶⁵ Terviseamet - <https://www.terviseamet.ee/et/uudised/terviseamet-hoiatab-pettuse-eest>

⁶⁶ Romantikapettused - <https://pettused.ee/pettuste-tuubid/romantikapettus/>

⁶⁷ Romance Scams - Ameerika -

<https://www.fbi.gov/scams-and-safety/common-scams-and-crimes/romance-scams>

⁶⁸ Jung, M., Laks, S., Lovell, K. N. Armupettused - romantilised suhtlusründed. Küberturvalisus- Ajakiri Edasi, Eesti. 2021- <https://edasi.org/81485/armupettused-romantilised-suhtlusrundet-kuberturvalisus/> (11.04.2022)

⁶⁹ Buchanan, T., Whitty, M. The psychology of the online dating romance - Suurbritannia, 2012 - scamhttps://fido.nrk.no/d6f57fd73b9898b42c8c322c961c8255f370677fbac5272b71d86047a5359b66/Whitty_romance_scam_report.pdf (11.04.2022)

⁷⁰ Phishing and smishing scams- Kanada-

<https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04352.html> (11.04.2022)

⁷¹ Europol - <https://www.europol.europa.eu/covid-19/covid-19-phishing-and-smishing-scams> (11.04.2022)

⁷² Andmepüük - <https://pettused.ee/category/andmepuuk/> (11.04.2022)

Maksupettuste puhul väidab kurjategiga end olevat maksuametist ja püüab seeläbi saada ohvri panga teavet saabuva tagasimakse kohta või väidab ohvrile, et on võlgu ja võimalike sanktsioonide ärahoidmiseks tuleb ohvril kiiresti tegutseda. Ohvritega võetakse ühendust enamasti tekstisõnumi, telefoni kõne või e-kirja teel.⁷³

Ukselt-uksele pettuse puhul koputab kurjategija uksele, et ohvrile midagi maha müüa. Ukselt-uksele toote või teenuse müügi petturid survestavad potentsiaalset ohvrit, et sundida teda ostma toodet või registreeruma teenuse saamiseks, mida ohver tegelikult ei vaja või ei soovi. Sellised agressiivsed pakkumised on esitletud sageli kui investeerimisvõimalus, heategevuslik annetus või mõni koduses majapidamises vajalik toode või teenus. Sageli püütakse ohvreid siduda pikaajaliste ja kulukate lepingutega, millest on hiljem väga raske taganeda või üles öelda.⁷⁴ Näiteks on Eestis 92-aastasele vanaprouale, kelle jala number on suurus 35, suudetud maha müüa 200 euroga suurus 40 jalanõud.⁷⁵

Hädaabi pettuse korral teeskleb pettur hädas olevat perekonnaliiget või sõpra ja palub raha. Sellised pettuse tüübid on sageli suunatud vanavanematele. Pettur helistab vanavanemale ja väidab, et tema lapselaps on hädas ning vajab kohe raha. Tavaliseks raha väljapressimise ettekäändeks on autoõnnetus, vanglasse sattumine või välisriigist koju naasmine.⁷⁶

Internetisti kauba ostmiste petuskeemid (keegi müüb midagi uskumatult soodsalt) - petturid loovad konto seaduslikel oksjoni veebilehekülgedel (näiteks eBay) või veebiturul (näiteks Facebook Marketplace), seejärel pakuvad väga madalate hindadega tooteid. Sellise pettuse liigi puhul on võimalik, et ostetud toode ei jõua ostjani või jõuab lubadust teine või halvema kvaliteediga toode.⁷⁷ Kui veebisait või pakumine eristub teistest märkimisväärselt, on tõenäoliselt midagi valesti. Et vältida ohvriks langemist soovitatakse osta tooteid ettevõtetelt ja isikutelt, kes on üldteada tuntud või kellega on teil varasem kokkupuude. Lugege teiste

⁷³ Tax scams- Kanada- <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04275.html> (11.04.2022)

⁷⁴ Door-to-door- Kanada <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04229.html> (11.04.2022)

⁷⁵ Rebane-Mäe, L. Hoiata oma lähedasi! Tasuta saapaid pakuvad kelmid petavad heausksetelt vanainimestelt raha välja - Eesti, 2018- <https://arileht.delfi.ee/artikkel/83708451/hoiata-oma-lahedasi-tasuta-saapaid-pakuvad-kelmid-petavad-heausksetelt-vanainimestelt-raha-valja> (11.04.2022)

⁷⁶ Emergency scams - Kanada- <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04218.html> (11.04.2022)

⁷⁷ Purchase of merchandise scams - Kanada - <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04158.html> (11.04.2022)

ostjate tagasisidet. Alati lugege hoolikalt tagasimakse-ja tagastuspoliitikat. Esitage müüjale küsimusi ja kinnitage teenuse kogumaksumus ning tarneaeg.⁷⁸

Toote ostu pettuste (keegi jätab mulje kiirest ostust-müügist, tegelikult jääte ilma rahast või kaubast) puhul on kurjategija nõus ostma pakutud toote liiga kiiresti ja ilma seda nägemata, ilma lisaküsimusi esitamata. Ühe versioonina nõustub pettur ostma kauba ja ohvrile saadetakse raha teatis, milles väidetakse, et raha on ootel ja makse vabastatakse vaid juhul, kui esitate kauba jälgimisnumbri. Kahjuks on jälgimisnumbri saatmise ajaks ohvril kaup teele pandud ning alles siis avastatakse, et makseteatis oli kas võlts või tühistati makse.

Teises versioonis võib pettur saata ohvrile sõnumi, milles teatab, et ohvrile ei saa makset teostada. Tehingu lõpule viimiseks ettevõtte konto hankimiseks palutakse ohvril maksta tasu, pettur pakub tasu tasumist, kui ohver hüvitab petturile väidetavalt sooritatud makse.

Toodete müümisel veebis, tuleb olla ettevaatlik, kuna on oht, et pettur soovib saada kauba, raha või mõlema.⁷⁹

Tööhõive pettused on suunatud tööotsijatele. Pettur teatab ohvrile, et enne töökoha saamist tuleb esmalt tasuda tasu või esitada enda panga-või muud isikuandmed.⁸⁰

Teeninduspettused koputavad petturid ohvri uksele või helistavad ohvrile, väites et nad müüvad teenuseid soodsa hinnaga. Tüüpiliselt on nendeks teenusteks telekommunikatsioon, interneti- tarkvara-, finants-, meditsiini- või muu taoline teenus. Mõni sisaldab erilisi pakkumisi, nagu näiteks pikendatud garantii või kindlustus.⁸¹

Investeeringis petturid püüavad panna ohvreid investeerima petuskeemidesse, lubades ohvrile kiiret rikastumist või näiteks raha kahekordistamist. Investeeringispettuse puhul meelitatakse inimesed valeandmete põhjal tegema investeeringisotsust, näiteks ostma aktsiaid, võlakirju, kinnisvara või investeerima mõnda ettevõttesse.

Mõned uued petuskeemid keskenduvad krüptovaluutadele, kus petturid kasutavad Interneti-reklaame või veebisaite, mis käsivad ohvril kohe kiiresti tegutseda ja lubavad suurt

⁷⁸*Ibidem*

⁷⁹ Sale of merchandise scams- Kanada -

<https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04223.html> (11.04.2022)

⁸⁰ Job and employment scams - Kanada- <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04224.html> (11.04.2022)

⁸¹ Service-related scams- Kanada-

<https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04215.html> (11.04.2022)

kasumit. Nad võivad kasutada ka klassikalisi pettusi, näiteks püramiidskeeme. Tegelikult võtavad petturid ohvri raha ja kaovad.⁸²

Heategevus pettur püüab ohvrit veenda, et too annetaks raha võlts või tõelisele heategevusorganisatsioonile, kuid tegelikult jätavad petturid saadud annetused endale. Heategevuspettusetega kasutatakse ära inimeste suuremeelsust ja lahkust. Petturid ühenduvad ohvritega telefoni teel või ükselt uksele koputades. Petturid võivad esitada vägagi usutavaid võltsitud kirju ja infot, mis näevad väga realistlikud välja. Sageli mängib pettur ohvri emotsioonidega, näiteks võivad nad teeselda, et aitavad hiljutise looduskatastroofi ohvreid või abistavad haigeid loomi või lapsi.⁸³

Püramiidskeemid on ebaseaduslikud ja riskantsed petuskeemid, millega petturid teenivad raha värvates ohvreid, kes maksavad raha endale raha teenimise eesmärgil. Püramiidskeemi puhul veenab ohver teisi inimesi selle sama skeemiga ühinema ja oma rahast samuti loobuma. Selleks, et kõik skeemis osalejad teeniksid kasumit, tuleb värvata lõputult uusi liikmeid. Mõned püramiidskeemi edendajad varjavad oma tegelikku eesmärki, tuues turule tooteid, mis on ülehinnatud, halva kvaliteediga, raskesti müüdavad või väikese väärtusega. Püramiidskeemi loojate peamine eesmärk on endiselt värbamisega raha teenimine. Püramiidskeemid kukuvad varem või hiljem kokku ja ohverile jäävad tavaliselt petturilt ostetud kallid tooted, mille eest nad raha tagasi ei saa.⁸⁴

Lotovõidu pettused/võltsloosimised/pärandipettused - Pettur püüab ohvrit veenda, et too saadaks raha või annaks panga- või muid isiklikke andmeid, et tasuda tasu või maksud, enne kui ohver saab kätte olematu auhinna, võidu või pärandi.⁸⁵

Loteriipettuse puhul saab ohver e-kirja, milles teatatakse suurest lotovõidust. Võidu kättesaamiseks palutakse ohvril tasuda võiduga seotud kulutused nagu näiteks maksud, pangatasud, kohaletoimetamiskulud vms.⁸⁶

⁸² Investment scams - Kanada -

<https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04235.html> (11.04.2022)

⁸³ Charity scams - Kanada- <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04216.html> (11.04.2022)

⁸⁴ Pyramid schemes- Austraalia-

<https://www.scamwatch.gov.au/types-of-scams/jobs-employment/pyramid-schemes> (11.04.2022)

⁸⁵ Lotteries, sweepstakes and contests - Kanada -

<https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04222.html> (11.04.2022)

⁸⁶ Loteriipettused- Eesti- <https://pettused.ee/pettuste-tuubid/ootamatud-voidud/loteriipettused/> (11.04.2022)

Pärändipettuse korral saab ohver e-kirja, milles teatatakse, et talle on jäetud suur pärand. Tavaliselt tutvustab pettur ennast advokaadi, pankuri või mõne muu välisriigi ametnikuna ning väidab ohvrile, et ta on hukkuja esindaja. Ohvrile öeldakse, et pärandi kättesaamiseks tuleb tal kõigepealt tasuda maksud, haldus- või pangatasud.⁸⁷

Ettemaksu petuskeemide eesmärk on tarbijalt ehk tulevaselt ohvrilt raha saamine, mida ohver maksab eeldusel, et sellele maksele järgneb temale endale suurem kasu. Tavapärasemad ettemaksu skeemid on näiteks: tasu maksmine loteriivõidu, pärandi või mõne muu auhinna saamiseks või võimalust osaleda äritehingutes jõukate inimestega. Sellise petuskeemi ohvriks langenud jäävad loomulikult ilma eeldatud tasust. Nagu iga kuriteo liigiga, on ka ettemaksu skeemida puhul väga oluline ennetus tegevus. Potentsiaalseid ohvreid tuleb julgustada petuskeemidele mitte vastama. Varasemad uuringud on näidanud, et pettuse ohvriks langemist ei saa usaldusväärselt ette ennustada. Pigem on arenenud tõhusamad ennetusstrateegiad leidmaks põhjuseid, miks inimesed langevad ohvriteks.⁸⁸

⁸⁷ Pärändipettused- Eesti - <https://pettused.ee/pettuste-tuubid/ootamatud-voidud/parandipettus/> (11.04.2022)

⁸⁸ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - Trends and Issues in Crime and Criminal Justice 2011 - <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 1 (10.04.2022)

2. TARBIJAPETTUSE OHVRIKS LANGEMISE RISKITEGURID

Järgnevalt antakse ülevaade teemakohastest kriminoloogilistest teooriatest ja teadustöödest, eesmärgiga teada saada, kas ja millised on riskitegurid pettuse ohvriks langemisel, et viimases peatükis vaadelda, kas teadasaadud riskitegurid sobivad ka FRA poolt läbiviidud uuringu kirjeldamiseks. Peatükis analüüsitud teadustööd on peamiselt empiirilised (st uuringud, mille raames koguti andmeid ja andmetest lähtuvalt tehti järeldus), samas on kasutatud ka teemakohaseid ülevaateartikleid. Analüüsitud teaduskirjandus on enamasti pärit ajavahemikust 2000-2021, kuid on ka üksikud varasemast perioodist ja kriminoloogilised teooriad on pärit 1980-ndatest. Materjalide otsinguks kasutati peamiselt Google Scholari andmebaasi. Andmebaasist otsiti uuringuid märksõnade abil, milleks olid näiteks: consumer fraud, online fraud, reporting fraud jne, ja kasutati ka niinimetatud lumepalli efekti, see tähendab esimeste teadustööde viidete seast valiti analüüsi läbiviimiseks järgmised teemakohased materjalid.

2.1. Interneti revolutsioon ja selle tagajärjed: *online* pettus

1995. aasta detsembris oli kogu maailmas umbes 16 miljonit internetikasutajat⁸⁹ ja aastaks 2000 oli juba umbes 361 miljonit internetikasutajat maailmas. 2011. aastaks oli see juba kasvanud 2.5 miljardini, mis teeb umbes 35% kogu maailma rahvaarvust interneti kasutajateks ja 31. detsember. 2021. aasta seisuga on kogu maailmas umbes 5,3 miljardit internetikasutajat, mis tähendab, et umbes 66 % kogu maailma rahvastest kasutab interneti.⁹⁰ Interneti juurdepääsuvõimalused on laienenud lauaarvutitelt, sülearvutiteni, tahvelarvutiteni, televiisoriteni, mobiiltelefonideni ja veel mitmetele infotehnoloogia ajastu vidinatele, nagu näiteks interneti kaudu juhitud aknakatted või robottolmuimejad. Eesti Tarbijakaitse Liidu info kohaselt eeldatakse, et 2024. aastaks ületab näiteks ülemaailmse digitaalse panganduse tarbijate arv üle 3,6 miljardi inimese.⁹¹ On leitud, et tarbijapettusi esineb rohkem just nendes

⁸⁹ Jewkes Y., Yar, M. (2010b) Introduction: The internet, cybercrime, and the challenges of the 21st century. In: Jewkes Y., Yar M. (eds) *Handbook of internet crime*, Cullompton, England: Wiley, pp. 1–8. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.4324/9781843929338> (08.04.2022)

⁹⁰ World internet usage and population statistics, <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (11.04.2022)

⁹¹ Eesti Tarbijakaitse Liite <https://tarbijakaitse.ee/etl-tana-on-ulemaailmne-tarbijaoguste-paev/> (15.04.2022)

riikides, kus on interneti kasutus laialt levinud.⁹² Interneti teel toodete ostmine võib olla odavam ja mugavam, kuid samal ajal on suurem võimalus saada petta.

Online pettused on mitmetes riikides üks probleemseim kuriteoliik. Ei ole vale, kui väita, et veebipettused on globaalne probleem. Miljonid ohvrid on langenud pettuse ohvriks, mis on toime pandud täielikult või osaliselt interneti kaudu. Internet on loonud mitmeid sotsiaalseid eeliseid, kuid samal ajal on see kaasa toonud ka mitmed võimalused erinevateks kuritegudeks. Kommunikatsioonirevolutsioon on loonud ülemaailmsed võimalused väikeste kuludega teha suures mastaabis "vanu" pettusi ja arendada välja ka täiesti uusi pettuse liike. Internet on tekitanud igapäevase ohvriks langemise võimaluse inimestele, kes ilma internetita oleksid harva selliste kuritegude sihtmärgiks. Samuti on see loonud vahendid petturitele ühenduse loomiseks nende elukohast hoopis kaugemal asuvate ohvritega, keda neil ilma internetita oleks palju väiksem võimalus, kui mitte võimatu, petta. Vaatamata sellele olulisele kuriteo liigile on riikides liialt vähe pööratud tähelepanu järjest enam kasvavale veebipettuste ohvrite arvule. Mitmete uuringute põhjal ilmneb, et veebipettuste osakaal võrreldes teiste kuriteo liikide hulgas on juba väga suur.⁹³ Kahetsusväärset ei kajastu ametiasutustest, et probleem on nii suur, kui see selgub ülemaailmsetest ohvriuuringutest. Arvatakse, et probleem võib olla selles, et ohvrid ei anna pettuse ohvriks langemisest ametiasutustele teada ja kui näiteks politsei ei oma tõeseid andmeid toime pandud kuritegudest, siis ei saa nad tegeleda vajalikus ulatuses ja tõhusa ennetusega, rääkimata pettuse lahendamise võimalusest.

Erinevate ülemaailmsete suhtlusvõrgustike, nagu näiteks *Facebook*, *Twitter*, *Instagrami* *Snapchat*, kaudu on tekkinud täiesti uued suhtluse ja tutvumise vormid. 2012. aasta uuringus⁹⁴ selgus, et iga viies suhe saab alguse internetis. Ka ostlemine on väga suurel hulgal kolinud internetti üle. Näiteks Amazone ja Ebay on mõned silmapaistvamad ülemaailmsed internetikaubamajad, mida kasutavad näiteks 76% Ühendkuningriigi 25-34 aastased noored.

⁹² Van Wilsem, J. "'Bought it, but never got it' assessing risk factors for online consumer fraud victimization." *European Sociological Review*, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> (11.04.2022)

⁹³ Button, M. jt, Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 2014, lk 391-408

<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022)

⁹⁴ Nolan, S. Huge spike in online dating after Christmas as holiday spirit encourages thousands to cure their loneliness- *DailyMail*, Suurbritannia, 2012-

www.dailymail.co.uk/news/article-2254968/Online-dating-statistics-Huge-spike-Christmas-holiday-spirit-encourages-thousands-cure-loneliness.html#axzz2K7uODPCt (05.03.2022)

Eeltoodud statistika abil on väike ülevaade sellest, kui palju inimesi üle maailma kasutab internetti, mis loob suurepärased võimalused uute kuritegude toime panemiseks.⁹⁵

Varasemalt on eristatud arvutiga toetatud ja arvutipõhiseid kuritegusid. Esimesed on kaasaegsest tehnoloogiast varasemad kuriteod, millele internet on andnud tõuke ja uue meetme, näiteks võlts kaupade ja teenuste müük. Teised on aga uue tehnoloogiaga seotud uued kuritegevuse vormid, näiteks ründetarkvara. Enamik *online* pettusi kuulub esimesse kategooriasse, kuid nagu see jaotis näitab, on olemas ka suur hulk uusi arvutipõhiseid pettusi. Üha rohkem on ka arvutipõhiseid kuritegusid. Näiteks Russell G. Smith⁹⁶ on eristanud süntaktilist ehk tehnilist, semantilist ehk tähenduslikku ja segatud kuritegusid. Süntaktika seisneb selles, et pettur kasutab tehnilisi nõrkusi isikuandmete kaitsmiseks ehk pahavara näiteks viiruste, nuhkvara ja trooja hobuste kaudu. Semantiline meetod hõlmab sotsiaalset manipuleerimist, mille käigus inimesi meelitatakse avaldama isiklikku teavet, enamasti andmepüügi, näiteks valesaidid, rämpspost, tekstisõnumite ja telefonikõnede abil. Segatud tähendab seda, et pettur kasutab mõlemat ehk tekitab arvutis probleemi, mille puhul loob olukorra, kus pettur võtab ohvriga ühendust ja pakub lahendust, mille vastutasuks soovib ohvrilt raha või isikuandmeid. Selliseid protsesse kasutatakse kõige sagedamini isikuandmete kogumiseks, mis saab hiljem maha müüa või mille abil saab sooritada identiteedipettus. Ohvri isikuandmeid ehk identiteeti kasutatakse näiteks kaupade või teenuste ostmiseks, krediidi saamiseks.⁹⁷

Ajalooliselt, on kuritegu olnud nii öelda silmast-silma sündmus, kus ohver ja kurjategija olid teineteisele lähemal, kas otseses kokkupuutes või tajusid kokkupuudet näiteks pärast kodus toimunud vargust. Seega pettuse ohvriks langemine, kui kuritegevuse üks liik ei ole inimkonnas mitte midagi uut. Ajas on muutunud see, millisel viisil kuritegusid toime pannakse. Tänapäeval, mil internetti kasutab maailmas juba üle 66%⁹⁸ elanikkonnast on tehnoloogia avanud kurjategijatele tegutsemiseks lausa globaalsed võimalused. Traditsioonilist kuritegevust, mida kunagi silmast-silma toime pandi, saab nüüd interneti

⁹⁵ Button, M. jt, Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams. Australian & New Zealand Journal of Criminology, 2014, lk 391-408

<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022)

⁹⁶ Russell G. Smith Identity theft and fraud. Handbook of internet crime. Willian, London, 2009 lk. 273-301

⁹⁷Button, M., Nicholls, C. M., Kerr, J., Owen, R. Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams - Australian & New Zealand Journal of Criminology, Volume: 47 issue: 3, lk 391-408, 2014 - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022)

⁹⁸Internet World Stats <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (11.04.2022)

kaudu toime panna üle kogu maailma.⁹⁹ Juba ainult Eestis on küberkuritegevus aastast 2009 kuni 2019 kasvanud 13%. Küberkuritegevuse alla liigituvad Eestis nii KarS § 213 arvutikelmused kui ka KarS-i §-d 206, 207, 216', 217' arvutiandmete ja-süsteemi kuriteod. Kõige kiiremini on kasvanud KarS § 213 arvutikelmuse alla kvalifitseeruvad kuriteod.¹⁰⁰ 2009. aastal registreeriti Eestis KarS § 213 arvutikelmusi kokku 470 korral ning aastal 2021 registreeriti juba 1346 kuritegu, mis tähendab, et arvutikelmused Eestis on viimase kahe aastaga kasvanud umbes 65%.¹⁰¹

Prokurör Laura Jõgisoo ja prokurör Priit Tõnisson avaldasid Prokuratuuri 2021. aastaraamatus artikki: "Armastus on kelmile tõhus relv", milles leidsid, et Maslow vajaduste püramiidi järgi on armastusvajadus osa täisväärtusliku elu baasvajadustest ja et kelmid on seda teadmist osavalt kasutama õppinud. Maslow vajaduste püramiidi järgi on armastus- ja kuuluvusvajadus inimeste ellujäämise üks vajalik füsioloogiline tingimus kuuest. Ka nende avaldatud artikli kohaselt on viimastel aastatel "Tutvusin internetis" kuritegudest järjest rohkem teada antud. Kelmid on välja mõelnud kogu eluloo, millega püüavad ohvrit raha välja meelitada. Internetis, mõnes suhtlusportaalil, võib välismaalasest kurjategija enda kurbade või hoopis uskumatult heade pakkumistega tunduda armunud ohvrile väga siiras ning pahaaimamata täidavad ohvrid kelmi juhised näiteks raha edastamiseks. Internet on seoses armastusega avanud ukse kelmidele.¹⁰²

2.2. Kriminoloogilised teooriad

Laialdaselt on tunnistatud, et internet pakub kurjategijatele üha rohkem võimalusi kuritegude toime panemiseks. Nagu juba eelnevalt sai mainitud, siis internet võimaldab kurjategijatel vanu kuritegusid toime panna uutel viisidel ja samas on tekkinud ka uued kuriteoliigid. Interneti keskkond on muutnud kurjategijate elu mõnes mõttes isegi lihtsamaks, sest *online* pettuse toimimiseks on vajalik vähemalt kahe poole koostööd, see tähendab, et ohver loob

⁹⁹ Cross, C. Oh we can't actually do anything about that': The problematic nature of jurisdiction for online fraud victims. *Criminology and Criminal Justice*, lk 358-375. Austraalia, 2019 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177%2F1748895819835910> (10.04.2022)

¹⁰⁰ Kriminaalpoliitika Kuritegevuse ülevaade <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/kuberkuriteod.html> (11.04.2022)

¹⁰¹ *Ibidem*

¹⁰² Jõgisoo, L, Tõnisson, P. Armastus on kelmile tõsine relv - Eesti, *sine anno*, Prokuratuuri aastaraamatud- <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2021/armastus-kelmile-tohus-relv> (26.04.2022)

enesekäitumisega võimaluse *online* pettuse toimimiseks.¹⁰³ Järgnevalt uuritakse, kriminoloogiliste teooriate abil millised on riskifaktorid kuriteo ohvriks langemisel ja kas need riskifaktorid on rakendatavad ka *online* pettuste puhul. Psühholoogilisel ja väga lihtsal tasandil saab pettust defineerida, kui tegevust, mille põhjuseks on kurjategija ahnus ja ebaausus. Kuid samal ajal ei ole kõik ahned ja ebaausad inimesed kurjategijad. Teadlased ei ole suutnud identifitseerida alati kehtivaid ja usaldusväärseid psühholoogilisi isikuomadusi, millega pannakse toime kuritegu. Siiski on olemas mitmeid näiteid isikuomadustest ja motivaatoritest, mis loovad eelduse kuriteo toimepanemiseks ja kuriteo ohvriks langemisel. Näiteks on raha üks selline motivaator, mis on üheks peamiseks aluseks nii kuriteo toimepanemiseks, kui ka ohvriks langemisel. Kusjuures ohvriks ei lange mitte ainult madala sissetulekuga inimesed, vaid ka üle keskmise sissetulekuga inimesed, sest nad sooviksid olla veel jõukamad. Teine motivaator on ego, võim - isiku soov omada võimu inimeste ja olukordade üle. Lisaks nendele peamistele motivaatoritele- raha ja võim, peab olema ka võimalus ja soov nende saavutamiseks.¹⁰⁴

2.2.1. Üldise kuritegevuse teooria

Michael Gottfredson ja Travis Hirschi 1990. aasta: „A general theory of crime” teooria kohaselt on inimesed ratsionaalsed tegijad, kes kaaluvad käitumise, sealhulgas kuritegevuse, kulusid ja tulusid ning tegutsevad vastavalt omakasu eesmärgil. Inimese enesekontrolli tase mõjutab tema käitumist, sest madala enesekontrolliga inimesed on impulsiivsed, tunetud, lühinägelikud, riskialtid ja eelistavad lihtsamaid ülesandeid. Seetõttu ei suuda nad kuritegeliku kulusid või tagajärgi kohe ära tunda ning keskenduvad õigusrikkumise eelistele ja sama võib juhtuda ka ohvritega. Nad ei pruugi kohe kahjusid märgata, vaid keskenduvad lubatud kasule. Madala enesekontrolliga inimesed on orienteeritud kohesele rahulolule ja see mõjutab nende käitumist. Mitmed kriminoloogilised uuringud on mitmel korral leidnud, et madal enesekontroll on erinevate kuritegevuse vormide, sealhulgas ka küberkuritegevuse erinevate vormide üks põhjuseid.¹⁰⁵

¹⁰³ Benson, M. L., Van Wyk, J. FRAUD VICTIMIZATION: Risky Business or Just Bad Luck? - Ameerika, American Journal Of Criminal Justice, Vol. 21 No. 2, 1997 Southern Criminal Justice Association-<https://link-springer-com.ezproxy.utlib.ut.ee/content/pdf/10.1007/BF02887448.pdf> (02.04.2022)

¹⁰⁴ Duffield, G., Grabosky, P. The Psychology of Fraud - Australian Institute of Criminology, 2001 - <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi199.pdf> (10.04.2022)

¹⁰⁵ Holt, T. J., Leukfeldt, R., Van Wilsem, J., Van de Weijer, S. Testing an Integrated Self-Control and Routine Activities Framework to Examine Malware Infection Victimization, 2018, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/full/10.1177/0894439318805067>

Gottfredson ja Hirschi kohaselt on madal enesekontroll see, mis loob inimesele võimaluse olla seotud kuritegevusega. Olgu see siis kuriteo ohvriks langemine, kuriteo toimepanemine või muu hälbiv käitumine, mis mõnes kontekstis ei ole isegi kriminaalne (näiteks täisealise isiku suitsetamine või alkoholi liig tarbimine). Gottfredson ja Hirschi teooria kohaselt hõlmab madal enesekontroll kuut olulist mõõdet: impulsiivsus, lihtsate ülesannete eelistamine, riskihuvi, eelistus füüsilisele tegevusele, enesekesksus ja kiire ärritumine (muutlikud tujud). Gottfredson ja Hirschi teooria kohaselt on kuritegelik käitumine seotud madala enesekontrolliga inimese omakasu püüdlusega. Inimene ei sünni halva inimesena, see milliseks inimeseks me täiskasvanueas kujuneme, on seotud meie kasvukeskkonnaga. Täpsemalt on vanemad need, kes kujundavad meie arusaamu õigest ja valest, heast ja halvast. Kui lapsepõlves ei pöörata tähelepanu nii õelda halvale ja heale ja hea ja halva teo tagajärgedele, siis võib inimesel välja kujuneda madal enesekontroll, mis on aga eeldus kriminaalsele käitumisele ja ka kuriteo ohvriks langemisel. Loomulikult ei tähenda, et kõik maldala enesekontrolliga inimesed on kurjategijad, kuid see loob selleks teatud eeldused.¹⁰⁶

Madalat enesekontrolli on kirjeldatud ka kui isikutunnust, mis on omandatud elu alguses ja mis püsib suhteliselt stabiilsena terve inimese eluea. Kui inimesel on võimalus, siis tegelevad madala enesekontrolliga inimesed laias valikus kuritegelikult või kuritegevusele analoogse käitumisega. Gottfredsoni ja Hirschi teooria kohaselt saab kuritegevuse suures osas taandada tegudeks füüsilised kuriteod või pettused, mis on toime pandud omakasu püüdluses, mille määratlus peegeldub ajas nii kultuuridevaheliselt kui ka ajalooliselt. Kuritegevusele analoogne käitumine on selline tegu, mis ei ole ebaseaduslik - nagu näiteks liigne alkoholi tarbimine täisealise isiku poolt, hasartmängud ja nendega liialdamine, liigne suitsetamine jne. Madala enesekontrolliga inimesed keskenduvad kohesele omakasule, naudingule. Eeene hüvede rahuldamiseks tegelevadki nad kuritegevusega või kuritegevusele analoogse käitumisega. Gottfredsoni ja Hirschi teooria kohaselt peaksid kõrge enesekontrolliga inimesed olema edukad seaduslikes institutsioonides, haridusaladel, neil on kõrge sissetulekupotentsiaal, omavad kvaliteetseid inimestevahelisi suhteid ja tõenäoliselt on nad abielus. Ja madala enesekontrolliga inimestel on eelnimetatud vastupidi - neil kipuvad olema halvad sõbrussuhted, nad ebaõnnestuvad koolis, neil ei lähe majanduslikult ega peresuhtes

¹⁰⁶ Bruce J. Arneklev, Lori Elis, Sandra Medlicott, Testing the General Theory of Crime: Comparing the Effects of “Imprudent Behavior” and an Attitudinal Indicator of “Low Self-Control”
<https://westerncriminology.org/documents/WCR/v07n3/arneklev.pdf> lk 41-42 (10.4.2022)

hästi. Madal enesekontroll on üks osa hälbiva käitumise vormidest. Analüüsidest Gottfredsoni ja Hirschi kuriteo teooriat leidis kinnitust, et olenemata kasutatavatest mõõdikutes on madal enesekontroll kuritegevuse tugevam ennustaja, kui näiteks hilisemad elukäigu mõjutused. Ainsa erandina leiti, et täiskasvanueas abiellumist saab seostada oluliselt väiksema osalusega kuritegevuses, mis viitab sellele, et mõned hilisemad elu sündmused siiski võivad vähendada kuritegevuse võimalust.¹⁰⁷ Mitmed erinevad uuringud on jõudnud järeldusele, et madalal enesekontrollil on seos kuritegevuse ja hälbiva käitumisega. Erinevate teooriate kohaselt ei ole inimesed oma olemuselt halvad või ebamoraalsed. Teooriad pigem eeldavad, et iga inimene käitub vastavalt oma huvidele ja maailmavaatele, maksimeerides enda rõõmu ja minimiseerides enda valu. Gottfredson ja Hirschi väidavad, et isiklikud ja sotsiaalsed kontrollid on kõige olulisemad tegurid nii noorte, kui ka üldises kuritegevuses. Kontrolliteooriaid nimetatakse mõnikord ka vaashoitusteooriateks, sest tõhusate piirangute puudumine (pere, enese, sõprade ja sotsiaalsete institutsioonide poolt) põhjustab erinevusi noorte ja täiskasvanute kuritegevuses, mitte ei teki erinevused kuritegevuse motivatsioonides või stiimulites.¹⁰⁸ Isiku enesekontrolli oskus on seotud tema kasvukeskkonnaga. Ei saa väita, et enesekontrolli oskust ei saa täiskasvanu eas enam mõjutada, kuid lapsena selgeks saanud väärtused ei pruugi ise enam muutuda.¹⁰⁹ Küll aga on inimene võimeline terve elu õppima ja ka enda harjumisi muutma, piisab vaid sellest, et inimene ise soovib õppida või muutuda ja teeb selleks ka vajalikud toimingud.

2.2.2. Enesekontroll, rutiinne tegevus ja kuritegevus

Teoreetilised raamistikud, mida saab kasutada enesekaitse käitumise mõistmiseks *online* pekkuste kontekstis hõlmavad rutiinsete tegevuste lähenemisviisi ja elustiiliga kokkupuute teooriat. Kuriteoennetuse hariduse saab välja töötada siis, kui me suudame luua situatsioonilise kuritegevuse raamistiku. Rutiini ja elustiili teooriad annavad teoreetilise ülevaate, mille abil saame mõista, miks langetaks kuriteo ohvriks.¹¹⁰ Samas ei tohi unustada,

¹⁰⁷ Bruce J. Arneklev, Lori Elis, Sandra Medlicott, Testing the General Theory of Crime: Comparing the Effects of “Imprudent Behavior” and an Attitudinal Indicator of “Low Self-Control”

<https://westerncriminology.org/documents/WCR/v07n3/arneklev.pdf> lk 41-42 (10.4.2022)

¹⁰⁸ Gottfredson, M. Self-Control Theory and Crime- Criminology and Criminal Justice, published online 2017-
<https://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-252> (10.04.2022)

¹⁰⁹ *Ibidem*

¹¹⁰ Drew, J. M., Farrell, L. Online victimization risk and self-protective strategies: developing police-led cyber fraud prevention programs - Taylor & Francis in Police Practice and Research , 2018-

et kõik inimesed ei käitu samas situatsioonis sama moodi. Sama hariduse, soo ja vanusega inimesed võivad sarnases situatsioonis käituda erinevalt näiteks sõltuvalt inimese teadlikkusest, impulsiivsusest jt sarnastest teguritest.

Varasemad ohvri psühholoogia uuringud on väitnud, et ohvri madal enesekontroll on kesksel kohal ohvriks langemise protsessis. Gottfredson ja Hirschi 1990. aasta teadustöös leidsid, et madala enesekontrolliga inimene kipub järgima oma huve arvestamata võimalikke pikaajalisi tagajärgi. Madala enesekontrolliga inimesed eelistavad tegevusi, mis nõuavad vähe oskusi või planeerimist ja mille tulemuseks on kohene rahuldus, mis omakorda tähendab seda, et enda kiiret heaolu taga ajades reageerivad nad kergesti kelmusele. Van Wyk ja Benson (1997)¹¹¹ leidsid, et inimesed, kes võtsid finantsiliselt suuremaid riske olid sobilikud sihtmärgid pettuseks, mis ei tähendanud, et finantsiliselt riskantselt käitunud inimesed langesid pettuse ohvriks. Sarnases uuringus tegi Holtfreter, Reisig ja Pratt (2008)¹¹² millised nad leidsid, et kontrollrühma testi tulemus näitas madalamat enesehinnangut, teatasid ka tõenäoliselt et nad on langenud ka pettuse ohvriks.¹¹³

2.2.3. Tarbija enesekontroll ostlemisel

Madala enesekontrolliga inimesed mitte ainult ei soorita rohkem kuritegusid, vaid on kõrge enesekontrolliga inimestest enam üleüldiselt seotud kuritegevusega. Madala enesekontrolliga inimesed on impulsiivsed ja sellest tulenevalt võivad nad sooritada ka rohkem mõtlematuid tegusid, sh ka oste nii poest kui ka interneti vahendusel.¹¹⁴

<https://research-repository.griffith.edu.au/bitstream/handle/10072/383426/Drew170061.pdf?sequence=1>
(10.04.2022)

¹¹¹Benson, M. L., Van Wyk, J. FRAUD VICTIMIZATION: Risky Business or Just Bad Luck? - Ameerika, American Journal Of Criminal Justice, Vol. 21 No. 2, 1997 Southern Criminal Justice Association-
<https://link-springer-com.ezproxy.utlib.ut.ee/content/pdf/10.1007/BF02887448.pdf> (02.04.2022)

¹¹²Holtfreter, K., Reisig, M., Pratt, T. C. Low Self-Control, Routine Activities, and Fraud Victimization - Ameerika, Criminology, 2008 -

https://www.researchgate.net/publication/229531935_Low_Self-Control_Routine_Activities_and_Fraud_Victimizationm (10.04.2022)

¹¹³Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - Trends and Issues in Crime and Criminal Justice 2011 - <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> (10.04.2022)

lk 2

¹¹⁴Van Wilsem, J. "‘Bought it, but never got it’ assessing risk factors for online consumer fraud victimization." European Sociological Review, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053>
lk 174 (11.04.2022)

2002 aastal avalikustas Roy F. Baumeister artikli enesekontrollist ja uute arusaamade rakendamiseks tarbija ebaõnnestumise eriti seoses dilemmadega nagu näiteks: toode ei mahu eelarvesse, liiga kõrge hind või toode ei ole tegelikult vajalik. Roy F. Baumesitri arvates sõltub tarbija lõplik otsus sellest, kui kõrge on ta enesekontroll ja soov kindla toote vahel. Enesekontrolli tugevus varieerub mitmete erinevate oluliste tegurite tõttu ja need võivad mängida suurt rolli otsustamisel. Enesekontrolli teooria oletab, et vaesed inimesed tegutsevad impulsiivsemalt, riskides rohkem ja soovides saavutada kiiret omakasu, samal ajal arvestamata oma tegude pikaajalisi tagajärgi.¹¹⁵ Dilemma millegi tegemisel, lahendatakse sellega, et inimene teeb seda, mida ta ei tohiks või mida ta väidetavalt peaks tegema.¹¹⁶

Tõhus enesekontroll sõltub vähemalt kolmest peamisest osast, milleks on standardid (tea mida päriselt vajad ja siis otsusta, kas soovid), seire protsess (näiteks kirjuta üles, mida ostsid ja kui palju kulutasid, see annab ülevaate oma käitumismustri üle) ja tegevussuutlikkus oma käitumist muuta (otsusta, mida valid ehk teadlikud valikud ja otsused). Kui kasvõi üks nendest ebaõnnestub, siis see õõnestab ka inimese enesekontrolli. Tarbijad, kes teavad, mida nad vajavad ja soovivad, ja kes ei lähe ostukeskusesse lihtsalt niisama, langevad ka vähem pettuse ohvriks.¹¹⁷

Enesekontrolli teooria kohaselt ka petetakse rohkem neid inimesi, kes on madalama enesekontrolliga. Madala enesekontrolliga inimesed langevad kuriteo ohvriks rohkem tänu enda impulsiivsusele ja soovile saavutada kiiresti lühiajaline rahuldus, mõtlemata samal ajal oma teo tagajärgedele. Madala enesekontrolliga inimese rahunemine ei tekita temas soovi ega vajadust kontrollida pakkumise usaldusväärsust või turvalisust.¹¹⁸

¹¹⁵ Van Wilsem, J. "Bought it, but never got it' assessing risk factors for online consumer fraud victimization." *European Sociological Review*, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> lk 170 (11.04.2022)

¹¹⁶ Baumeister R. F. Yielding to temptation: Self-control failure, impulsive purchasing, and consumer behavior - *Journal of Consumer Research*, lk 670-676, 2002-
<http://www.psych.ualberta.ca/~msnyder/p486/read/files/B2002.pdf> (10.04.2022) lk 670

¹¹⁷ *Ibidem* lk 671 (10.04.2022)

¹¹⁸ Van Wilsem, J. "Bought it, but never got it' assessing risk factors for online consumer fraud victimization." *European Sociological Review*, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> lk 169 (11.04.2022)

2.2.4. Enesekontroll, rutiinsed veebitegevused ja isikuandmete avalikustamine

2018. aastal avaldasid Gustavo S. Mesch ja Matias Dodel teadustöö: „*Low self control, Information Disclosure, and the Risk of Online Fraud*”, milles uurisid, kas või kuidas on seotud isikuandmete avaldamine veebikeskkonnas ja madal enesekontroll ja rutiinsed tegevused. Ootuspäraselt leidsid ka nemad tõendeid selle kohta, et enesekontrolli puudumine on seotud isikuandmete avaldamisega. Nende uuring erineb varasematest selle poolest, et varasemalt on uuringud kinnitanud, et rutiinsed veebipõhised tegevused ja madal enesekontroll on seotud pettuse ohvriks langemisega, kuid nemad täiendavad varasemaid kontrolli teooria uuringuid seoses isikuandmete avalikustamisega.

Nende uuringust järeldus, et kurjategijad on rohkem sihtinud eakamaid isikuid, kui noori ning naisi oli sihitud vähem, kui mehi. Madal enesekontroll mängib olulist rolli isikuandmete avaldamisel. Kõige tõenäolisemalt satuvad pettuse ohvriks vanemad mehed, kes kipuvad oma igapäevaste rutiinsete tegevuste käigus enese kohta veebis teavet avaldama. Inimesed, kes on valmis riskima oma rahaga seni, kuni nad arvavad, et võiksid sellest kasu saada, reageerivad ka suurema tõenäosusega e-kirja pettustele. Sihtmärgiks satuvad rohkem need inimesed, kes oma käitumisega on näidanud, et nad on valmis võtma riske finantsinvesteeringutelt või on kogunud rohkem võlgu, kui suudavad tagasi maksta. Pettus on kuritegu, mis nõuab kurjategija ja ohvri vahelist koostööd, eriti kui ohvri ja kurjategija võimaliku kontakti vahendiks on veebikeskkond ja vastastikuse tutvumise tõenäosus on väike. Nende uuringu lõplik tulemus kinnitab seda, et suhtlustegevus ja enesekontroll on seotud enese isikuandmete avaldamisega internetis. See kinnitab varasemaid uuringuid, et madal enesekontroll on riskiks internetis pettuse ohvriks langemisel. Selle uuringus leiti, et vanemad inimesed on suurema tõenäosusega ohustatud pettuse sihtmärgid.¹¹⁹

¹¹⁹ Gustavo S. Mesch ja Matias Dodel, Low Self-Control, Information Disclosure, and the Risk of Online Fraud, American Behavioral Scientist Volume 62, Issue 10, September 2018, SAGE Publications, lk 1356-137, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0002764218787854> (11.04.2022)

2.2.5. Rutiinse tegevuse teooria

Rutiinse tegevuse teooria algused välja ütlesid, Marcus Felson ja Lawrence E. Cohen, on öelnud, et kuritegevuse toimimiseks on vajalik järgmise kolm elemendi olemasolu: motiveeritud kurjategija, sobiv sihtmärk ja võimeka hooldaja/eestkostja puudumine. Kui kõik need kolm elementi ühes ajas ja ruumis kokku saavad, siis toimub kuritegevus. Rutiinse tegevuse teooria põhineb ideel, et kurjategijad teevad kuriteo toimepanekuks ratsionaalseid valikuid. Idee seisneb selles, et kuritegevus on inimeste igapäevase käitumise tulemus sellest, kuidas kurjategijad ja ohvrid oma igapäeva elu elavad. See tähendab, et kõigi kolme elemendi puudumine on piisav kuriteo ärahoidmiseks. Cohen ja Felson eeldavad, et motiveeritud kurjategija on alati kohal. Kuritegevus ei ole midagi erakordset, vaid see on igapäevaelu osa, mis tekib siis kui inimeste igapäevane rutiin loovad selleks soodsa võimaluse. Nende uurimis eesmärgiks ei olnud välja selgitada, et miks kurjategija on kohal, nad lihtsalt tõdesid, et see nii on. Selle eelduse pärast erineb Coheni ja Felsoni teooria enamikest kriminoloogilisest teooriatest, et nemad keskendusid rohkem ohvriks langemise poolele. Sihtmärgiks saavad inimesed enamasti tänu iseenda käitumisele, näiteks kantakse või hoitakse nähtaval väärisesemeid. Eestkoste kohalolek tähendab lisaks politseile ka näiteks teiste inimeste kohalolekut. Näiteks inimrohke avalik koht võib olla piisavaks põhjuseks kuriteo ärajäämisel, sest nii nimetatuid valvureid, kes võivad märgata kuriteo toimepanekut, on liiga palju.¹²⁰ Rutiinse tegevuse teooria kohaselt saame väita, et mida nähtavam ja aktiivsem on inimene enda veebi tegevustes, seda suurem risk on tal langeda tarbija pettuse ohvriks.

Paljud teadlased, sh ka näiteks Alice Hutchings and Hennessey Hayes (2009)¹²¹, on rakendanud rutiinse tegevuse teooriat ka interneti kuritegevuse uurimisel. Hutchings ja Hayes leidsid, et kuritegelikul eesmärgil internetis inimeste andmete kogumine (motiveeritud õigusrikkujad) on seotud hüppelise ülemaailmse interneti kasutamisega (sobiv sihtrühm) nii kaubanduses kui ka panganduses (sobiva eestkostja/valvuri puudumine).¹²² Rutiinse tegevuse teooria rakendamisel näiteks ettemaksu petuskeemidel ilmnas asjaolu, et ohvriks langevad

¹²⁰Cohen, L. E., & Felson, M. Routine Activities Theory: Definition Of The Routine Activity Approach To Crime - Social change and crime rate trends: A routine activity approach - References: American Sociological Review, 44 lk 588-608. 1979-
<https://criminologyweb.com/routine-activities-theory-definition-of-the-routine-activity-approach-to-crime/> (11.04.2022)

¹²¹Hayes, H., Hutchings, A. Routine Activity Theory and Phishing Victimization: Who gets caught in the net? - <https://www.cl.cam.ac.uk/~ah793/papers/2009Routineactivitytheoryandphishingvictimisation.pdf> (30.03.2022)

¹²² Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - Trends and Issues in Crime and Criminal Justice 2011 - <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> (10.04.2022)

rohkem just need inimesed, kes veedavad rohkem aega internetis ja kes kasutavad internetis vähem turvameetmeid (näiteks ei kasuta tugevaid parooli, võtavad suhtlusportaalides vastu võõraid sõbrakutseid, ei kasuta viirusetõrjet jne)¹²³.

2.2.6. Enesekontroll, rutiinse tegevuse teooria ja ohvriks langemine

Selleks, et selgitada kuidas madal enesekontroll internetis mõjutab pettuse ohvriks langemist on oluline mõista seda, et tarbijapettus on kaheetapiline protsess.

Esmalt on kõik tarbijad petturi sihtmärgiks ja hiljem on mõned neist ohvrid. Kes saab või ei saa sihtmärgiks, saab selgeks petturi rutiinse protsessi kaudu, näiteks võetakse ühendust nendega, kes on tegelevad aktiivselt veebisostlemisega. Sihtmärgiks saamisel ei oma tähtsust, kui kõrge või madal on inimese enesekontroll, sest impulsiivne käitumine, ei ole õigusrikkujale internetis lihtsalt ja odavalt jälgitav. Seega madalal enesekontrollil võib puududa otsene mõju tarbija pettustele ja madal enesekontroll ei pruugi olla sobivuse indikaatoriks pettuse varajases etapis. Kuid samal ajal näitavad uuringute tulemused, et madala enesekontrolliga inimesed kipuvad rohkem tegema veebist sisseoste, mis jällegi teeb nendest peamised pettuse sihtmärgid. Seega enesekontroll ja õigusrikkujate sihtmärgi määramine võivad olla kaudselt seotud.¹²⁴

Alternatiivne võimalus on see, et madala enesekontrolliga inimesed käituvad selliselt, mis muudab nende ohvriks langemise tõenäolisemaks. Näiteks ostu otsuseid tehes võib juhtuda, et impulsiivne inimene ei pööra piisavalt palju tähelepanu näiteks kauba tarnimise tingimustele või toote garantiile.

Eeltoodu kohaselt saab järeldada, et kuritegevus ei ole seotud ainult kasvatusesega vaid kuritegevuse ohvriks võib langeda madala enesekontrolliga inimene rohkem, kui kõrge enesekontrolliga inimene. Madala enesekontrolliga inimesed paljastavad end ise õigusrikkujatele, tehes näiteks riskantsemaid *online* oste. Kõrge enesekontrolliga inimene

¹²³ Riigi Infosüsteemi Amet - Küberturvalisuse ABC - Eesti, 2018 - <https://www.ria.ee/et/kuberturvalisus/nouanded/kuberturvalisuse-abc.html> (11.04.2022)

¹²⁴ Van Wilsem, J. "‘Bought it, but never got it’ assessing risk factors for online consumer fraud victimization." *European Sociological Review*, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> lk 170 (11.04.2022)

soovib üldjuhul olla kindel, et pakutav toode või teenus on turvaline, soovib minimiseerida võimalikud halvad tagajärjed.¹²⁵

Madala enesekontrolliga inimesed on erinevate pakkumiste suhtes haavatavamad, näiteks allahindluste ajal ostetakse rohkem, kui on vaja. Kõrge enesehinnanguga inimeste ostude eelistused põhinevad peamiselt pikaajalisele veendumusel ostu väärtuses ja vajadusel.¹²⁶

Autor on arvamisel, et madal enesekontroll ei ole see, mille põhjal saame väita, et madala enesekontrolliga inimene on kindlasti tulevane pettuse ohver, vaid madal enesekontroll on see isikuomadus, mille tõttu võib inimene iseennast teha kurjategijale kättesaadavamaks ning seeläbi suureneb võimalus langeda ka pettuse ohvriks.

2.2.7. Rutiinse tegevuse teooria ja kuriteo sihtmärk

Vaatamata interneti võimalustele ei kuulu kõik interneti kasutajad ohvriks langemise riskirühma. See tuleb välja pigem ohvri käitumisest, kas ta kuulub kurjategija sihtrühma või mitte.¹²⁷ 2010. aasta augustikuus avaldasid Kristy Holtfreter, Travis C. Pratt ja Michael Reisig oma teadustöö: „Routine Online Activity and Internet Fraud Targeting: Extending the Generality of Routine Activity Theory”, kus autorid tuginevad rutiinse tegevuse teooriale ja tarbijakäitumise uuringutele, et mõista, kuidas isikuomadused ja veebirutiin suurendavad inimeste kokkupuudet motiveeritud õigusrikkujatega.¹²⁸ Uurimistöös jõudsid nad neljale järeldusele ja need on: Esiteks eeldused, mis tuginevad demograafiliste tunnuste vaheliste seoste ja pettuse ohvriks langemisel tehtud järelduste kohta, on valed. Selle asemel tuleb pettuse tuvastamiseks mõista probleemi, et kokkupuude internetis kujundab ohvriks langemise võimaluste struktuuri vastavalt kontekstis. Näiteks romantika pettuse ohvriks langevad need inimesed, kes on parasjagu otsimas omale kaaslast, mitte see ei sõltu soost,

¹²⁵ Van Wilsem, J. "Bought it, but never got it' assessing risk factors for online consumer fraud victimization." *European Sociological Review*, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> lk 169 (11.04.2022)

¹²⁶ Baumeister R. F. Yielding to temptation: Self-control failure, impulsive purchasing, and consumer behavior - *Journal of Consumer Research*, lk 670-676, 2002-
<http://www.psych.ualberta.ca/~msnyder/p486/read/files/B2002.pdf> lk 674 (10.04.2022)

¹²⁷ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice* 2011 - <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 2 (10.04.2022)

¹²⁸ Pratt, T. C., Holtfreter, K., & Reisig, M. D. Routine online activity and internet fraud targeting: Extending the generality of routine activity theor - *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 47(3), lk 267-296. 2010 - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/0022427810365903> (10.04.2022)

elukohast, vanusest ega haridusest. Teiseks selgubki, et rutiinse tegevuse teooria ja vastavalt kuriteo situatsioonile suunatud ennetus töö on suurepärase raamistik *online* kuritegude uurimiseks. Rutiinse tegevuse teooriaga selgitatakse kõige rohkem üleüldist kuritegevust. Kolmandaks, tuleks leida võimalused, kuidas vähendada kokkupuudet motiveeritud kurjategija ja sihtmärgi vahel. Tuleks leida võimalused, kuidas arendada kuritegevuse kontrolli poliitikat, silmas pidades kodanike harimist erinevate kaitsemeetmete kasutamise kohta internetis. Nende arvamuse kohaselt rõhutaks selline lähenemine vajadust mõelda kuritegevuse ennetamisele üldisemalt ning eelkõige veebis ohvriks langemise viisidele, mis väljuvad rangest kriminaalõigussüsteemi fookusest. Et vähendada inimeste kokkupuudet veebis pesitsevate riskidega, siis tuleb rohkem harida inimesi. Inimeste harimisega saavad väga edukalt tegeleda vanemad, koolid, tööandjad jne. Neljas ja väga oluline järeldus on see, et uuringu korrelatsioonid näitavad seda, et nii tänavakuritegevusel, kui ka interneti pettuse ohvriks langemisel on samad alused ja mehhanismid, mis on seotud rutiinsete tegevuste potentsiaalsete kuritegevuste sihtmärgid. Rutiinse tegevuse teooria on tõesti kindel ja üldine raamistik mõistmaks kuritegude ohvriks langemist.¹²⁹ Seega mitmed uuringud on kinnitanud, et nii tarbija enesekontroll ja ka rutiinse tegevuse teooria on peamised näitajad, kas inimene langeb ohvriks või mitte ehk need kaks asja täiendavad teineteist, kui mitte öelda, et need on täielikult seotud. Sest rutiinse tegevuse teooria eeldab, et inimene on samal ajal ja samas kohas sihtmärk ja iseenda turvamees- et olla iseenda turvamees internetis, peab olema ka hea enesekontroll. Seega kõrge enesekontrolliga inimene peaks olema võimeline iseennast internetis kaitsma ehk täitma rutiinse tegevuse teoorias tõhusat turvamehe rolli.

2.2.8. Küberkuritegevuse ohvriks langemine

Kriminoloogilised uuringud on elustiili-rutiinsete teooriate abil püüdnud mõista ja tuvastada ohvriks langemise põhjuseid. Teadlased on väitnud, et elustiili-rutiini tegevuste teooria võib seletada ka arvuti- ja küberkuritegevuse üha olulisemat nähtust. Selle väite on aga 2005 aastal vaidlustanud Majid Yar, kes väidab, et rutiinsete tegevuste teooria on küber kuritegevuse seletamisel piiratud.¹³⁰ Selle olulise probleemi lahendamiseks on vähe empiirilisi teste. Majid

¹²⁹Pratt, T. C., Holtfreter, K., & Reisig, M. D. Routine online activity and internet fraud targeting: Extending the generality of routine activity theor - *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 47(3), lk 267-296. 2010 - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/0022427810365903> (10.04.2022)

¹³⁰ Yar, M. *The Novelty of Cybercrime*, 2005, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/147737080556056> (11.04.2022)

Yar väitis, et virtuaalsed keskkonnad on ruumiliselt ja ajaliselt lahutatud, piirates selle teooria põhiliste teoreetiliste konstruktsioonide niioelda hulgi rakendust. Majid Yar väitis, et küberruumi ajaline struktuur on korrastamata, kuna see on aktiivne kogu maailmas, kuigi üksikisikud võivad kiiresti ühenduse luua ja ühenduse katkestada ning veebilehed tulevad ja lähevad suhteliselt lühikese aja jooksul. Majid Yar'i soovitusel kohaselt tuleks mõistat "motiveeritud õigusrikkujat" küberruumis käsitleda, kui maapealseid ja virtuaalseid seadmeid, "sobiv sihtmärk" on küberruumis erinev inertsuse, nähtavuse ja ligipääsetavuse osas ning "võimekas eestkoste" sobib küberruumi viisil, et võimeka eestkoste seadmise võimalused on raskendatud.¹³¹

Küberkuritegudel on kriminoloogilises ja viktimoloogilises mõttes unikaalsed tunnused, näiteks võimalik füüsiline vahemaa ohvri ja kurjategija vahel, tehnoloogia kasutamine ning kuriteo toimepanemise vahendite hoomamatus. Küberkuritegude kohta on tehtud juba väga mitmeid uuringuid, kuid tegelikult on siiani ebaselge, mil määral on erinevad kriminoloogilised teooriad küberkuritegude puhul rakendatavad. Seetõttu puudub ka kõike hõlmav teooriapõhine arusaam kuritegevuse mõjust ohvritele, sh ohvriks langemise põhjused.¹³²

2.3. Sotsiaaldemograafilised näitajad, kui riskifaktorid ohvriks langemisel

Viimastel aastakümnetel on tehtud väga palju erinevaid uuringuid, et teada saada, kes langevad kõige sagedamini pettuse ohvriks. Erinevate uuringute põhjal on saanud aga kinnitust asjaolu, et kõik on ajas muutuv ja ei ole olemas kindalid sotsiaaldemograafilisi isiku tunnuseid, millised isikud langevad ja mis tüüpi pettuse ohvriks langevad. Uuringute põhjal võime saada aimu, miks inimesed võivad langeda pettuse ohvriks.¹³³ Näiteks on leitud, et ohvri vanus on tegur, mis on järjepidevalt olnud pettuse ohvriks langemisel oluliseks ennustajaks.¹³⁴ Erinevad uuringud on püüdnud leida sotsiaaldemograafiliste omaduste

¹³¹ *Ibidem*

¹³² Jildau Borwell, Jurjen Jansen, Wouter Stol, The Psychological and financial impact of cybercrime victimization: a novel application of the shattered assumptions theory, 2021, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/full/10.1177/0894439320983828> (11.04.2022)

¹³³ Judy Van Wyk, Karen A. Mason, 2001, Investigating Vulnerability and reporting behavior for consumer fraud victimization, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/1043986201017004003>

¹³⁴ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 2

vaheliseid seoseid kuritegevusega, kuid ka see ei näita, miks inimesed lanegevad pettuse ohvriteks. Näiteks Titus, Heinzelmann and Boyle, 1995¹³⁵; Holtfreter, Reisig and Blomberg, 2006. aasta¹³⁶ uuringute kohaselt langeb noori pettuste ohvriks rohkem, kui vanemaid inimesi. See võib olla seotud sellega, et noored on riskialtimad ja julgevad teha internetist sisseoste rohkem, kui vanemad täiskasvanud. Samas on uuringuid,¹³⁷ mille kohaselt pettuse ohvriks langemisel ei ole vanus riskifaktoriks.

Uuringutega ei ole leitud, et sugu on riskifaktoriks. Samas on Gottfredson'i ja Hirsch'i teooria kohaselt meestel madalam enesekontroll, kui naistel ning kuna eelnevalt sai selgeks, et madal enesekontroll võib olla riskiteguriks tarbijapettuse ohvriks langemisel, siis saab oletada, et sugu võib olla teatud pettuste puhul riskifaktoriks, aga puuduvad sellekohased kindlad tõendid.

Samuti on leitud, et ohvriks langemist mõjutab ohvri varasemad negatiivsed elukogemused, nagu näiteks rahalised probleemid, juriidilised probleemid, meditsiinilised probleemid.¹³⁸ Lee ja Soberon-Ferrer leidsid enda 1997. aasta¹³⁹ teadustöös, et negatiivsed elusündmused võivad kahjustada inimeste otsustusvõimet mitmel viisil ja samal ajal võivad need isoleerida inimest ka avalikkusest, seal hulgas ka sõpradest. Selline inimene on haavatav ja kergemini kaasatav petuskeemidega. Ka on leitud, et depressioon on seotud lotopileti/lotovõidu ohvriks langemisega.¹⁴⁰ Arvatakse, et depressiivseid inimesi tõmbavad emotsionaalsed sõnumid, mis lubavad võitu ja samas võivad nad otsida võimalusi enda negatiivsete tunnete leevendamiseks.

¹³⁵ Titus, R. M., Heinzelmann, F., Boyle, J. M. Victimization of Persons by Fraud - Reprinted from Crime & Delinquency, Vol. 41, No 1, January 1995. - <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/153727NCJRS.pdf> (10.04.2022)

¹³⁶ Van Wilsem, J. "‘Bought it, but never got it’ assessing risk factors for online consumer fraud victimization." European Sociological Review, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> (11.04.2022) lk 169

¹³⁷ Näiteks Dodel, M., Mesch, G. S. Low Self-Control, Information Disclosure, and the Risk of Online Fraud ja Ross, S., Smith R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation

¹³⁸ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 2

¹³⁹ Lee, J., Soberon-Ferrer, H. Consumer Vulnerability to Fraud: Influencing Factors - Journal of Consumer Affairs 31, lk 70 - 89, 2005 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1111/j.1745-6606.1997.tb00827.x> (10.04.2022)

¹⁴⁰ DeLiema, M., Deevy, M., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. Financial fraud among older americans: Evidence and implications. - The Journals of Gerontology: Series B, lk 861-868. Ameerika, 2020 - <https://doi.org/10.1093/geronb/gby151> (10.04.2022)

Stuart Ross ja Russell G. Smith viisid 2008 aastal läbi uuringu¹⁴¹, mille käigus küsitleti inimesi, kes on saatnud raha Nigeeriasse. Uuring „*Risk factors for advance fee fraud victimisation*” avaldati 2011 aastal. Uuringuga jõuti järeldusele, et ohvriks langemine ei ole seotud haridusega- hariduse osas oli vähe erinevusi. Samas vanus ja sissetulek võivad olla seotud pettuse ohvriks langemisega. Uuringust ilmnes et 65-aastased ja vanematel on suurem tõenäosus langeda ettemaksu pettuste ohvriks, 45-54a aastaselt kohtingu pettuse ohvriks 35-44-aastased olid kõige vähem langenud mistahes tarbija pettuse ohvriks. Ross ja Smith pidasid tähelepanuväärseks seda, kui suur osakaal oli 65-aastastel ja vanematel inimestel tarbijapettuste ohvriks langemisel, arvestades asjaolu, et vanem vanusegrupp kasutab internetti vähem, kui noorem. Samuti selgus, et ohvriks langemise ja sissetuleku vahel on seos. Madalama sissetulekuga inimesed puutuvad pettusega rohkem kokku, kui kõrgema sissetulekuga inimesed. Peamiselt värvati ohvrid e-kirja kaudu, järgnesid suhtlusportaalid ja kõige väiksem osakaal oli postiga saadetud kirjadel või telefonikõnedel. Enamikul juhtudel pöörduti ohvri poole raha kogumise eesmärgil- näiteks haigla arve tasumine, lennupiletite ostmine ja sellele järgnesid näiteks paluti raha pärandvara kätte saamiseks, ohvrile väidetava kasu saamiseks. Kusjuures mõned ohvrid püüdsid kontrollida, kas tegemist on pettusega või mitte, kuid otsingu tulemusena ei suudetud tuvastada, kas esitatud dokumentatsioon on võltsitud või mitte. Küsimusele, mis eesmärgil ohvrid välismaale raha saatsid, saadi vastuseks, et sooviti teenida lisaraha, saada midagi, millele nad arvasid olevat õigus endale saada, kasutada ainulaadset pakkumist, aidata hädasolijat. Siit saab järeldada, et kelmusele on raske vastu seista ka väga heatahtlikul inimesel. Suure empaatiavõimega inimeselt on väga kerge enda nõ abistamiseks raha välja pressida.

Juba 1995. aastal Richard M. Titus, Fred Heinzelmann, John M. Boyle teadustöö tulemus: „*Victimization of Persons by Fraud*” näitas, et näiteks vanus ja haridus võivad olla seotud sellega, kas kurjategija pöördub ohvri poole, kuid ükski demograafiline näitaja ei ole seotud sellega, kas petturi katse õnnestub või mitte. Uuringu tulemuse kohaselt võivad noored langeda rohkem kuriteo ohvriks sest neil on väiksem sissetulek, mida nad sooviksid suurendada ja vanemad ei pruugi langeda pettuse ohvriks kuna nad ei ole nii kergemeelsed, kui noorem inimene võib olla. Vanus ja haridus võivad olla seotud laiemas suhtlus ja tegevusringiga, mis omakorda võib suurendada võimalust kokku puutuda kurjategijatega. Uuringuga soovitati pöörata tähelepanu inimeste teadlikuse tõstmisele, sest mida teadlikumad

¹⁴¹ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation, 2011, <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf>

erinevatest pettuse liikidest inimesed on, seda edukamalt oskavad nad pettusele tähelepanu pöörata ja seda vältida.¹⁴²

Paljud kirjanikud, õiguskaitseorganid ja psühholoogiateadlased eeldavad, et tarbijapettuse ohvrikslangemine on eriti levinud vanemate inimeste seas.¹⁴³ See usk on tegelikult kooskõlas nii vanaduse stereotüübiga kui ka psüühikaga seotud nii kognitiivse kui afektiivse vananemise kohta tehtud uuringutega. Need uuringud näitavad, et vanusega seotud muutused võivad muuta eakad inimesed ka tarbija pettuste suhtes haavatavamaks. Mõne uuringu kohaselt on vanus pelgalt ennatuslik eeldus, mis ei ole tegelikult seotud vanemaealiste ohvriks langemisega. Näiteks Michael Ross, Igor Grossmann ja Emily Schryer soovivad enda 2014. aasta uuringuga: „*Contrary to Psychological and Popular Opinion, There Is No Compelling Evidence That Older Adults Are Disproportionately Victimized by Consumer Fraud*” näidata seda, et vastupidiselt üldlevinud arvamustele puuduvad tõendid selle kohta, et vanemad täiskasvanud on tarbija pettuste tõttu ebaproportsionaalselt kannatanud. Nende hinnangul ei võimalda uurimismeetodite piirangud saada meil veenvaid ja vaieldamatuid andmeid selle kohta, et tarbijapettused on vanemate täiskasvanute seas rohkem levinud. On mitmeid usutavaid põhjuseid, mis annavad aluse eeldada, et tarbijapettuste levimus suureneb vanemas eas - näiteks muudab vanus inimesed naiivsemaks ja samas langeb vanemate täiskasvanute seas teistsugune ohvriks langemise võimalus - näiteks sissetung või kallaletung. Nende kahe eelduse kokkupanemisel võime ekslikult järeldada, et vanemad täiskasvanud langevad rohkem pettuse ohvriks, kui noored täiskasvanud. Kokkuvõtteks jõuti arvamusele, et vanemad täiskasvanud ei ole tarbijapettuste tõttu oluliselt rohkem kannatanud, kui nooremad täiskasvanud, kuid leiavad, et seadusandjatel tuleks pakkuda võrdset kaitset igas vanuses tarbijatele ja samal ajal tuleks võimaldada erikaitset raskete kognitiivsete häiretega inimestele.¹⁴⁴

Uuringud on näidanud, et loteriipettuste ohvriteks langevad rohkem vanemad, üksikud, vähem haritud, madalama finantsalaste teadmiste ja madalama sissetulekuga naised. Investeerimise pettuste ohvriks langevad rohkem vanemad, rohkem haritud, heade

¹⁴² Richard M. Titus, Fred Heinzmann, John M. Boyle teadustöö tulemus: „ *Victimization of Persons by Fraud*, Reprinted from Crime & Delinquency, Vol. 41, No 1, January 1995, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/153727NCJRS.pdf> (10.04.2022)

¹⁴³Näiteks varasemalt mainitud Dodel, M., Mesch, G. S. Low Self-Control, Information Disclosure, and the Risk of Online Fraud ja Ross, S., Smith R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation

¹⁴⁴Michael Ross, Igor Grossmann, Emily Schryer, *Contrary to Psychological and Popular Opinion, There Is No Compelling Evidence That Older Adults Are Disproportionately Victimized by Consumer Fraud*, 2014, lk 427-442 <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1745691614535935>

finantsalaste teadmistega ja kõrgema sissetulekuga mehed. Uuringu tulemuste põhjal saab järeldada, et loterii ja investeerimise pettuste ohvrid ei erine mitte ainult mitte- ohvritest, vaid ka ohvrid erinevad üksteisest.¹⁴⁵

50-aastaste ja vanemate inimeste ohvriks langemisel on tuvastatud vähe järjekindlaid riskitegureid. Uuringud näitavad, et ka finants teadlikumad ja haritumad vanemad täiskasvanud ei pruugi jääda investeerimise pettustest või lotovõidu pettustest puutumata, kuid nende ohvriks langemise ennustamine ei ole lihtne. Üks määrav tegur pettuste toimimisel on ohvri teadmiste puudumine petuskeemidest või sihtmärkide petmise taktikast. Kui kontekst ja eelnevad teadmised ennustavad ohvriks langemist rohkem, kui sotsiaaldemograafilised tegurid ja finantsalased teadmised, siis peaksid tarbijahariduse sõnumid keskenduma vastupanu strateegiate väljaõppele. Pettuste ärahoidmise vastutus peaks olema jagatud tarbijate, pankade, investeerimisühingute, ja teiste asutuste vahel, kes omavad ja hooldavad kliendikontosid. Uuringus leiti, et finantsasutused peaksid pakkuma tööriistu pangakontodel ebatavaliste kulu-väljamaksete muustrite jälgimiseks ning koolitama töötajaid kahtlaste taotluste ära tundmiseks.¹⁴⁶

Finantsalased teadmised on pettuse ohvriks langemisel vaieldavaks teguriks. Levinud on eeldus, et madal finantsalane teadmine suurendab haavatavust.¹⁴⁷ Samas leidsid näiteks Christine N. Keiffer ja Gary R. Mottola 2017. aasta uuring: „*Understanding and Using Data From the National Financial Capability Study*”, et just kõrge finantskirjaoskus oli seotud investeerimise pettusega. Madalat finantskirjaoskust on seostatud loosimiste ja loterii pettustega ja samas ka üleüldiste pettuste ohvriks langemistega.¹⁴⁸

Eeltoodust saime teada, et ei ole olemas kindlaid riskifaktoreid, mis kindlasti mõjutab pettuse ohvriks langemist, aga kindel on asjaolu, et näiteks 2019. aastal oli kõige rohkem tarbijad

¹⁴⁵DeLiema, M., Deevy, M., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. Financial fraud among older americans: Evidence and implications. - The Journals of Gerontology: Series B, lk 861-868. 2020 - <https://doi.org/10.1093/geronb/gby151> (10.04.2022)

¹⁴⁶DeLiema, M., Deevy, M., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. Financial fraud among older americans: Evidence and implications. - The Journals of Gerontology: Series B, lk 861-868. Ameerika, 2020 - <https://doi.org/10.1093/geronb/gby151> (10.04.2022)

¹⁴⁷Lichtenberg, P. A., Wood, S. Financial Capacity and Financial Exploitation of Older Adults: Research Findings, Policy Recommendations and Clinical Implications - Clin Gerontol. 2017 (published online 2016) lk 3–13, *sine loco* - <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5463983/> (10.04.2022)

¹⁴⁸DeLiema, M., Deevy, M., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. Financial fraud among older americans: Evidence and implications. - The Journals of Gerontology: Series B, lk 861-868. Ameerika, 2020 - <https://doi.org/10.1093/geronb/gby151> (10.04.2022)

petta saanud just *online* pettustega. Ka FRA poolt korraldatud uuringu tulemuste kohaselt langes *online* pettuse ohvriks EU-27 ehk EL-is keskmiselt 54% ohvreid¹⁴⁹ (Lisa 1).

2.4. Kuriteost teada andmine

Kuritegevuse ohjamine on oluline sotsiaalne probleem ja mis tahes valitsuse üks põhiülesandeid. Et kuritegusid oleks võimalik ohjata, peab kuritegevus jõudma valitsuse tähelepanu alla. Uuringud on näidanud, et tarbija pettustest teatamise määr on madal, sest ohver tunneb, ennast ise süüdi, ohver ei tea, kuhu pöörduda, ohvril on häbi, ohver hindab kaotust või kuriteo olemust vähe oluliseks. Seega on tarbija pettusest, kui probleemist, ainus viis teada saamiseks erinevate ja võimalikult laiahaardeliste ohvri uuringute läbiviimine. Erinevat tüüpi veebipettuste mitmekesisust ja ulatust on raske kindlaks teha mitmel põhjusel, näiteks puudub aruandlus, pettustes kasutatakse erinevaid meetodeid, paljud riiklikud asutused ei avalda teavet ega püüa andmeid professionaalselt dekonstrueerida.¹⁵⁰

See kas kuritegu jõuab politseini, on suuresti ohvri otsus. Ohvrite teated on politsei peamine teabeallikas ja alus enamikule hilisematele kohtutoimingutelt. Kahjuks jäetakse siiani väga paljudest ohvriks langemistest teatamata.¹⁵¹ Kriminaal uurimise alustamiseks on vaja, et ohvrid teatavad kuriteost. Ohvri aruanne annab õiguskaitse organitel ülevaate erinevate kuriteo liikide levimusest. Steve G.A. van de Weijer, Rutger Leukfeldt ja Wim Bernasco 2018. aasta uuringu: „*Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking*”¹⁵² kohaselt ei teatata enamikus lääneriikides paljudest kuritegudest politseid. Enne eelnimetatud uuringut on tehtud, mitmeid erinevaid uuringuid kuriteost teavitamise kohta, kuid see on teadaolevalt esimene uuring, mis keskendub küberkuritegevuse ohvriks langemise teavitamisest. Näiteks Eric Rutger Leukfeldt 2013. aasta uuringus¹⁵³ selgus, et küberkuritegevuse üks peamisi takistusi kohtusse jõudmisel on

¹⁴⁹FRA Survey -

https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs?visualisation=hstacked&topic=4&indicator=b_con5y_sit&answer=0&subset=0&subsetValue=0&subsetB=0&subsetBValue=0 (11.04.2022)

¹⁵⁰Button, M., Nicholls, C. M., Kerr, J., Owen, R. Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams - Australian & New Zealand Journal of Criminology, Volume: 47 issue: 3, lk 391-408, 2014 - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022)

¹⁵¹Goudriaan, H., Lynch, J. P., Nieuwbeerta, P. Reporting to the police in Western nations: A theoretical analysis of the effects of social context -

https://heinonline-org.ezproxy.utlib.ut.ee/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/jquart21&id=945&men_tab=srchresults (11.04.2022)

¹⁵²Van de Weijer, SGA., Leukfeldt, R., Bernasco, W. Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking. - European Journal of Criminology, lk 486-508. 2019 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1477370818773610> (11.04.2022)

¹⁵³Holt, T. J., Leukfeldt, E. R. Examining the Social Organization Practices of Cybercriminals in the Netherlands Online and Offline - Holland, 2013

see, et ohvrid ei teata kuriteost alati politseile. Steve van de Weijer ja Wim Bernasco 2016. aasta ohvrite teatamiskätiumise uuringu: „*Reporting crime to the police: Trends and determinants*”¹⁵⁴ kohaselt teavitavad tarbija pettustest vähem kui veerand ohvritest. Arvestades seda, kui vähe teavitatakse kuriteo ohvriks langemisest on väga oluline teada saada ohvriks langemise teatamisel määravaid tegureid. Cassandra Cross, Kelly Richards ja Russell Smith 2016. aasta Austraalias veebipettuste ohvrite seas tehtud uuring: „*The reporting experiences and support needs of victims of online fraud*” näitas, et üks põhjus ohvriks langemisest politseilt teatamata jätmisest võibolla see, et liiga suur hulk on asutusi ja organisatsioone, kellele ohvrid saavad pettusest teada anda, näiteks erinevad tarbijakaitse organisatsioonid.¹⁵⁵ Kui ohvril on võimalus pettuse ohvriks langemisest teavitada mitut organisatsiooni, siis võib teavitamata jätmise üheks põhjuseks olla see, et ohver ei pruugi teada, kuhu ta siis peab pöörduma. Ja kui teatamine tundub keeruline või kui ei saagi aru, kuhu teada tuleks anda, siis juhtubki see, et ohver jätab teatamata.

M. S. Greenberg, R. B. Ruback 1985. aasta kuriteo ohvri otsustus mudelit: A model of crime victim decision making” kasutatakse kuritegevusest teatamist mõjutavate tegurite kohta järgmiselt: esimeses etapis inimene tembeldab ennast ohvriks, teises etapis otsustab ohver kuriteo tõsidus astme üle ja kolmandas otsustab ohver, kas teatab politseile, mõnele organisatsioonile või jätab hoopis teavitamata.¹⁵⁶ Otsust võivad omakorda mõjutada majanduslikud, psühholoogilised ja naabruslikud tegurid.¹⁵⁷

2.4.1. Politseile kuriteost teada andmine

Mitmed teadlased on eeldanud, et usaldus politsei vastu suurendab ka ohvrite kuriteost teatamist politseile. Juha Kääriäinen ja Reino Siren avaldasid 2011. aastal enda teadustöö:

https://www.researchgate.net/publication/338207952_Examining_the_Social_Organization_Practices_of_Cyber_criminals_in_the_Netherlands_Online_and_Offline (11.04.2022)

¹⁵⁴Van de Weijer, S., Bernasco, W. Reporting crime to the police: Trends and determinants - Holland, 2016 - https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2248/2674-summary_tcm28-124634.pdf?sequence=3&isAllowed=y (10.04.2022)

¹⁵⁵Cross, C., Richards, K., Smith, R. The reporting experiences and support needs of victims of online fraud - Austraalia, The Australian Institute of Criminology, 2016 - <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi518> (10.04.2022)

¹⁵⁶Greenberg, M. S., Rubac, R. B. A model of crime victim decision making - Scopus, lk 600-616, *sine loco*, 1985 - <https://pennstate.pure.elsevier.com/en/publications/a-model-of-crime-victim-decision-making> (10.04.2022)

¹⁵⁷Goudriaan, H. Reporting crime: effects of social context on the decision of victims to notify the police - Holland, Ülikool Leiden, 2006 - <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2893273/view> (10.04.2022)

„Trust the police, generalized trust and reporting crime”, mille kohaselt usaldus politsei vastu ei suurenda politseile kuriteost teatamist, vaid hoopis kuriteo raskusaste ja seos ohvri ning kuriteo vahel on see, mis tegelikult tõstab ohvrite kuritegudest teatamist.¹⁵⁸ 2021. aasta augustist-oktoobrini viidi Eestis läbi Eesti elanikkonna turvalisuse uuring.¹⁵⁹ Uuringu raames küsitleti kokku 4087 Eesti elanikku vanuses 15-74. 4087 uuringus osalenud inimesest jättis 2% ehk umbes 81 uuringus osalenud kuriteo pealtnägijat politseile teatamata, sest nad ei usalda politseid. Vaid 15% uuringus osalenutest on politsei tööga täiesti rahul, 70% on pigem rahul, 8% pigem ei ole rahul, 2% ei ole üldse rahul ja 5% ei oska öelda. Uuringus osalenutest olid ohvriks langenud ühel korral 6%, kahel või enamal korral 1% vastanuist. See tähendab, et kõikidest uuringus osalenutest langes viimasel 12 kalendrikuul ohvriks umbes 286 inimest. Kõikidest ohvritest teatas politseile 64%, 7% teatas osadel kordadel ja 29% ei teatanud juhtumist ühelgi korral. Ehk umbes 286 ohvrist jättis politseile kuriteost teatamata umbes 82 inimest.

Juha Kääriäinen ja Reino Siren kirjeldasid enda teadustöös ka varasemaid teoreetilisi selgitusi kuriteost teatamisest. Nimelt võib varasemad teoreetilised selgitused jagada kolme rühma. Esiteks on olemas ratsionaalse valiku teoorial põhinev kirjandus (näiteks Felson jt., 2002; Gottfredson, 1988). Ratsionaalse valiku teooria kohaselt kaaluvad kuriteoohvrid kasu ja kuriteost teatamise kulud ning juhul kui teatamine toob suuremat kasu, kui kuritegu, siis annab ohver kuriteost ka politseile teada. Kulud, hõlmavad kõiki teavitamisega tehtavaid kulusid, näiteks ajakulu, rahaline kulu, teatamisega võimalik kaasnev pahameel näiteks perekonnaliikmete poolt, häbitunne, hirm kättemaksu ees jne.

Teiseks on olemas teooria, et mida kõrgem on kodanike usaldus politsei vastu, seda rohkem teatatakse kuriteost politseid (näiteks Warner, 2007; Bennet ja Wiegand, 1994). Teooria seisneb selles, et rahvas usaldab politseid ja eeldab, et mõistlik on politseile kuriteost teada anda, sest usutakse, et politsei suudab tõhusalt võidelda kuritegevuse vastu kodanikke austaval viisil.

Kolmandaks on sotsiaalse kapitali vaatenurk (näiteks Hawdon ja Ryan, 2009¹⁶⁰), mille kohaselt inimeste vastastikune usaldus ja head suhted suurendavad kogukondade kontrolli

¹⁵⁸ Juha Kääriäinen, Reino Siren, Trust in the police, generalized trust and reporting crime, Helsingi 2011, European Journal of Criminology lk 65-81, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/1477370810376562> (10.04.2022)

¹⁵⁹ Eesti Elanikkonna turvalisuse uuring, Politsei- ja Piirivalveamet 2021, <https://www.politsei.ee/files/Anal%C3%BC%C3%BCs%20ja%20statistika/2021-ppa-elanikkonnauuring-raport.pdf?788f119e8f> (10.04.2022)

¹⁶⁰ James Hawdon John Ryan, Social Capital, Social Control, and Changes in Victimization Rates, Crime & Delinquency- Ameerika, 2009- <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/0011128708325421> (10.04.2022)

taset, samal ajal nõrgestades avalikku kontrolli ja politseile teatamist. See tähendab, et kui naabrid usaldavad teineteist, siis tõenäoliselt usaldavad nad kogu naabruskonda ja seeläbi muutub nende ümbruskond neile turvaliseks ja usaldusväärseks. Heades ja usaldusväärsetes suhetes naabrid lahendavad omavahelised probleemid ise ja ei teata sellest politseid. Sest milleks paluda politseil sekkuda, kui me saame ise enda probleeme lahendada. Kõrge kuritegevusega piirkonna elanikud saavad omavahel ühinedes ja üksteist usaldades vähendada kuritegelikku tegevust enda kogukonnas ja mida rohkem elanikke teevad kogukonnas koostööd seda enam väheneb kuritegevuse tase. Ehk tugev ja usalduslik sotsiaalne suhe kogukonnas võib vähendada kogukonnas kuritegevust ja seeläbi vähendada ka vajadust kuritegevuse teatamisest politseile. Sellise vaatenurga oli J. Kääriäinen'i ja R. Siren'i töö avaldamise ajaks hetkel võtnud ainult üks empiiriline uuring. Autorite arvamuse kohaselt teine ja kolmas teooria mitte ei asenda, vaid täiendavad ratsionaalse valiku teooriat. Usaldus politsei vastu ja usaldus üldsuse (kaaskodanike, ühiskonna) vastu on tegurid, mis mõjutavad ohvri otsust kuriteost teatamisest.¹⁶¹

Juha Kääriäineni ja Reino Siren jõudsid enda uurimistööga järeldusele, mis kinnitas juba varasemalt tehtud empiirilist uuringut, et kogukonnas elavate inimeste vaheline kõrge usaldus vähendab politseile teatamist ja kogukonna vähenev usaldus suurendab politseile kuriteo teatamist. See tähendab, et kõrge usaldus politsei vastu ei ole seotud kuritegudest raporteerimisega. Kuritegudest teatamine on seotud rohkem sellega, kus inimene elab ja kui usaldusväärsed suhted on tal enda ümbruskonnas elavate inimestega. Inimestel on võimalus vastavalt oma sotsiaalse kapitalile valida, kas nad teatavad kuriteost politseile või saavad oma sotsiaalsete sidemetega probleemid lahendada.

Järgmisena tuli uuringust välja, et politseile teatamine sõltub motiivist – suurema tõenäosusega teatatakse kuriteost politseile siis, kui on lootust saada varalist kahju hüvitamist – varguse puhul näiteks kindlustushüvitist või varastatud vara tagasi saamist. Ja vähem teatati pettuste puhul, kus rahaline kaotus oli väiksem, kui moraalne kahju ja eeldatav kasu teatamisest.

Nad esitasid küsimuse - kas sotsiaalseid konflikte ei oleks parem ennetada ja lahendada toimivate sotsiaalsete meetmete abil (näiteks usaldus kogukonnas), et edendada kodanike

¹⁶¹ Juha Kääriäinen, Reino Siren, Trust in the police, generalized trust and reporting crime, Helsinki 2011, European Journal of Criminology lk 65-81, <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/1477370810376562> (10.04.2022)

vahelist usaldust, mitte tugevdada ametlikku kontrolli ja sellega kaasnevaid juriidilisi toiminguid.

Autor on arvamisel, et ka Eestis tuleks panustada sotsiaalsetesse suhetesse. Uuringud¹⁶² näitavad, et eestlased usaldavad politseid, kuid ohvriuuringutest¹⁶³ selgub, et kuriteost jäetakse ikkagi teavitamata.

2.4.2. Kuriteost teatamise kasu

Majanduslikust perspektiivist lähtudes eeldatakse, et kui isikul on valida, kas anda kuriteost teada või mitte, siis ta teeb ta ratsionaalse otsuse arvutades kuriteost teavitamise eeldatava kasu ja tasu põhjal, see tähendab teavitamisest oodatav kasu miinus eeldatav kulu või kahju. Kui politseile kuriteost teatamine toob eeldatava kasu, siis suure tõenäosusega antakse kuriteost ka politseile teada.¹⁶⁴ Kusjuures kuriteost teavitamisel mängib rolli lisaks raha kulule ka aja kulu, ehk otsuse tegemisel on kõik eeldatav ressursid määrava tähtsusega. Sedasama kinnitab ka FRA poolt korraldatud uuring, millest selgus, et EU-27 keskmine inimene jättis 18% kuritegudest teavitamata, kuna eeldas, et kuriteost teavitamine tekitab ebamugavusi ja liiga palju vaeva. Ja 25% uuringus osalejatest jätsid kuriteost teavitamata, kuna eeldasid, et teavitamine ei muuda midagi. Lisaks aja ja rahalisele kulule, on inimestel hirm, et kuriteost teavitamisel saab ohvri isik teatavaks ja kardetakse sellest tulenevat võimaliku kättemaksu. Varasemad uuringud, on näidanud ka seda, et madalama sissetulekuga isikud teavitavad kuritegudest vähem, kui kõrgema sissetulekuga inimesed. Samuti on varasemalt kirjanduses selgelt välja toodud, et inimesed kardavad kaaskodanike pahameelt, sest ametivõimudele seaduslikust rikkumisest teada andmine ja ohvri isiku teatavaks saamine võib kaasa tuua, kas enda või ka mõne perekonnaliikme sildistamise nagu näiteks „rott” “kits” või “informaator”.¹⁶⁵ Kuriteost teavitamisele võib kaasa aidata see, kui ohvri vara on kindlustatud, sest kindlustuselt kahju hüvitamise üheks eelduseks on enamasti vajalik ka kuriteost politseile teavitamine. Toetudes eelnimetatud majanduslikele teguritele ja ohvrite

¹⁶² Näiteks Eesti Elanikkonna turvalisuse uuring, Politsei- ja Piirivalveamet 2021, <https://www.politsei.ee/files/Anal%C3%BC%C3%BCs%20ja%20statistika/2021-ppa-elanikkonnauuring-raport.pdf?788f119e8f> (11.04.2022)

¹⁶³ Näiteks FRA poolt läbiviidud uuringus osalenud eestlastest teatas politseile kuriteost ainult 1% ohvreid, <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs> (11.04.2022)

¹⁶⁴ Skogan, W. G. Reporting Crimes to the Police: The Status of World Research - Sage publications, http://www.skogan.org/files/Reporting_Crime_to_Police-Status_of_World_Research.C_D_1984.pdf, lk 114 (11.04.2022)

¹⁶⁵ Singer, S. I. The Fear of Reprisal and the Failure of Victims to Report a Personal Crime - Journal of Quantitative Criminology, lk 289-302, *sine loco*, 1988 - <https://www.jstor.org/stable/23365663> (10.04.2022)

hirmule saab järeldada, et nii rahalise kahju kui ka füüsilise kahju määr on positiivselt seotud kuriteost teavitamisega.¹⁶⁶ Jochem Tolsma 2011. aasta uuringust ilmnes, et ohvrid olid valmis kuritegudest teatama rohkem ka siis kui nad said kuriteost teatada telefoni teel või interneti kaudu. Teatavasti on politsei põhiülesanneteks muuhulgas ka toimepandud kuritegude paljastamine ja tulevaste kuritegude ennetamine. Selle õnnestumiseks on hädavajalik ohvrite ja politsei koostöö. Politsei on võimeline mõjutama teavitus protsessi aspekte ja suurendama läbi teavituskampaaniate teatamise osakaalu. Politsei julgustusel on märkimisväärne mõju ja kampaaniad, mis rõhutavad konkreetsetest kuritegudest teatama on tõenäoliselt edukad. Kui politseid julgustavad ohvrid kuritegudest teatama on teavitusprotsess suurem ja seeläbi on võimalik paljastada kurjategijaid ja tulevaste kuritegude ennetamine.¹⁶⁷ Samuti võib ohvri ja kurjategija vaheline suhe, kas suurendada või vähendada kuriteost teatamist. Näiteks perevägivald puhul tuleb mängu ohvri empaatia kurjategija vastu ja seetõttu jäävad mitmed perevägivald juhtumid politseile teatamata. Seega lisaks majanduslikele aspektidele tulevad mängu ka psühholoogilised aspektid, mis mõjutavad otsust kuriteost teavitamisel.¹⁶⁸

2.4.3. Psühholoogilised tegurid kuriteost teatamisel

Eeltoodust nähtus, et lisaks erinevatele majanduslikele aspektidele on kuriteost teatamine seotud ka psühholoogiliste aspektidega. Näiteks võivad perekonnaliikmed vaikida perekonnasisesest kuriteost. Ohvri kättemaksu himu on jällegi see, mis võib suurendada tõenäosust politseile kuriteost teavitamisel. Soov näha, kuidas kurjategija saab karistada suurendab teavitamist. Kui ohver aga tunneb, et tema enda käitumine võib olla kaasa aidanud kurjategija teole või kui ohver tunneb häbi, et ta on kuriteo ohvriks langenud, siis on need piisavad tegurid, mille tõttu jäetakse kuriteost teatamata. Ohvrite sotsiaalne keskkond, perekond, sõbrad, töökaaslased jne, võivad nii julgustada, kui ka takistada ohvritel kuriteost teavitamist. Teavitamisel mängib rolli ka see, kas või kui palju usaldab ohver politseid.¹⁶⁹

¹⁶⁶näiteks Baumer and Lauritsen, 2010; Schnebly, 2008; Tarling and Morris, 2010

¹⁶⁷Tolsma, J, Blaauw, J., Te Grotenhuis, M. When do people report crime to police? Results from factorial survey design in the Netherlands, 2010 - Journal of Experimental Criminology, Vol 8, lk 117-134, Holland, 2012 - <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-011-9138-4> (11.04.2022)

¹⁶⁸ Van de Weijer, SGA., Leukfeldt, R., Bernasco, W. Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking, 2019,

<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1477370818773610> (11.04.2022)

¹⁶⁹ *Ibidem* lk 490

Mitmed erinevad uuringud¹⁷⁰ kinnitavad, et rasketest kuritegudest teatatakse rohkem, kui vähem tõsistest kuritegudest. Eelnimetatud rõhuasetus teavitamisel võib aga kahetsusväärsest mõjutada meie arusaamist kuritegevuse aruandlust ja politsei poliitika kohta.¹⁷¹ Kuriteo raskusaste ei tohiks olla seotud kuriteost teavitamisega. Kui ohver jätab kuriteost teatamata, siis sellega julgustame me kurjategijaid uusi kuritegusid toime panema, kuna kurjategijatel tekib karistamatuse tunne.

Kuriteost teavitamist mõjutab käiteks ka see, kas ohvril õnnestus kurjategijat näha või mitte. Juhul kui ohver tunneb, et tal puudub võimalus kurjategijat tuvastada, siis ta suure tõenäosusega jätab ta kuriteost teatamata, sest kasu tegur kuriteo teavitamisel on puudulik. Kui ohver aga tunneb või teab kurjategijat, siis veendumusel, et see on sobimatu võib jätta ohver või kurjategija tuttav kuriteost teatamata, sest see ei oleks sotsiaalselt sobilik. Näiteks teab ohver kurjategijat ja usub, et nad saavad kuriteo lahendada ilma politsei abita.¹⁷²

2.4.4. Kuritegudest teatamist mõjutavad tegurid

Elukeskkond võib mõjutada kuritegevusest teatamist, sest naabruskonnas võivad olla näiteks väljakujunenud normid, mis julgustavad või ei julgusta politseile teatamist. Naabruskonnas ollakse tihti üksteisele toeks nii moraalselt kui vajadusel ka füüsiliselt. Kui naabrid otsustavad ühiselt kurjategijatele vastu seista, siis see võib olla põhjuseks kuriteost teatamata jätmisel. Tänapäeval on tavaline, et kogukonnas on oma turvapatrull. Tihti palutakse ja saadakse abi kogukonna turvameestelt, mis jällegi võtab ära kasuteguri politseile kuriteost teatamisest.¹⁷³

¹⁷⁰ näiteks Bennett & Wiegand, 1994; Felson, Messner, Hoskin, & Deane, 2002; Fishman, 1979; Gottfredson & Hindelang, 1979; Kury, Teske, & Wfirger, 1999; Pino & Meier, 1999; Skogan, 1976, 1984; Sparks, Germ, & Dodd, 1977

¹⁷¹ Goudriaan, H., Lynch, J. P., Nieuwbeerta, P. Reporting to the police in Western nations: A theoretical analysis of the effects of social context
https://heinonline-org.ezproxy.utlib.ut.ee/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/jquart21&id=945&men_tab=srchresults lk 935

¹⁷² Goudriaan, H., Lynch, J. P., Nieuwbeerta, P. Reporting to the police in Western nations: A theoretical analysis of the effects of social context
https://heinonline-org.ezproxy.utlib.ut.ee/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/jquart21&id=945&men_tab=srchresults lk 939

¹⁷³ *Ibidem* lk 939-940

Lisaks eelnimetatud teguritele on varasemad uuringud näidanud, et mitmed sotsiaaldemograafilised näitajad on seotud kuritegevusest teatamisega. Näiteks on mitmed uuringud¹⁷⁴ kinnitanud, et naised teatavad kuritegudest tõenäolisemalt, kui mehed ja vanemad inimesed teatavad kuritegudest politseile rohkem, kui nooremad ohvrid.¹⁷⁵ Lisaks vanusele ja soole, teatavad abielus ja suhtes ohvrid kuriteost politseile rohkem, kui üksikud inimesed.¹⁷⁶ Erinevad uuringud seoses ohvri haridusega on väga erinevate tulemustega, kuid rohkem antakse teada varavastastest kuritegudest ja vähem vägivalda kuritegudest.¹⁷⁷

Steve G.A. van de Weijer, Rutger Leukfeldt ja Wim Bernasco 2018. aastal avaldatud uuringus käsitleti eraldi tavalisi ohvriks langemise ja küberkuritegude ohvriks langemise politseile teatamist. Uuringus käsitleti küberkuritegude all ka tarbijapettuste ohvriks langemisi. Uuringu tulemusest ilmneb, et küberkuritegudest antakse teada vähem, kui teistest kuriteo liikidest. Küberkuritegude ohvritest teatasid teistele organisatsioonidele peale politsei 82% vastanutest teada identiteedivarguse ohvritest, mis on ligikaudu neli ja viis korda rohkem, kui tarbija pettuste (22, 4%) ja häkkimishohvrid (16,6%). Politseile teatas vaid 24% tarbijapettuste ohvrid. Tarbijapettuste meessoost ohvrid ja ohvrid, kes elasid suuremas majapidamises teatasid rohkem ohvriks langemisest, kui naised või väiksemas majapidamises elav ohver. Vanemad, vallalised, üliõpilased ja biseksuaalid teatasid politseid tarbijapettusest oluliselt vähem, kui nooremad, abielus, töötavad ja heteroseksuaalsed tarbija pettuste ohvrid. Kokkuvõtvalt järeldeb uuringust, et kolme eri tüüpi küberkuritegude ohvritest teatab oluliselt vähem ohvriks langemisest, kui mistahes teise kuriteo liigi ohvrid.¹⁷⁸

Grace Duffie ja Peter Graborsky on enda 2001 teadustöös: „*The psychology of fraud*” tuvastanud, et kaugus on kurjategija jaoks määrava tähtsusega. Mida kaugemal on ohver, seda vähem empaatiat tunnevad nad ohvri suhtes. Kaugus esitab ka ohvritele väljakutseid. Ohvril ei pruugi olla kedagi konkreetse kelle vastu avaldus esitada, neil võib olla väga keeruline petturiga ühendust saada või neid tuvastada. Petturi jaoks tähendab see seda, et ohvrid

¹⁷⁴ näiteks Baumer and Lauritsen, 2010;

Goudriaan et al., 2006; Gutierrez and Kirk, 2017; Schnebly, 2008; Tarling and Morris, 2010

¹⁷⁵ näiteks, Baumer and Lauritsen, 2010; Goudriaan et al., 2004, 2006; Gutierrez and Kirk, 2017; Tolsma et al., 2012; Torrente et al., 2017

¹⁷⁶ Baumer and Lauritsen, 2010; Gutierrez and Kirk, 2017; Schnebly, 2008 (Goudriaan et al., 2004

¹⁷⁷ Van de Weijer, SGA., Leukfeldt, R., Bernasco, W. Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking. - European Journal of Criminology, lk 486-508. 2019 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1477370818773610> (11.04.2022)

¹⁷⁸ *Ibidem*

pöörduvad õiguskaitse organite poole vähem ja seda väiksem on ka võimalus, et õiguskaitseorganid saavad sekkuda ja juurdlust alustada. See kõik võib aga mõjuda halvasti teavitamisele ja ka õiguskaitseorganite ja teiste asutuste avalikele aruandlustele. Seega on internet loonud väga head võimalused selleks, et saaks kaugjuhtida sekkumiseta ja edukalt pettusi. Petturite leidlikkus ja uuendusmeelsus on ulatuslik ning peaaegu alati leidub iga demograafilise ohvri rühma jaoks sobiv pettus ja kui ohver tunneb, et kurjategija on tema jaoks liiga kaugel, siis võibki jääda kuriteost teatamata.¹⁷⁹

¹⁷⁹Duffield, G., Grabosky, P. The Psychology of Fraud
<https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi199.pdf> (11.04.2022)

3. UURING

Ohvriuuringu küsimused on püstitatud arvestades vastajate võimalikke kokkupuuteid kuritegevusega. Kuna vastaja ei oska eristada, kas tegu, mille tõttu ta kannatas on VÕS'i või KarS'i juhtum, siis vastaja poolt kuriteona kirjeldatud juhtum ei pruugi olla kuritegu ka õiguslikkus mõttes. Tänu sellele, et küsimustik ei ole mõne riigi seadusandluse järgi püstitatud, saab andmeid võrrelda, sest ühe riigi seadusandlikku statistikat me teise riigi seadusandliku statistikaga üks ühele võrrelda ei saaks.

Euroopa Liidu põhiõiguste amet¹⁸⁰ korraldas Euroopa Liidus uuringu¹⁸¹, millega koguti põhjalikke ja võrreldavaid andmeid inimeste kogemustest ja arvamustest nende põhiõiguste suhtes. Uuring viidi läbi alates 2019. aasta jaanuarist kuni 2019. aasta oktoobrikuuni. Uuringu tulemused avalikustati 2021. aastal. Uuring hõlmas mitut erinevat valdkonda, seal hulgas näiteks kuritegude ohvriks langemine ja ohutus, privaatsus, andmekaitse, demokraatia toimimine, kogemused avalike teenustega ning vaated inimõigustele.¹⁸² Magistritöös analüüsitakse peamiselt uuringus osalenud eestlaste, nii naiste kui ka meeste andmeid ning võrreldakse neid uuringus osalenud riikide keskmisega (edaspidi nimetatud EU-27). Kui mõne riigi tulemus erineb oluliselt eestlaste tulemusega, siis tuuakse see võrdlusena eraldi välja. Uuringu läbiviimisel koguti andmeid 29 riigist, nendest 27 on Euroopa liikmesriigid. Lisaks Euroopa Liidu riikidele koguti andmeid ka Ühendkuningriigist, sest uuringu läbiviimisel oli Ühendkuningriigid veel ELi liikmesriigid ja Põhja-Makedooniast.¹⁸³ Enamus riikidest osales küsitluses umbes 1000 kodaniku, välja arvatud siis Prantsusmaa ja Saksamaa, kus osales umbes 3000 kodaniku. 2019. aasta jaanuarist oktoobrini kestnud uuringus osales kokku 34 948 inimest.¹⁸⁴ Uuringu andmed on leitavad FRA veebileheküljel¹⁸⁵.

Uuringu küsimused on jaotatud kuueks teemaks ning iga teema kohta sai valida küsimuse, näiteks millal kogesid pettust, ja siis avanes vastus. Vastus saab täpsustada valides veel filtreid, näiteks tulemus riikides või sugu, vanus, haridus. Magistritöö on kirjutatud tulenevalt uuringu kolmanda teema kolmanda alapunktile. Kolmas teema keskendub varavastastele

¹⁸⁰ European Union Agency of Fundamental Rights (edaspidi ka FRA) - <https://fra.europa.eu/en> (11.04.2022)

¹⁸¹ FRA Uuring - https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-crime-safety-victims-rights_en.pdf (11.04.2022)

¹⁸² FRA uuringu andmed - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs#> (11.04.2022)

¹⁸³ Põhja-Makedoonia oli ainuke EL-i mittekuuluv riik, kuid uuringu koostamise ajal oli temal FRA (fundamental rights) vaateleja staatus

¹⁸⁴ FRA uuringu andmed - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs#> about this survey (11.04.2022)

¹⁸⁵ *Ibidem* (11.04.2022)

kuritegevusele ning kolmas alapunkt keskendub tarbija nii *online* kui *offline* pettustele.¹⁸⁶ Uuringu tarbijapettused hõlmasid nii tahtlikku käitumist, näiteks kavatsusega petta ostjat, näiteks toote pakkumine ilma reaalse kavatsuseta seda kohale toimetada ja ka olukordi, kus tarbija tundis end pettetuna olukorras, kus petmine ei olnud tingitud pakkuja tahtlikust käitumisest. Näiteks võib ostja saada teenuse osaliseks või kauba, mis ei vasta täielikult enne tehingut saadu kirjeldusele või tuleb kauba või teenuse eest tasuda rohkem, kui see oli algselt lubatud.¹⁸⁷

Uuringust ilmnes, et iga neljas EU-27 ehk 26% inimestest on langenud tarbija pettuse ohvriks viis aastat enne uuringut ja iga kuues ehk 16% inimestest on langenud tarbija pettuse ohvriks viimase 12 kuu jooksul enne uuringu läbiviimist. Suhtarvud on tekkinud sellest, et küsimustikus osalenud inimene on tundnud ennast petetuna näiteks toote eksitud koguse, kvaliteedi, lõplikult kujunenud hinnaga või näitkes ka ostetud kaupade või teenuste tegeliku tarnimise või saadavusega. Kusjuures tarbijapettuste määr uuringule eelnenud viie aasta jooksul varieerub sõltuvalt riigist 46%-8%-ni.¹⁸⁸

Uuringust ilmnes, et noored ja kõrge haridustasemega inimesed kogevad tarbijapettusi suuremal määral, kui vanemad ja madalama haridustasemega inimesed. Arvatakse, et see võib tuleneda sellest, et noored julgevad näiteks internetist rohkem kaupu ja teenuseid osta, kui vanemad inimesed. Inimesed kelle teovõime nende tavapärase tegevuses on piiratud, näiteks tulenevalt puudest või terviseprobleemist, kogevad tarbijapettusi kiiremini kui need inimesed, kellel ei ole piiratud teovõimet. Samuti selgus uuringust, et kõrgemad pettuse ohvriks langemised on seotud ka etniliste kuulumistega vähemusse, see tähendab need isikud, kes vastasid küsimuse juures, et nad on “muud”, kui “heteroseksuaalid”.¹⁸⁹

3.1. Uuringu tulemused

Uuringus esitati 7 küsimust tarbija pettuste kogemuste kohta. Küsimused olid näiteks: Kas teil on kogemusi tarbija pettustega viimasel 5 aastal ja viimasel 12 kuul? Milline oli ostu

¹⁸⁶ FRA uuring https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-crime-safety-victims-rights_en.pdf (11.04.2022)

¹⁸⁷ *Ibidem* (11.04.2022)

¹⁸⁸ FRA uuring - https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-crime-safety-victims-rights_en.pdf lk 61 (11.04.2022) (11.04.2022)

¹⁸⁹ *Ibidem* lk 61-62

sooritamise meetod, kui kogesite tarbija pettust? Kas tarbija pettuse kogemus hõlmas piiriüleselt teenuseid või tooteid ostes? Tarbija pettusest teatamine kokku. Pettusest teatamine asutuse või teenuse liigi kaudu. Mis põhjusel ei teatanud pettusest politseile?¹⁹⁰

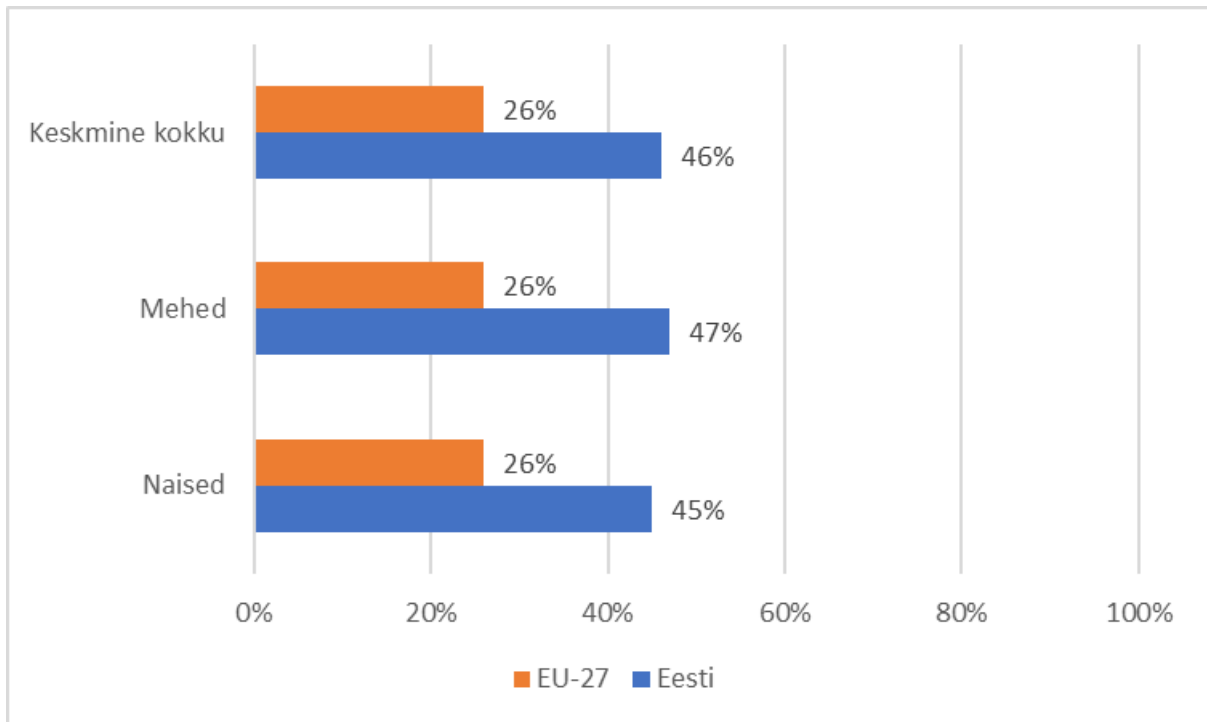
FRA poolt korraldatud uuringus vastas 46% eestlasi, et nad on kogenud tarbijapettuse ohvriks langemist viimasel viiel aastal. EU-27 langes pettuse ohvriks 26% valimis osalenutest.

Viimasel viiel aastal on eestlastest rohkem langenud pettuse ohvriks vaid Suurbritannia kodanikud, kus uuringus osalejatest 49% olid kogenud pettust viimasel viiel aastal. Kõige vähem inimesi oli viimasel viiel aastal pettuse ohvriks langenud Küprosel - ainult 8 % osalenutest. Küprosele järgnes Portugal, kus vaid 9% uuringus osalenutest olid kogenud viimasel viiel aastal tarbija pettust.

Arvestades asjaoluga, et Eestist osales uuringus umbes 1000 inimest, siis see tähendab et nendest umbes 460 on langenud tarbijapettuse ohvriks, võrreldes EL keskmisega on see kahetsusväärset kõrge. Tulenevalt mitmest uuringust (näiteks Grace Duffield, Peter Grabosky, 2011¹⁹¹; Michael Gottfredson ja Travis Hirschi, 1990) langevad inimesed pettuse ohvriks näiteks omakasu, sh raha, saamise eesmärgil. Samuti võib mõjutada inimese madal enesekontroll pettuse ohvriks langemist. Madala enesekontrolliga inimene, kes on orienteeritud omakasule, ei pruugi kohe kahjusid märgata.

¹⁹⁰ FRA uuringu andmed - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs> (11.04.2022)

¹⁹¹ Grace Duffield, Peter Grabosky, *The Psychology of Fraud*, 2001, <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi199.pdf> (11.04.2022)

Joonis 1. Tarbijapettuse ohvriks langemine viimasel viiel aastal

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights, Crime, safety and victims rights - Fundamental Rights Survey- <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

3.2. Tarbijapettuse ohvriks langemine ostu sooritamise protsessi järgi

Ohvritelt küsiti, kuidas nad sooritasid ostu, kui langesid tarbijapettuse ohvriks. Uuringus osalenud Eesti ohvrid vastasid, et 39% juhtudel sooritasid nad ostu poest, see tähendab füüsiliselt kohal olles ehk 39% ohvritest kogesid *offline*-tarbija pettust ja 49% eestlasi langes tarbija pettuse ohvriks interneti ostuga ehk 49% kogesid *online* tarbijapettust. Lisaks poest ostmisele või internetist tellimisele langes 4% eestlaseid pettuse ohvriks telefonivestluse kaudu, 1% langes kodus käinud müügimehe pettuse ohvriks, 2% langes ohvriks tavaposti kaudu ja 4% langesid ohvriks mõnel muul viisil. EU-27 kogesid *online* tarbijapettust 54% ohvrites ning poe külastamisega langes pettuse ohvriks 28% uuringus osalenud inimestest.

Eeltoodud andmetest nähtub, et uuringu tulemuste järgi langesid inimesed Eestis ja ka EU-27 keskmiselt kõige rohkem just *online* tarbijapettuse ohvriteks. Kõige vähem kogesid *online* tarbijapettusi Kreeka kodanikud, vaid 15% vastanutest ning kõige rohkem inimesi koges

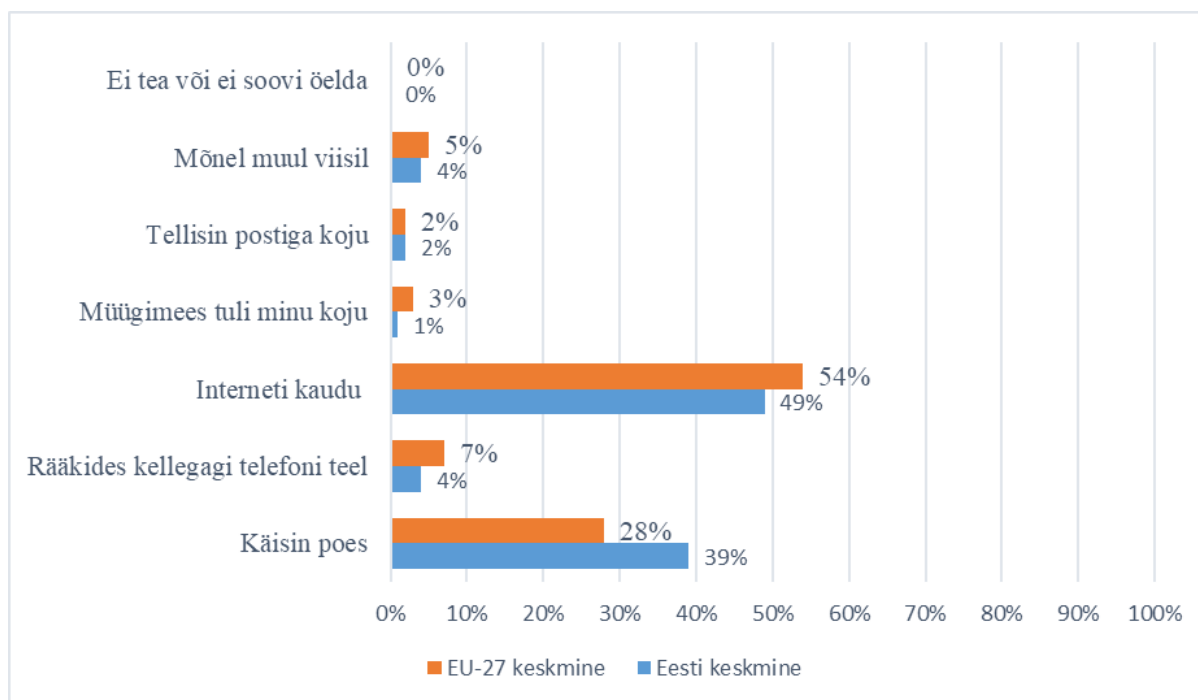
online tarbijapettusi Suurbritannias- koguni 73% uuringus osalenutest. Eesti jääb *online* tarbijapettustes (49%) veidi alla EU-27 (54%) ehk alla keskmise.

E-kaubandus ehk FRA uuringus kajastatud *online* (over the internet/email) ostud on teatud tüüpi pettus, kus tehing toimub veebiplatvormide kaudu, näiteks interneti e-kaubamajad, sotsiaalmeedia. E-kaubanduse pettuste kategooriad hõlmavad tarnimise, maksmise, tagastamise ja raha tagasimaksmise pettusi, mis on toime pandud nii müüja kui ostja poolt. Sarnaselt teistele veebipettuste ja küberkuritegevuse vormidele on e-kaubanduse pettustest teavitatud kõige vähem. See on osaliselt tingitud avalikkuse vähestest teadmistest selle kohta, kuhu pettusest teada anda, usalduse puudumisest õigussüsteemi vastu ja samuti ka ohvri häbitundest. Õigussüsteemi rolli täidavad internetis ka erinevad platvormid, näiteks on sotsiaalmeedia võrgustikes erinevad kogukonnad, kus ohvrid jagavad oma kogemusi teiste inimestega, et aidata neil vältida samu kurjategijadi, e-kaubandusi või pettusetüüpe. Kriitiline on sellise tegevuse juures see, et kasutajate loodud hoiatused paljastavad e-kaubanduse erinevad turvaaugud, mida kurjategijad aktiivselt ohvrite kahjuks ära kasutavad.¹⁹²

Ross, S., & Smith ja R. G. 2011. aasta uuringu: „Risk factors for advance fee fraud victimisation”,¹⁹³ kohaselt võib eristada tarbija pettuse ohvriks langemist ka vanuse järgi, kuid vanusega muutusid pettuse tüübi ohvriks langemised. Näiteks 65a+ langesid rohkem ettemaksupettuse ohvriks, 45-54a langesid rohkem kohtingu pettuse ohvriks, 18-24a langesid kõige rohkem erinevate *online* tehingu pettuse ohvriks ning 35-44a langesid iga pettuse tüübi puhul ohvriteks kõige vähem. Nagu juba eelnevalt sai mainitud, siis FRA uuringus ei eristatud *online* pettuse tüüpe, seega me ei saa seda võrrelda, kuid on ilmne, et *online* pettuse ohvriks langes kõige rohkem uuringus osalenutest (54%). Et lugejale oleks arusaadav, kui suur tähtsus on 54% kõigist vastajatest, siis *online* ostu sooritamise meetodile järgnes poest ostmine, kus oli ohvreid keskmiselt 28% vastajatest ehk *online* pettuste osakaal on märgatavalt kõrgem teistest ostu meetoditest.

¹⁹² Lee, C. S. How Online Fraud Victims are Targeted in China: A Crime Script Analysis of Baidu Tieba C2C Fraud - Crime & Delinquency, OnlineFirst, *sine loco* 2021-
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/00111287211029862> (12.04.2022)

¹⁹³ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - Trends and Issues in Crime and Criminal Justice 2011 - <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 4 (10.04.2022)

Joonis 2. Tarbija pettuse ohvriks langemine ostu sooritamise protsessi järgi

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

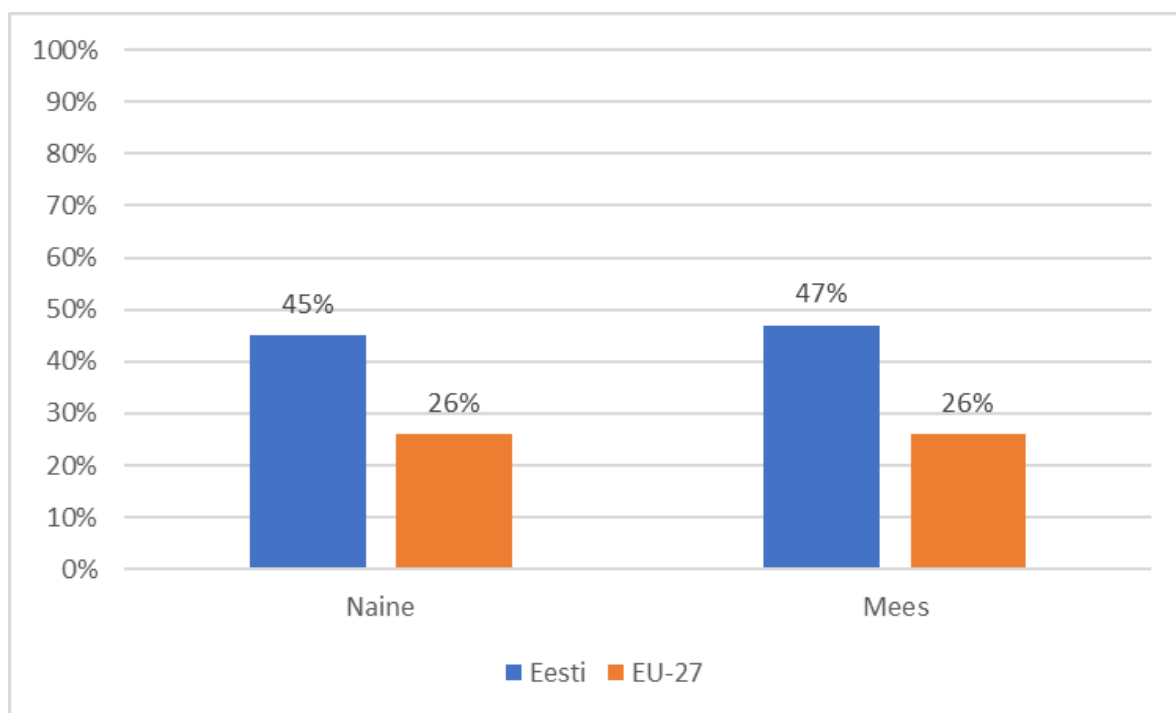
3.3. Ohvri sugu pettuse ohvriks langemisel

Uuringust ilmne, et 45% eesti naised ja 47% eesti mehed on kogenud viimasel viiel aastal tarbija pettuse ohvriks langemist. EU-27 ehk keskmiselt koges viimasel viiel aastal tarbijapettusi 26% naised ja 26% mehed. Suurbritannias koges tarbija pettuse ohvriks langemist viimasel viiel aastal 49% naistest ja 50% meestest. Kõige vähem kogesid nii naised kui mehed tarbija pettusi Küprosel- vaid 8% naistest ja 9% meestest. Eeltoodud andmetest nähtub, et naiste ja meeste osakaal tarbija pettuse ohvriks langemisel peaaegu ei erine, mis tähendab, et analüüsitava uuringu tulemuse põhjal ei saa väita, et sugu on riskifaktoriks pettuse ohvriks langemisel. Ross, S., & Smith ja R. G. avaldasid 2011. aastal uuringu: „Risk factors for advance fee fraud victimisation”,¹⁹⁴ milles nad järeldasid, et mehed langevad *online* pettuse ohvriks rohkem, kui naised. Näiteks langes pettuse ohvriks 59% mehi ja 41% naised ning ettemaksupettuse ohvriks langes 53% mehi ja 47% naised. Autori arvates ei ole see vahe küll märkimisväärselt suur, kuid tasub mainimist, sest ka EL keskmise tarbija seas on

¹⁹⁴ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - Trends and Issues in Crime and Criminal Justice 2011 - <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 4 (10.04.2022)

märgata, et *online* pettuse ohvriks langeb mehi mõni protsent rohkem, kui naisi. Tähelepanuta ei tohi jätta asjaolu, et FRA uuringu käigus ei küsitud eraldi *online* pettuse tüüpi, vaid pettuse ohvriks langemist ostu sooritamise meetodi järgi ja arvestades siis ostu sooritamise meetodit, siis *online* pettuste ohvriks langes EL keskmiselt mehi 55% ja naisi 53% (Lisa 2).

Kuigi on leitud¹⁹⁵, et kuritegevusel ja sool on seos, ning et meestel on madalam enesekontroll, kui naistel, millest omakorda võib järeldada, et madalama enesekontrolliga inimesed langevad ka ohvriteks rohkem, siis FRA uuringu tulemuste puhul ei saa me ohvrite puhul rääkida suurest soolisest erinevusest. EU-27 on mehi ja naisi langenud pettuse ohvriks täiesti võrdselt, Eestis on mehi pettuse ohvriks langenud 2% rohkem, aga see ei ole märkimisväärne vahe.

Joonis 3. Ohvri sugu pettuse ohvriks langemisel

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

¹⁹⁵ Näiteks Gottfredson ja Hirschi teooria, *A General Theory of Crime*, 1990

3.4. Ohvriks langemine soo ja vanuse lõikes

Järgmisena vaatleme Eesti ohvrite tarbijapettuse ohvriks langemist soo ja vanuse lõikes uuringule eelneval viiel aasta. Eelnevalt selgus, et FRA poolt läbiviidud uuringu tulemuste põhjal ei saa väita, et sugu on riskifaktoriks pettuse ohvriks langemisel. Järgmisena vaatleme, kuidas mõjutab vanus naiste ja meeste pettuse ohvriks langemist.

Vanuserühmas 16-29a uuringus osalenud naistest koges uuringule eelneval viiel aastal tarbija pettuse ohvriks langemist 49% juhtudel. Samas vanuserühmas mehi koges tarbija pettuse ohvriks langemist uuringule eelneval viiel aastal 48% juhtudel. EU-27 koges samas vanusegrupis 34% naisi ja 33% mehi ohvriks langemist.

Vanuserühmas 30-44a naistest koges pettuse ohvriks langemist 59% juhtudel ja mehi koges pettuse ohvriks langemist 49% juhtudel. EU-27 kogesid samas vanusegrupis 28% naisi ja 27% mehi ohvriks langemist.

Vanuserühmas 45-54a osalenud naistest koges pettuse ohvriks langemist 57% juhtudel ja mehi koges pettuse ohvriks langemist 56% juhtudel. EU-27 kogesid samas vanusegrupis 28% naisi ja 28% mehi ohvriks langemist.

Vanuserühmas 55-64a uuringus osalenud naistest koges pettuse ohvriks langemist 34% juhtudel ja samas vanuserühmas mehi koges pettuse ohvriks langemist 41% juhtudel. EU-27 kogesid samas vanusegrupis 25% naisi ja 24% mehi ohvriks langemist.

Vanuserühmas 65a+ naistest koges pettuse ohvriks langemist 32% juhtudel ja samas vanuserühmas mehi koges pettuse ohvriks langemist 37% juhtudel. EU-27 kogesid samas vanusegrupis 18% naisi ja 18% mehi ohvriks langemist.

Eeltoodust nähtub, et Eesti ohvrid on võrreldes keskmise ohvriga kogenud pettuse ohvriks langemist mõnes vanusegrupis lausa kaks korda kõrgemal määral.

FRA poolt korraldatud uuringu kohaselt ei ole ohvri vanus või sugu määrava tähtsusega. See erineb natuke varasematest uuringutest. Ka varasemate uuringutega ei leitud, et vanus või sugu eraldivõetuna on riskifaktor tarbijapettuse ohvriks langemisel, vaid sõltuvalt vanusest või soost võib leida teatud kindlas kontekstis sarnaseid jooni ohvriks langemisel. Näiteks FRA uuringu kohaselt langeti kõige rohkem tarbijapettuse ohvriks just *online* pettuste puhul ja samas vanemad inimesed langesid keskmiselt pettuse ohvriks kõige vähem just 65a+ vanusegrupp. Kui lähtuda uuringu tulemustest ja elurutiini teooristest, siis saab järeldada, et

vanemad inimesed kasutavad vähem internetti, kui nooremad ja seetõttu on neil ka väiksem võimalus langeda *online* tarbijapettuse ohvriks.

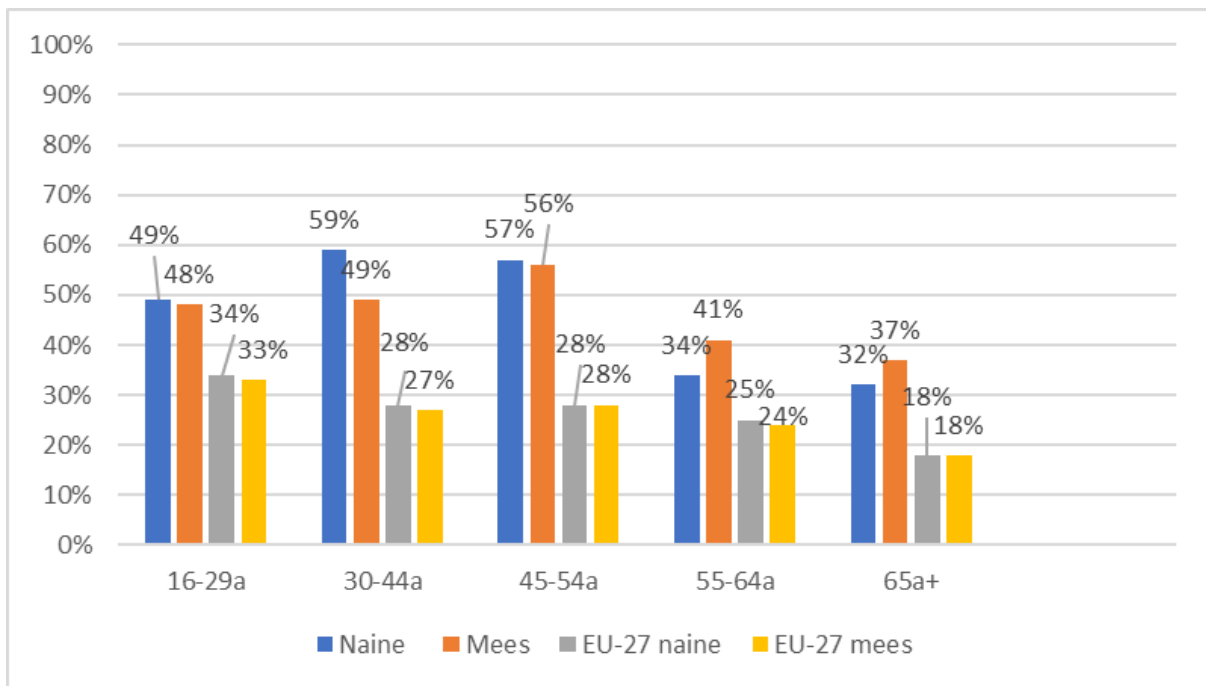
Varasemate uuringutega on leitud, et teatud juhtudel võib näiteks sotsiaalne aspekt mõjutada ohvriks langemist. Nooremad inimesed suhtlevad rohkemate inimestega, kui vanemad täiskasvanud - töö, trennid, laste koolid, laste lasteaiad, laste trennid, laste sõbrad jne. Noor täiskasvanu tarbib rohkem tooteid ja suhtleb erinevas vanuses ja huvidega inimestega, kui vanem täiskasvanud ja ka see suurendab nende ohvriks langemist, sest sotsiaalselt aktiivne elustiil toob kaasa ka suurema tarbimise, mis omakorda suurendab jälle nende ohvriks langemise tõenäosust võrreldes vanemate sotsiaalselt vähem aktiivsete täiskasvanutega.¹⁹⁶

Federal Trade Commission (edaspidi nimetatud ka FTC) aruande: „Protecting older consumers 2018-2019: A report of the Federal Trade Commission¹⁹⁷ kohaselt 60-aastased ja vanemad täiskasvanud teatavad pettuse tõttu raha kaotamisest vähem, kui nooremad täiskasvanud, kuid nende kaotatud raha summad on suuremad, kui nooremal täiskasvanul. Aruande kohaselt kaotasid kõige rohkem raha 80-aastased ja vanemad täiskasvanud ja nende keskmine kaotus oli 1700 dollarit ehk ühe aastaga oli kaotuse summa kasvanud 55%. 60-aastased ja vanemad teatasid pettusest rohkem, kui 80-aastased ja vanemad. FRA uuringus ei käsitletud eraldi *online* pettuskeeme, kuid FTC uuringu kohaselt langevad 60-aastased ja vanemad teatasid noorematest täiskasvanutest peaaegu viis korda rohkem, et nad on kaotasid raha tehnilise toe pettuse tõttu ja peaaegu kolm korda rohkem, et kaotasid raha petturile, kes esines sõbra või pereliikmena. 60-aastased ja vanemad täiskasvanud langesid noorematest täiskasvanutest umbes kaks korda rohkem ka erinevate auhinnaloosimiste ja loterii pettuste ohvriks. 60-aastased ja vanemad langesid kõige rohkem telefoni teel pettuse ohvriks, veebi pettused olid teisel kohal. Pangaülekannetega kaotatud raha summad olid kõige kõrgemad 60-aastastel ja vanematel täiskasvanutel.¹⁹⁸

¹⁹⁶ *Ibidem*

¹⁹⁷ Chopra, R., Philips, N. J., Simons, J. J., Slaughter, R. K., Wilson, C. S. Protecting Older Consumers -2018-2019 - Federal Trade Commission (edaspidi ka FDC), Ameerika 2019 - https://www.ftc.gov/system/files/documents/reports/protecting-older-consumers-2018-2019-report-federal-trade-commission/p144401_protecting_older_consumers_2019_1.pdf (12.04.2022)

¹⁹⁸ FTC Report to Congress Details Fraud Reports from Older Consumers - FDC, Ameerika, 2019 - <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2019/10/ftc-report-congress-details-fraud-reports-older-consumers> (12.04.2022)

Joonis 4. Tarbijapettuse ohvriks langemine soo ja vanuse lõikes

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights, Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

3.5. Tarbija pettuse ohvriks langemine hariduse lõikes Eestis ja EL

Uuringu tulemustest nähtub, et EU-27 keskmiselt langes kõige rohkem tarbija pettuse ohvriks vähemalt kõrghariduse omandanud inimesed (33% naisi ja 32% mehi) ja kõige vähem põhiharidusega inimesed (19% naisi ja 21% mehi).

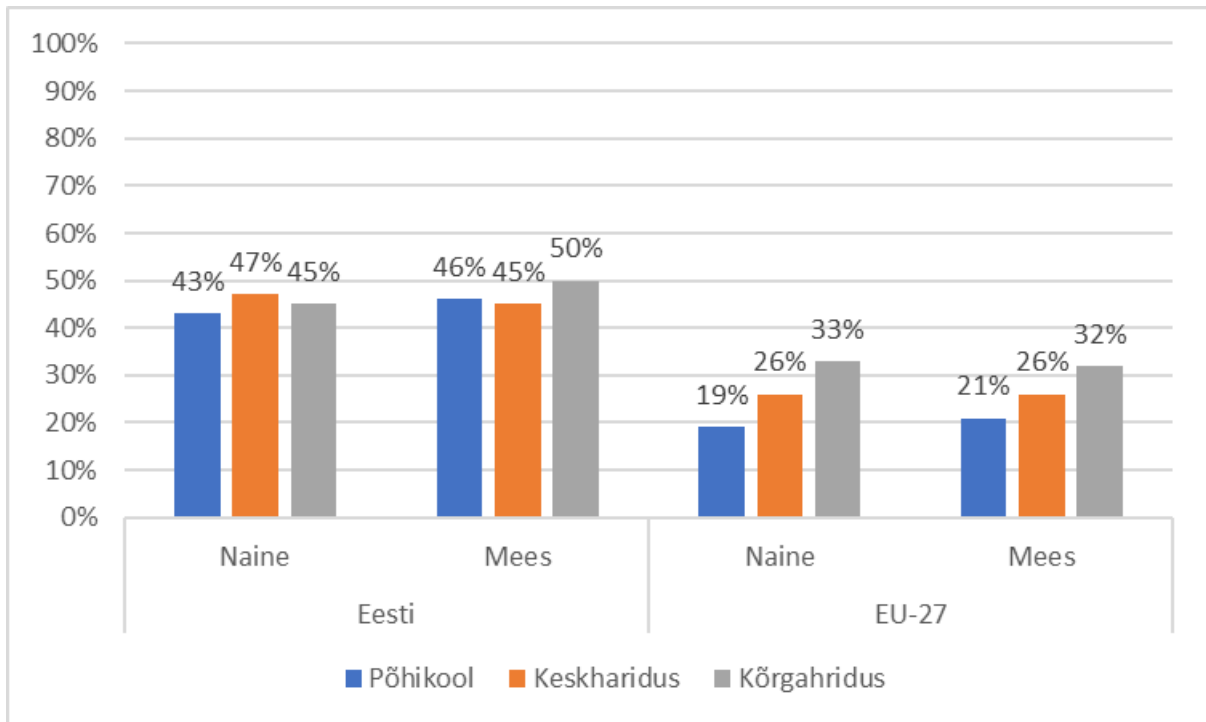
Eesti tulemuste kohaselt langes kõige rohkem pettuse ohvriks samuti kõrgharidusega mehi (50%) ja keskharidusega naisi (47%). Kõige vähem langes pettuse ohvriks põhiharidusega naisi (43%) ja keskharidusega mehi (45%). Nii Eesti, kui ka EU-27 tulemuse kohaselt langeb kõige rohkem tarbija pettuse ohvriks vähemalt kõrgharidusega mehi.

See on tegelikult huvitav nähtus, sest teooria järgi on langeb madala enesekontrolliga inimene pettuse ohvriks rohkem,¹⁹⁹ kui kõrge enesekontrolliga inimene, ning kõrge enesekontroll on seotud kõrgema haridusega²⁰⁰ ehk kõrgharidusega inimesed peaksid just vähem langema

¹⁹⁹ Näiteks Gottfredson ja Hirschi teooria, *A General Theory of Crime*, 1990

²⁰⁰ Näiteks Blackwell, B. S., Piquero A. R. *On the relationships between gender, power control, self-control, and crime*, 2005 (15.04.2022)

pettuse ohvriks, kui madalama haridusega inimesed. Ka varasemalt läbi viidud uuringud ei kinnita, et haridus võib olla riskiteguriks ohvriks langemisel, pigem võib riskiteguriks olla ohvri finantsiline olukord, näiteks kõrghariduse ja madala sissetulekuga inimene võib ohvriks langeda suurema tõenäosusega, kui kõrghariduse ja kõrge sissetulekuga inimene.

Joonis 5. Tarbija pettuse ohvriks langemine Eestis ja EL'is hariduse lõikes

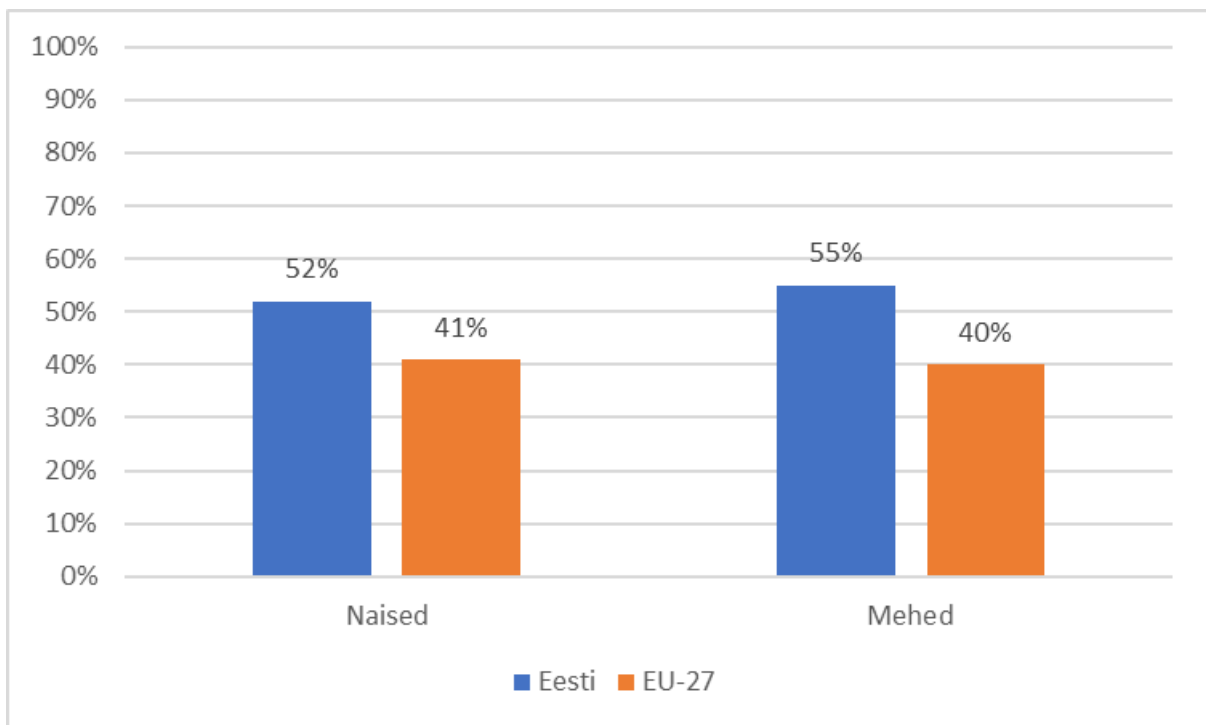
Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

3.6. Ohvriks langemine piiriüleste ostude puhul

Uuringus paluti vastata, kas pettuse ohvriks langemine toimus piiriüleste ostudega või riigi piires. 52% Eesti naisi ja 55% Eesti mehi vastas, et kogesid pettust piiriüleste ostudega, see tähendab, et pettuste ohvriks langeti rohkem piiriüleste, kui riigi piires sooritatud ostudega. EU-27 naised kogesid piiriülest pettust 41% ja mehed 40% juhtudest, mis tähendab, et EL keskmine ohver koges piiriülest ohvriks langemist vähem, kui oma elukoha riigi piires sooritatud ostudega. Näiteks Luksemburgis langesid 95% naistest ja 94% uuringus osalenud meestest tarbijapettuse ohvriks, kui olid toote või teenuse ostnud piiriüleselt.

Suurbritannia advokaadibüroo: „Burton Copeland” advokaadid kirjutasid artikli teemal: „Five Common Types of Online Fraud and How Offenders Get Caught”,²⁰¹ kus kirjeldavad *online* pettuste lahendamise peamisi probleeme. Peamisena tuuaks välja just süüdistuse esitamise, sest süüdistuse esitamiseks on vaja suurel hulgal tõendavaid dokumente ja sageli ei ole seda ohvril endal ning ametiasutustel ei ole seda ka kerge leida, sest tänu internetile on võimalik kurjategijal jääda peaaegu kättesaamatuks.

Piiriülene ost tähendab, et tegemist on *online* pettuse ohvriks langemisega. Ja vaadates Joonist 2 siis see ainult kinnitab seda, et *online* pettused on suur globaalne probleem, millele tuleb leida vähemalt EL piires ühtne lahendus, sest kurjategijate karistamatuse tunne aitab ainult kaasa *online* pettuste kasvule.

Joonis 6. Ohvriks langemine piiriüleste ostude puhul

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

²⁰¹Five Common Types of Online Fraud and How Offenders Get Caught - <https://www.burtoncopeland.com/news/five-common-types-online-fraud/> (22.04.2022)

3.7. Ohvriks langemisest teatamine

Keskmiselt teatasid kõik uuringus osalenud tarbija pettuste ohvriks langemisest rohkem (50% ohvritest), kui uuringus osalenud eestlased (38% ohvritest). Uuringus osalenud eestlastest teatasid tarbija pettuse ohvriks langemisest kõige rohkem 30-44a naised (45%) ja mehed (47%). Kõige vähem teatasid, mehed vanusegrupis 55-64a (26%) ning naised vanusegrupis 16-29a (35%). Kõige rohkem teatasid ohvriks langemisest Eesti mehed (47%) ja naised (45%) vanusegrupis 30-44a. EU-27 teatasid kõige rohkem naised vanusegrupis 30-44a ja 45-54a (49%) ja mehed vanusegrupis 16-29a (54%).

Kõige vähem andsid uuringus osalenud eestlased ohvriks langemisest teada naised vanusegrupis 16-29a (35%) ja mehed vanusegrupis 55-64a (26%). EU-27 teatasid kõige vähem ohvriks langemisest naised vanuses 16-29a (45%) ja mehed vanuses 55-64a (48%).

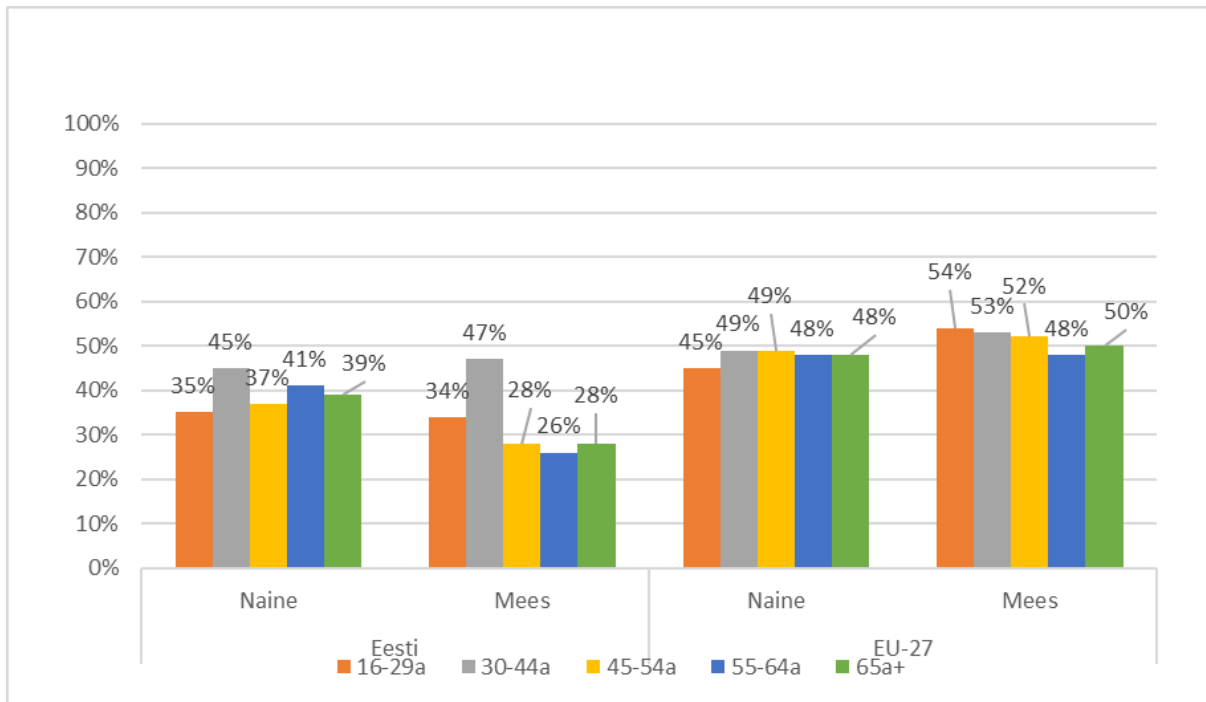
Kuritegude ennetamiseks on vaja ametiasutustel võimalikult täpset infot erinevate kuriteoliikide ja toimepanemise viiside kohta. Kui ohvrid ei teata kuritegudest politseile või teistele ametiasutustele, siis ei ole võimalik ka tõhustada olemasolevaid ennetusstrateegiaid. Varasemalt tehtud uuringud näitavad, et ohvrid jätaavad politseile kuriteost teatamata näiteks sellepärast, et liiga suur hulk erinevaid asutusi, kuhu saab ohvriks langemisel pöörduda²⁰². Ka Eestis on mitmeid asutusi kuhu saab tarbijapettuse ohvriks langemisel pöörduda. Autor on arvamisel, et seda tuleks muuta. Tänapäevase infotehnoloogia võimaluste juures ei tohiks olla võimatu luua tarbijatele üks kindel veebilehekülg, kuhu ohver saab esitada enda kaebuse. Ja vastavalt kaebuse sisule peaks ametiasutus ise kaebuse õige asutuseni suunama - näiteks: kas on vajalik politsei sekkumine või on võimalik probleem lahendada ilma politsei sekkumiseta, näiteks Tarbijakaitse ametiga.

Lisaks eelnevale on varasemate uuringutega²⁰³ leitud, et ohver võib jätta pettusest teatamata ka teatud psühholoogilistel põhjustel: näiteks ei julge ohver abi saamiseks pöörduda ei ametiasutuse ega ka näites tutvusringkonna või perekonna poole sest tal on häbi, et ta langes

²⁰² Cross, C., Richards, K., Smith, R. The reporting experiences and support needs of victims of online fraud - Austraalia, The Australian Institute of Criminology, 2016 - <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi518> (10.04.2022)

²⁰³ Näiteks: Button, M., Nicholls, C. M., Kerr, J., Owen, R. Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams - Australian & New Zealand Journal of Criminology, Volume: 47 issue: 3, lk 391-408, 2014 - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022) ja Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation <https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk5 (11.04.2022)

pettuse ohvriks ja ta tunneb hirm kättemaksu ees jne. Siinkohal arvab autor, et tuleks teha ennetustööd julgustamaks ohvreid enda probleemist rääkima, selgitades, miks see on vajalik ja mis juhtub, siis kui seda ei tehta. Sest kui ohver jätab kuriteo enda teada, ei ole võimalik temal endal saada kahju hüvitatud ning teatamata jätmisel ei saa ka ametiasutused tegeleda probleemsete kohtadega ja nii saavad kurjategijad selle kuriteo liigi puhul segamatult edasi tegutseda.

Joonis 7. Tarbijapettuse ohvriks langemisest teatamine vanuse ja soo lõikes

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

3.8. Tarbijapettuse ohvriks langemisest teavitamine asutuse lõikes

Tarbijapettusest andsid ohvrid pettusest teada poodi või veebisaidile, see tähendab sellele asutusele, kust nad toote või teenuse olid ostnud. Kõige vähem andsid ohvrid pettusest info politseile.

Eestis andsid 32% ohvreid tarbija pettusest teada poodi või veebisaidile, see tähendab asutusele, kust nad toote või teenuse olid ostnud, 4% ohvritest andsid pettusest teada mõnele

teisele asutusele, 3% teatasid ohvriks langemisest tarbijakaitse vmt ametit ning vaid 1% pöördus politsei poole.

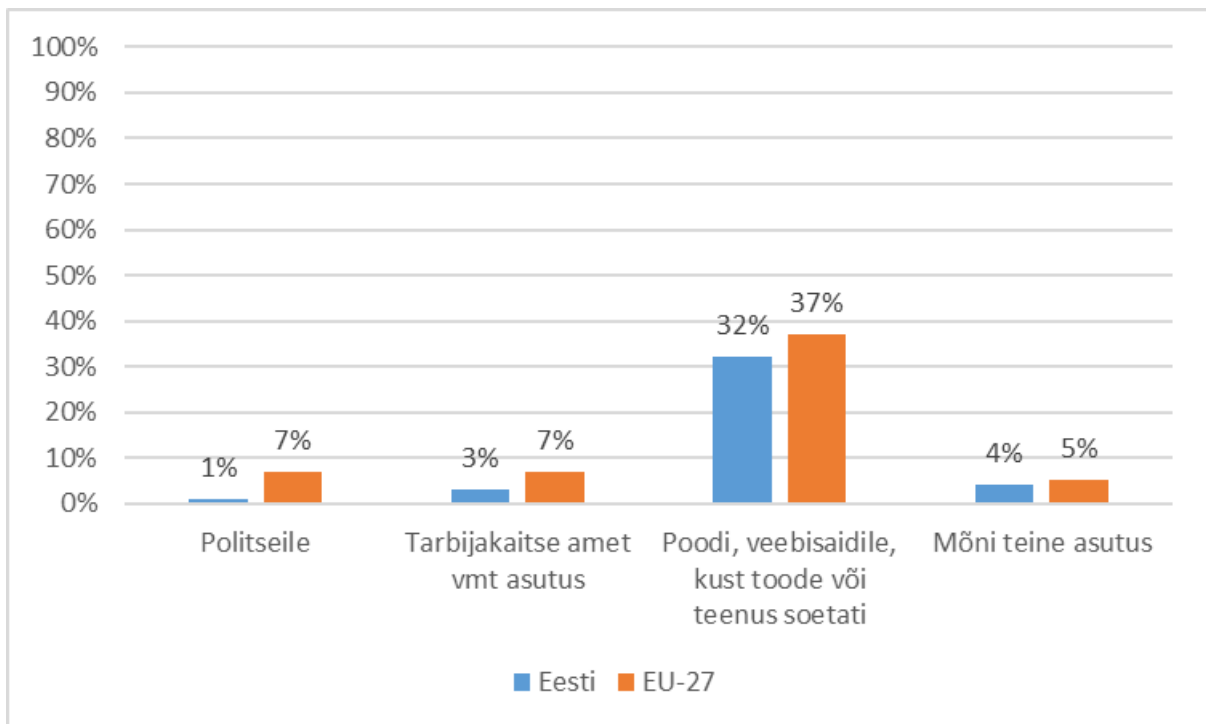
Eestis on tehtud uuringuid, et välja selgitada, kas inimesed usaldavad politseid. Uuringute kohaselt, Eesti inimesed usaldavad väga politseid, näiteks 2021 aastal Eesti elanikkonnas läbiviidud institutsioonide usaldusvääruse²⁰⁴ uuringu kohaselt usaldavad inimesed politseid umbes 85% politsei- ja piirivalveametit ja 2021. aasta rahulolu uuringu²⁰⁵ kohaselt on umbes 84% Eesti elanikest rahul politsei tööga, kuid vaatamata sellele teatas vaid 1% inimestest ohvriks langemisest politseile. See on väga väike protsent ja taaskord märk sellest, et tarbijapettuse ohvrid ei anna kuriteost vajalikul määral teada ja seetõttu ei saa ka piisavalt efektiivselt tegeleda ennetusega ning kurjategijate peatamisega.

Ekslikult võib eeldada, et kõrge usaldus politsei vastu suurendab kuriteost teatamist. Võimalik, et mõne kuriteo liigi puhul see toimib, kuid magistr töö käigus analüüsitud uuringute kohaselt ilmnis, et elanike kõrge usaldus politsei suhtes ei ole seotud *online* tarbijapettuste rohke teatamisega. Varem põhjalikult arutatud Kääriäinen ja Siren 2011.a. uuringu kohaselt usaldus politsei vastu ei suurenda politseile kuriteost teatamist, vaid hoopis kuriteo raskusaste ja seos ohvri ning kuriteo vahel on see, mis tegelikult tõstab ohvrite kuritegudest teatamist.²⁰⁶ Nagu juba varasemalt sai maintud, siis ka mängib ohvri häbitunne suurt rolli kuriteost teatamisel. Lisaks sellele leidsid Kääriäinen ja Siren, et politseile ei anta kuriteost teada ka siis, kui ohver saab oma probleemid ise lahendatud (näiteks perekonna või naabruskonna abil) ja samuti leidis taaskord kinnitust see, et ka teatamisel mängib olulist rolli motiiv - ehk mida kõrgem on kuriteost teatamisel eeldatav saadav kasu, seda suurema tõenäosusega antakse kuriteost politseile teada. Ehk see on jällegi koht, kus tuleb teha teavitustööd. Ohver ei tohiks mõelda ainult enese kohesele kasule, inimestele tuleb selgitada, miks on oluline kuriteost teatamine. Kuritegudest piisava ülevaate omamisel on võimalik luua efektiivsed teavitus- ja ennetuskampaaniad, millega kaitseme mitte ainult ennast vaid kõiki enda lähedasi.

²⁰⁴ Institutsioonide usaldusväärus, 2021 II kvartal- Eesti, Siseministeerium, 2021
-<https://www.siseministeerium.ee/media/685/download> (12.04.2022)

²⁰⁵ Eesti Elanikkonna turvalisuse uuring, Politsei- ja Piirivalveamet 2021,
<https://www.politsei.ee/files/Anal%C3%BC%C3%BCs%20ja%20statistika/2021-ppa-elanikkonnauuring-raport.pdf?788f119e8f> (11.04.2022)

²⁰⁶ Juha Kääriäinen, Reino Siren, Trust in the police, generalized trust and reporting crime, Helsingi 2011, European Journal of Criminology lk 65-81,
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/1477370810376562> (10.04.2022)

Joonis 8. Ohvriks langemisest teatamine asutuse lõikes

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

Küberkuriteod ei tekita inimestele mitte ainult rahalist kahju, vaid võib põhjustada ka stressi ja hirmu-näiteks ähvarduste ees või häbi lõksu langemise pärast.

Paljud internetis toime pandud pettused toimivad põhimõttel, et suur hulk ohvreid kaotab väikese rahasumma. Selline taktika loob petturile mitmeid eeliseid. Esiteks tähendab väike rahasumma seda, et paljud ohvrid ei soovi pettusest teada anda, sest see on sageli aeganõudev protsess ja teiseks need ohvrid, kes sellest teada annavad, ei saa tõenäoliselt positiivset vastust või soovitud tulemust, sest liiga väike rahasumma ei pruugi olla piisav, et algatada kriminaalasja põhjalikku uurimist, sest uurimisele kulutatud ressursid oleksid kordades suurema väärtusega, kui ohvri rahaline kaotus. Internetis levinud pettuste tüübid nagu näiteks: erinevate spordiürituste, kontserdite, loteriide piletite jne piletite ostmine, mida kunagi ei toimu, kaupade ostmine, mida kunagi ei saada kätte, on kõik sellised petuskeemid, mille käigus kaotab ohver tavaliselt suhteliselt väikesed rahasummad. Sellega on seotud ka kurjategijate massisihtmise taktika, väikese protsendi alusel üles ehitatud ärimudel. Sellel samal massisihtimise alusel toimivad muuhulgas ka andmepüügi pettused, mida saadetakse enamasti rämspostiga. Internet on muutnud petturite suutlikkust mastaabis odavalt ja

kasumlikult teha.²⁰⁷ Cassandra Cross järelendas enda 2019. aasta uuringus: „*‘Oh we can’t actually do anything about that’. The problematic nature of jurisdiction for online fraud victims*”, et mitmetel juhtudel on ohvrid topelt karistatud, traumatiseeritud: esimesena siis, kui langesid pettuse ohvriks, kogesid kaotust ja teisena süsteemi poolt, kui soovisid oma probleemile lahendust või vastust, aga soovitud tulemust kahjuks ei saanud.²⁰⁸

3.9. Miks ohver ei andnud teada ohvriks langemisest politseile

Uuringu tulemuste kohaselt jätsid 63% uuringus osalenud eestlastest ja 49% keskmiselt pettuse ohvriks langemisest teatamata põhjusel, et ohver ei hinnanud pettust piisavalt tõsiseks. 36% Eesti ohvritest jätsid politseile teatamata põhjusel, et sellega kaasneb liiga palju vaeva, on ebamugav. 30% eestlaseid jätsid politseile raporteerimata põhjusel, et teatamisega ei muutu mitte midagi. 20% eestlastest jätsid politseile teatamata, sest nad ajasid asja ise korda. Koguni 10% uuringus osalenud eestlastest ei teadnud, kuhu teada anda või kuidas kaebus esitada. 6% eestlasi jätsid teatamata teistel põhjustel. 11% jätsid teatamata, sest neil ei olnud tõendeid. 2% jätsid politseile teatamata, kuna olid mures negatiivsete tagajärgede pärast.

Üks peamisi väljakutseid veebipettuste kontrollimisel on seotud jurisdiktsiooniga. Politsei töö põhineb territoriaalsusel, kuid internet on seda muutnud. Ühe riigi õigusrikkujad võtavad sihikule teises riigis elava ohvri. Cassandra Cross selgitas enda uurimistöös, et isegi kui territoriaalsus ja kohtualluvus on *online* kuriteo puhul tuvastatud, siis võib takistuseks osutada piiriülene politseikoostöö. Ohver võib pöörduda enda riigi politsei poole, kuid politsei ei pruugi kaebust vastu võtta, kui neil puuduvad võimalused asja lahendamiseks piiriüleselt.²⁰⁹ Vaatamata sellele, et Cassandra Cross’i 2019. aasta artikkel puudutab otseselt Austraalia ohvreid, siis samu tulemusi on võimalik rakendada ka mujal maailmas, sest tarbija pettustega tegelevad organisatsioonid on ülemaailmsed või teeb ühe maailmajao organisatsioon, näiteks EL’i, tihedalt koostööd mõne teise maailmajao organisatsiooniga,

²⁰⁷ Button, M., Nicholls, C. M., Kerr, J., Owen, R. Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams - Australian & New Zealand Journal of Criminology, Volume: 47 issue: 3, lk 391-408, 2014 - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022)

²⁰⁸ Cassandra Cross, *Oh we can’t actually do anything about that*?. The problematic nature of jurisdiction for online fraud victims, 2020,

<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/1748895819835910> (12.04.2022)

²⁰⁹ *Ibidem*

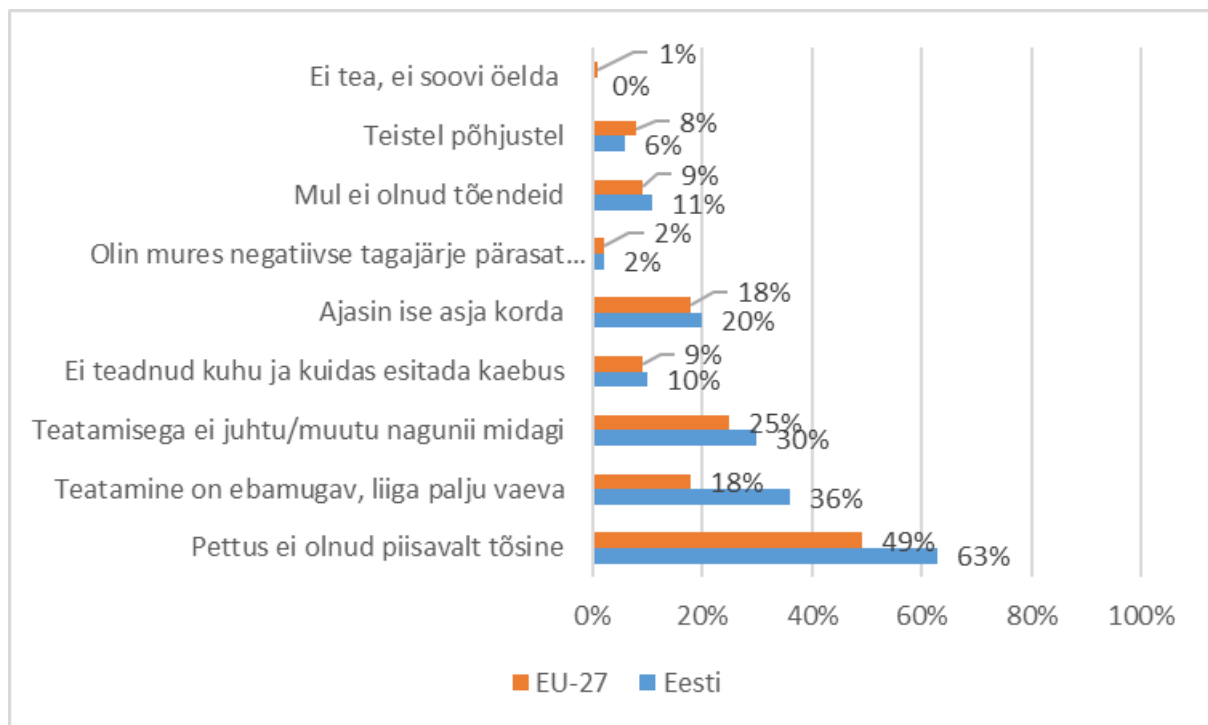
näiteks USA, ning pettusest teatamine ei erine riigiti, see tähendab pettusest saab teada anda nii politseile, kui ka erinevatele tarbijakaitse organisatsioonidele.

Kui inimesed ei teavita ohvriks langemisest politseile, siis on raske teha selgeks veebipettuste esinemissagedust ja ka tekitatud kahju. Erinevad uuringud²¹⁰ näitavad, et *online* pettuste teatamise määr on kõige madalam kõikide kuriteoliikide lõikes. *Online* pettuste ohvrid nagu ka teiste kuriteoliikide ohvrid, ei kannata mitte ainult rahaliselt, vaid ka emotsionaalselt ja psühholoogiliselt. Tihti jätaavadki ohvrid pettusest teavitamata, sest neil on väga häbi ja tihti tunnevad, et nad on ise süüdi, et langesid ohvriks. Ohvri enesesüüdistamine ja piinlikkus on tihedalt seotud teatamisega.²¹¹

Eeltoodust ilmneb, et politseile jäetakse *online* kuriteost teatamata, sest ohver tunneb valehäbi ja ise ennast süüdi ning andmed võivad puudulikud olla ka sellest, et piiriülese elemendiga kaebused ei võeta üldse menetlusse. Samuti on uuringud leidnud, et ohvrid jätaavad politseile teatamata juhtumist, kus kurjategija on teisest riigist. Kui ohvrile on kurjategija isik täpselt teada, siis on piiriülene asja lahendamine lihtne, kui aga ohvrile ei ole teada, kellel ohvriks ta langes, siis jäetakse ka politseile teatamata. Autor on arvamusel, et inimestele tuleb teha rohkem teavitustööd ka sellest, et millal tuleb politsei poole pöörduda. Ohver ei olegi ise uurija ja ta ei pea ise teadma, kes oli kurjategija. Selle jaoks ongi politseija piirivalveametis tööl erinevad ametnikud, näiteks uurijad, kes saavad kuriteo teate registreerimise järgselt alustada enda tööd, kuhu hulka kuulub muuhulgas ka kurjategija isiku tuvastamine. Autori meelest on kahetsusväärne tõdeda, et uuringud, mille kohaselt inimene tegutseb ratsionaalselt ja eelkõige ainult enese huve arvestades, mitte ei mõelda oma järgmistele põlvedele või ühiskonnale enda ümber. Kinnitust leidis asjaolu, et kui ohvrile on omaksu suurem, see tähendab kui ohvril käidi kodus vargil ja on kuriteost teatamise tagajärjel on võimalik saada kindlustuselt kahju hüvitamist, siis ei ole oluline, et kurjategija isik ei ole ohvrile teada- avaldus esitatakse, sest loodetakse kahju hüvitisele. Tarbijapettuste puhul on kahju enamasti väiksem, kui näiteks kodus toimunud varguse puhul, ja sellest tulenevalt võib ohver langetada otsuse teada mitte anda, sest eeldatav kasu kahju hüvitamise näol on väiksem, kui see ressurss, mis kulub kahjust teatamise peale.

²¹⁰ Näiteks Button jt, 2014; Copes jt., 2001; Van Wyk and Mason, 2001

²¹¹ Cross, C., Richards, K., Smith, R. The reporting experiences and support needs of victims of online fraud - Austraalia, The Australian Institute of Criminology, 2016 - <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi518> (10.04.2022)

Joonis 9. Miks ei andnud teada ohvriks langemisest politseile

Allikas: European Union Agency for Fundamental Rights , Crime, safety and victims rights - <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2021/frs>

FRA korraldatud uuringu kohaselt jäeti pettuse ohvriks langemisest kõige rohkem teatamata põhjusel, et ohver ei hinnanud pettust piisavalt tõsiseks. Euroopa Komisjoni 2019. aasta²¹² uuringu tulemused kinnitavad, et ohvrid teavitavad ametiasutusi pettusest vähe, näiteks teavitasiid EC uuringus osalenud ohvritest ametiasutusi vaid 21% ohvreid, 38% andsid kaotusest teada perele või sõpradele ning 41% ei teatanud ohvriks langemisest kellelegi.²¹³ Kusjuures vaid 6% EC osalenud ohvritest andis pettusest teada politseile. EC uuringust ilmneb ka see, et need kes kogesid ostu pettused teatasid ametiasutustele rohkem, kui identiteedi või raha pettuse ohvrid. Lisaks eeltoodule selgus EC uuringus, et mida suurem on rahaline kaotus seda suurema tõenäosusega teatatakse ametiasutustele.²¹⁴ EC uuringus ilmnes,

²¹² August-oktoober 2019. Uuringus osales 30 riiki, igast riigist 1000 vastajat, v.a. Küpros, Luxemburg, Malta ja Iceland- nendest riikidest siis 500 vastajat. Euroopa Komisjoni uuring “Scams and Fraud Experienced by Consumers” - Euroopa Komisjon, Justice and consumers. 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/ensuring_aid_effectiveness/documents/survey_on_scams_and_fraud_experienced_by_consumers_-_final_report.pdf (11.04.2022)

²¹³ *Ibidem* figure 14, lk 35

²¹⁴ *Ibidem* table 7, lk 37

et ohvrite sotsiaaldemograafiliste näitajate poolest on erinevus kuidas eelistatakse pettusest teada anda, näiteks vanemad, madalama haridustasemega Ida- ja Lõuna-Euroopa ohvrid eelistasid pettusest teatada valitsuse poolt juhitud spetsiaalse tasuta telefoni numbri kaudu ning Lääne- ja Põhja-Euroopa noored ja kõrgemalt haritud ohvrid eelistasid pettusest teatada valitsuse juhitud veebilehe kaudu.²¹⁵

3.10. Ennetus

FRA poolt korraldatud uuringust ilmnes, et uuringus osalenud ohvritest kogesid üle poolte just *online* pettust. Autor arvab, et *online* pettuste kasv on alles algusjärgus, sest järjest rohkem toiminguid on võimalik interneti kaudu ära teha ja iga järgnev põlvkonnaga kasutab interneti rohkem, kui eelmine ja seeläbi kasvab iga põlvkonnaga ka interneti kaudu tehtavad igapäevaelutoimingud. See, mis täna on normaalsus, ei olnud seda ju kümme aastat tagasi.

Nagu kuriteod ikka, siis ka *online* pettustega seotud kuriteod avaldavad ohvritele tohutut mõju, vaatamata asjaolule, et kurjategija ja ohver ei pruugi füüsilises maailmas üksteisega kokku saadagi. Pettusega kaasneb ohvrile mitte ainult negatiivne psühholoogiline mõju, vaid ka rahaline kahju. Arvestades *online* pettuse kasvuga, suureneb omakorda vajadus enesekaitsele, nii nende jaoks, kes on ohvriks langenud, kui ka nendele, kes on sellest ohustatud. Kusjuures ohustatud on iga inimene, kes kasutab interneti. Varasemad uuringud on näidanud, et ohvrite harimine vähendab *online* pettuste ohvriks langemist.²¹⁶ Levinumate petuskeemide kohta tuleb korraldada põhjalikumaid uuringuid, sest on selge, et iga päevane kiire tehnoloogiline areng suurendab veelgi rohkem ohvriks langemise inimeste hulka, kuna interneti juurdepääs ja selle kasutamine on lihtne ja kasutamine kasvab jätkuvalt kogu maailmas.²¹⁷

²¹⁵ Euroopa Komisjoni uuring “Scams and Fraud Experienced by Consumers” - Euroopa Komisjon, Justice and consumers. 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/ensuring_aid_effectiveness/documents/survey_on_scams_and_fraud_experienced_by_consumers_-_final_report.pdf lk 39 (11.04.2022)

²¹⁶ Drew, J. M., Farrell, L. Online victimization risk and self-protective strategies: developing police-led cyber fraud prevention programs - Taylor & Francis in Police Practice and Research , 2018- <https://research-repository.griffith.edu.au/bitstream/handle/10072/383426/Drew170061.pdf?sequence=1> (10.04.2022)

²¹⁷ Drew, J. M., Farrell, L. Online victimization risk and self-protective strategies: developing police-led cyber fraud prevention programs - Taylor & Francis in Police Practice and Research , 2018- <https://research-repository.griffith.edu.au/bitstream/handle/10072/383426/Drew170061.pdf?sequence=1> (10.04.2022)

Seega nii nagu iga kuriteo puhul on ka *online* pettuste puhul ennetustööl väga oluline roll. Kuriteoennetusega on igal inimesel võimalus panustada nende enda turvalisuse tõstmisele, vähendades seeläbi kuritegevust. Ennetusega on võimalik muuhulgas takistada varem mitte esinenud kuriteoliikide arenemist, vähendada ja võibolla isegi likvideerida olemasolevat kuritegevust, muuta füüsilist keskkonda nii, et potentsiaalsete kurjategijate motivatsioon kuriteo toime panemiseks väheneks ja teavitada inimesi kodanikuvastutusest kaasa aidata kuritegevuse vähendamisele.²¹⁸

Üldsust tuleks erinevate petuskeemide vastu rohkem harida ja hoiatada. Et seda õnnestunult teha, tuleb esiteks erinevate petuskeemide kohta korraldada korrapäraseid ja nüansirikkaid uuringuid pettuste ohvriks langemise levimuse kohta. Pettuste ennetamiseks tuleks üldsusele jagada võimalikult täpset teavet erinevat tüüpi petuskeemidest, petturite tegutsemise viisidest, samuti tuleks jagada infot ohvrite riskiteguritest erinevate petuskeemide puhul - eelnimetatud andmed on arvestataval hulgal võimalik kätte saada juba tehtud ohvriuuringutest ning täiendada uute ohvriuuringute abil. Asjakohased ja detailsed ohvriuuringud annaksid andmeid ka muutuste kohta - millised on levinumad skeemid, kas need ajas muutuvad ning mis on riskitegurid petuskeemi ohvriks langemisel. Suur hulk erinevaid andmeid ei aitaks parandada mitte ainult uurimistegevust, vaid ka pettusevastaste asutuste ennetustööd ja ennetustöö tulemuslikkust.

Ennetuskampaaniad tuleb luua selliselt, mis kõnetavad erivanuses inimesi ja korraldada selliselt, et nad ka jõuaksid erivanuses inimesteni. Noortele ei ole mõistlik jagada infot paberkandjal tavaposti kaudu ning pensionärini ei pruugi jõuda sotsiaalmeedia kaudu jagatud info. Teavitustööga tuleb inimestele teadvustada ka seda, kus ja kuidas on võimalik teada anda pettusest või pettuse katsest. Neid asutusi, kuhu inimene saab pettusest teada anda ei tohiks olla mitu. Täna on neid veebilehekülgi ja ametiasutusi rohkem kui üks, kuhu saab kuriteost teada anda. Lisaks asutuste paljususele, tuleb tarbijal ise eristada, kas tegemist on KarS'i järgi pettusega või VÕS'i järgi pettusega ja avaldus esitada vastavalt sellele. Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve ameti veebileheküljelt saab ohver teada, ei juhul, kui tegemist on kahe erisiku vaheliste tehinguga, siis saab ohver abi üksnes kohtust.²¹⁹ Selline info on aga väga eksitav ja samas inimest ehmatav - kohus tähendab ju kohe palju asjaajamist

²¹⁸ Kriminaalpoliitika. Mis on kuriteoennetus?

<https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuriteoennetus/mis-kuriteoennetus> (17.04.2022)

²¹⁹<https://www.ttja.ee/eraklient/tarbija-oigused/tarbija-oigused-ja-kohustused/puudusega-toode-muugigarantii#m-ain-content>

ja suurt rahalis kulu ning tarbija ei oska ega peagi oskama eristada, kas tegu, mille tõttu ta kannatas on VÕS'i või KarS'i juhtum. Autor on veendunud, et see on üks põhjustest, miks mitmed pettused on jäänud teatamata. Kui ohver jõuabki TTJA ameti veebileheküljele ja avastab, et ta peab pöörduma kohtusse, siis võimalik et rohkem ta sellega lihtsalt ei tegele. Autor kordab varem kirjan pandut, et ohver kaalub kuriteost teatamisega kaasnevad tulud-kulud. Kohtusse minek on ilmselge raha- ja ajakulu ning samal ajal ka ebamugav tegevus, siis juba lihtsalt sellepärast võib ta jätta kuriteost teatamata. Autor arvab, et ideaalis võiks olla üks asutus, kuhu saab pettusest teada anda. Näiteks võiks TTJA'le anda rohkem õigusi pettuste menetlemisel ja TTJA'le võiks luua sellise platvormi, kuhu saavad avalduse esitada, kõik, kes tunnevad, et nad on langenud pettuse ohvriks. Nendele ohvritele, kes internetis ennast hästi ei tunne, võiks olla võimalus pöörduda telefoni või tavaposti kaudu. Avalduse esitamine ei tohiks olla ka seotud digiallkirjastamise võimalusega. Avaldust vastuvõttev asutus võiks vastavalt pettuse tüübile ise ohvri ja õige ametniku kokkuvia.

Uuringud kinnitanud, et erinevate pettuste liikide jaoks tuleb välja töötada ka erinevad ennetusstrateegiad. Näiteks ettemaksupettuste ohvriks langemise takistamiseks on vaja välja töötada ennetustrateegia- näiteks finantstehinguid uurides; raha ülekandmisel mitte usaldusväärsele tehingupartnerile või välismaalasele peaks olema tarbijale esitatud lisa küsimus. Samuti on leitud, et emotsionaalselt kaasatud ohvritel on palju raskem tuvastada ja nõustuda, et tegemist on pettusega. Vanematele inimestele oleks vaja oma ennetusstrateegiad, sest vanemad inimesed on sotsiaalsest elust rohkem eemaldunud ja pettusest vähem teadlikud ja pahaaimamata ehk suurema naiivsusega on nad kerge saak pettuse ohvriks.²²⁰ Näiteks Kanadas on loodud eraldi lehekülg, kus on kajastatud erinevad tarbijatele suunatud pettuseskeemid. Iga pettuse skeemi juures on kirjeldatud, kuidas see töötab, kuidas seda ära tunda ja kuidas ennast kaitsta. Samuti on kohe info kuidas pettusest teada anda. Lisaks jutule on iga pettuse skeemi juures ka pettust illustreeriv video.²²¹ Autor arvab, et selline veebilehekülg võiks olla ka Eestis, kuhu on kokku koondatud kõik teadaolevad pettuseskeemid. Sellist lehekülge saaks jagada läbi mitme erineva kanali - lisaks veebis jagamisele on võimalik sellise lehekülje abil korraldada koolitusi ning trükkida ka paber kandjale, et toimetada see neile, kes igapäevaselt internetti ei kasuta.

²²⁰ Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation
<https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> lk 2-6 (11.04.2022)

²²¹ Government of Canada, <https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04499.html> (17.04.2022)

FRA poolt korraldatud uuringust ilmnes ka asjaolu, et politseile antakse kelmusest vähe teada. Varasemat uuringute põhjal ja ka autori arvamuse kohaselt on sotsiaalseid konflikte, siin hulgas ka kelmuseid, parem ennetada ja lahendada toimivate sotsiaalsete meetmete abil (näiteks info jagamine sotsiaalmeedias, erinevate kampaaniate korraldamine, üldsuse usalduse tõstmine), et edendada kodanike vahelist usaldust, et ohver ei tunneks valehäbi, mitte tugevdada ainult ametlikku kontrolli ja sellega kaasnevaid juriidilisi toiminguid. Kui jagada üldsusele rohkem infot nii ohvriks langemisest, kui riskiteguritest ja skeemidest, siis sellega kasvatame ka ohvri julgust kuriteost teatamiseks. Kui ohvrid näevad ja kuulevad, et nad ei ole ainsad, kes on pettuse ohvriks langenud, siis see julgustab ka neid ennast kuriteost rohkem teatama ja teistega jagama.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii nagu teiste kuriteoliikide puhul on ennetusel ja teavitustööl väga oluline roll, siis nii on ka tarbijapettuste puhul. Petuskeeme on väga erinevaid ja erinevate sotsiaaldemograafiliste tunnustega inimesed langevad erinevate petuskeemide ohvriteks. Arvestades tuntumaid petuskeeme ja teatud petuskeemide ohvriks langemisel erinevaid riskitegureid, tuleks luua erinevad ennetusstrateegiad. Kui inimene teab, mille eest ta peab ennast kaitsma või millest tuleb eemale hoida, siis seeläbi on võimalik vähendada tarbijapettuse kuriteoliigi ohvriks langemist.

KOKKUVÕTE

Üldise kuritegevuse teooria abil on võimalik selgitada kõiki kuritegevuse vorme, siinhulgas ka interneti kaudu toimepandud kuritegevust. Üldise kuritegevuse teooria kohaselt on inimesed ratsionaalsed tegijad, kes kaaluvad käitumise, sealhulgas kuritegevuse kulusid ja tulusid ning tegutsevad enamasti omakasu eesmärgil. Inimese enesekontrolli tase mõjutab tema käitumist - madala enesekontrolliga inimesed on impulsiivsed, riskialtid, orienteeritud kohesele rahulolule, eelistavad lihtsamaid viise ja lahendusi. Seega ei pruugi ohver kohe tegelikke kahjusid või tagajärgi ära tunda, kuna tema tähelepanu on oskuslikult juhitud eeldatavale kasule.

Kuritegevus saab toimuda erinevate tingimuste kokkulangemisel. Rutiinse tegevuse teooria kohaselt peavad samal ajal ja samas kohas olema kurjategija, sihtmärk ja puuduma tõhus valvur, kusjuures eeldatakse, et kurjategija on alati kohal. Ajastul, kui interneti kasutab üle 66% maailmaelanikest ja järjest rohkem igapäeva toiminguid tehakse interneti kaudu, tuleb arvestada, et iga toiminguga võivad kaasned ka riskid. Internet on loonud võimalused kurjategijatel toime panna nii vanu kuriteoliike, ehk selliseid kuritegusid, mida on võimalik toime panna ka ilma internetita, ja ka nii öelda uusi kuriteoliike ehk selliseid kuritegusid, mida on võimalik toime panna ainult interneti kaudu. Kui inimene loob enda isikuandmetega avaliku konto mõnes sotsiaalmeedia portaalis, siis ta võtab teadlikult riski, et tema isikuandmeid võidakse ilma tema loata töödelda. Interneti kaudu on võimalik osta süüa, kodu, teha tööd, osta auto, osta riideid, mööblit, leida elukaaslane jne- seega ei ole vale väita, et internetis on lisaks kurjategijale alati kohal ka sihtmärk. Kui kurjategijale ja sihtmärgile on internet loonud võimalused kerge ja kiire võimaluse eesmärgi täitmiseks, siis tõhusa valvuri rolli on internetis palju keerulisem täita. Kui näiteks poes või mistahes avalikus kohas valvad korda turvamehed, kes on õigusrikkumise korral valmis koheselt sekkuma, siis internetis seda nii lihtne teha ei ole. Internetis ei ole valvuril ega ka kõrvalistel isikutel võimalik jälgida inimeste käitumist ja tuvastada juba varakult võimalik õigusrikkumine. Internetis tuleb sihtmärgil ise aru saada, kas või millal võib tegemist olla pettusega ja kahtluse korral tuleb seda mõne pädeva asutuse, näiteks politsei või tarbijakaitse ameti, abil ise tuvastada, kas tegemist on näiteks ausa kaupleja ja turvalise internetikeskkonnaga või mitte. Pettused saavad toimuda eelkõige sihtmärgi teadmatusest, aga ka naiivsusest ja hõlptulu teenimise soovist. Mida rohkem inimene oskab ja teab kontrollida enda internetis tegutsemist

ja võimalikke hädaohte, seda väiksema võimalusega ta pettuse ohvriks langeb. Et aga inimene oskaks riske märgata ja ennast kaitsta, tuleb teha teavitustööd.

Magistritöö eesmärk oli teada saada, kas või millised on riskitegurid pettuse ohvriks langemisel ning kuidas on võimalik teavet riskitegurite kohta rakendada tarbijapettuste ärahoidmiseks. FRA korraldatud uuringu ja teaduskirjandusest teada saadud peamised järeldused riskitegurite kohta on kokkuvõtvalt järgnevad:

Kõige rohkem langetakse tarbijapettuste ohvriks just interneti kaudu tehtud tehingute puhul. Eestis on vähemalt iga kolmas tarbija langenud tarbijapettuse ohvriks. FRA poolt korraldatud uuringu kohaselt kogesid *online* pettust EL'is 54% ohvritest. Nendes riikides, kus kasutatakse internetti vähem, on ka vähem pettuste ohvreid.

Ohvri sugu ei ole riskitegur. Sugu võib olla määravaks, millise kuriteo liigi ohvriks inimene eeldatavalt võib langeda, kuid magistritööga ei saanud kinnitust, et ohvriks langemisel on sugu riskiteguriks, vaid sõltuvalt soost võib langeda eri liiki pettuste ohvriks. Näiteks langevad romantikapettuse ohvriks rohkem naised ja finantspettuste ohvriks langevad rohkem mehed.

Samuti ei ole riskiteguriks ohvri vanus eraldivõetuna. Jällegi ei leidnud kinnitust, et mõni vanusegrupp langeb teisest vanusegrupist oluliselt rohkem pettuse ohvriks. Vanuseliselt võime vaid eeldada, millist tüüpi pettuse ohvriks inimene võib langeda. Näiteks vanemad täiskasvanud langevad rohkem ettemaksupettuse ohvriks, kui nooremad täiskasvanud.

FRA poolt korraldatud uuringu kohaselt langesid pettuse ohvriks peaaegu võrdselt nii kõrg-, kesk- kui ka põhiharidusega inimesed. Uuringud on leidnud, et vanus ja haridus võivad olla seotud sellega, kas ohver on sihtmärgiks, aga seda ei saa seostada ohvriks langemisega.

Ohvriks langemisel võib riskiteguriks olla näiteks inimese enda hetkeseisund, tema majanduslik olukord ja meelsus - kui inimesel on kiiresti raha vaja, siis võib ta kergesti langeda mõne pettuse ohvriks, olenemata tema haridus tasemest.

Piiriüleste tehingutega langetakse rohkem pettuse ohvriks, kui siseriiklikult. See võib olla seotud sellega, et kurjategijal on kergem ja turvalisem sihtida endast võimalikult kaugel

olevat ohvrit. Näiteks romantikapettuste puhul on tüüpiline nähtus, et pettur ja ohver ei ela samas riigis.

Ohvriks langemisest antakse teada vähem, kui pooltel juhtudest. Teaduskirjandusest ja varasematest uuringutest ilmnes, et ohver võib jätta kuriteost teatamata psühholoogilistel põhjustel, näiteks ohvril on häbi, ohvril on hirm kättemaksu ees. Kõige vähem antakse tarbijapettusest teada politseile. FRA uuringust ilmnes, et politseile jäetakse teatamata kõige rohkem põhjusel, et ohveri arvates ei olnud pettus piisavalt tõsine, teatamine on ebamugav, ohver ei teadnud kuhu teada anda, eeldati, et teatamisega ei muutu nagunii midagi ja näiteks ka sellepärast, et ohver otsustas probleemi ise lahendada või ohver eeldas, et tal ei ole piisavalt tõendeid. Varasemad uuringud ja teaduskirjandusest ilmes, et politseile teatamine võib olla seotud ka eeldatava kasu saamisega, samuti jäetakse teavitamata valehäbi pärast ning siis, kui kurjategija on teisest riigist.

Magistritöoga saime teada, et pettuse ohvriks langemisel ei ole kindlaid sotsiaaldemograafilisi riskitegureid ja teaduskirjanduses käsitletud riskitegurid sobivad nii Eesti, kui mis tahes teise riigi ohvriks langemise kirjeldamiseks. Ohvriks langemine, kui faktiline sündmus, ei ole seotud ei rahvuse, soo, elukoha, vanuse ega mõne teise tunnusega. Ohvriks langemist saab kõige paremini kirjeldada enesekontrolli ja rutiinse tegevuse teooria abil. Pettuse ohvriks langemise kõrval on tõsine globaalne probleem ohvriks langemisest teavitamine, mille tagajärjel ei võimalik korraldada tõhusat olustikulist kriminaalpreventatsiooni, mis omakorda on seotud pettuse ohvriks langemisega. Uuringud on näidanud, et tarbijapettustest teatamise määr on madal, sest ohver tunneb ennast ise süüdi, ohver ei tea, kuhu pöörduda, ohvril on valehäbi, ohver hindab kaotust või kuriteo olemust vähe oluliseks. Kui ametiasutustel puudub võimalikult täpne ülevaade pettustest, siis ei ol võimalik tõhustada ei järelevalvet ega ennetustööd. Kui puudub tõhus kuriteoennetus, siis ei saa oodata ka kuriteo ohvrite vähenemist. Lisaks järelevalvele mängib teavitamine väga olulist rolli tõhusa ennetustöö tegemisel. Teaduskirjandusest ja uuringutest ilmnes, et nii öelda tõhusa turvamehe rolli ei ole võimalik digimaailmas täita, vaid pettuste äratundmise roll tuleb täita sihtmärgil endal. Sihtmärk on võimeline ennast ise kaitsma ainult siis, kui talle on teada, mille eest ta ennast kaitsma peaks. Mida rohkem ohvreid annavad teada erinevate pettuste ohvriks langemisest, seda rohkem on võimalik inimesi internetis varitsevate ohtude eest harida. Autor on arvamusel, et esimese sammuna tuleb tarbijaid harida kuriteost teatamise teemal. Tarbijad peavad mõistma, kui oluline roll on kuriteost teavitamisel, et

oluline ei ole mitte füüsiliselt saadav kasu (näiteks rahaline kasum), vaid tarbijatel tuleb mõista, et pettusest teatamisega annab ta panuse globaalse probleemi vähendamisele ja nii kaitseb ta edaspidi mitte ainult iseennast, vaid kaudselt igat kodanikku. Mida rohkem on teavet petuskeemidest ja petuskeemide ohvriks langemise riskiteguritest, seda rohkem osatakse sellest hoiduda.

Uuringutest ilmnes, et ohver jätab pettusest teatamata ka sellel põhjusel, et ohver ei teadnud, kuhu tuleb teada anda või pettusest teada andmine oli liiga keeruline, siis teine kampaania peaks olema suunatud pettuse ohvriks langemisest teada andmise kanalitest. Uuringute kohaselt eelistavad vanemad inimesed pettusest teada anda telefoni teel ning nooremad interneti kaudu. Arvestades erinevate generatsioonide harjumustega, tuleks luua interneti ühtne platvorm, mille kaudu on võimalik ohvriks pettusest teada anda ja samal ajal peab säilima ka võimalus esitada kaebus telefoni või tavaposti teel.

Tõhusa teavitustöö korraldamiseks on vaja võimalikult täpseid andmeid petuskeemidest ja pettuse ohvritest. Inimesed peavad teadma, et iga inimene, kes kasutab interneti on potentsiaalne ohver ja inimestele tuleb anda võimalikult täpne ülevaade erinevatest teadaolevatest ja levivatest petuskeemidest. Et sihtmärke ja üldsust paremini harida ja hoiatada tuleb korraldada ka korrapärasemaid ja nüansirikkamaid ohvriuuringuid pettuste ohvriks langemise levimuse kohta. Mida rohkem on andmeid petuskeemidest ja nende ohvritest, seda detailsem ja tõhusam saab olema ennetus. Teadlikkus aitab inimesel ära tunda võimalik petuskeem ja sellest skeemist ka hoiduda.

Autor on veendunud, et tarbijapettuste ära hoidmiseks toimub ennetustöö läbi inimeste teadlikkuse tõstmise. Täna on inimesed ise enda valvurid ja samal ajal ka kurjategija sihtobjektis. Interneti kaudu tooteid või teenuseid ostes peab ostja ise veenduma, kas kaupleja on turvaline ja usaldusväärne. Inimeste valvsust ja oskust tuvastada võimalikud petuskeemid, saame suurendada erinevate teavituskampaniatega ja miks mitte ka koolituste abil.

Töö autor näeb, lisaks ennetustööle, ühe lahendusena ka moodust, millega tuleks sarnaselt terrorismi vastu võitlemisega erinevate direktiivide või teiste õigusaktidega kohustada sotsiaalvõrgustikke looma niinimetatud võtmesõnade häirekella süsteemi. Mistahes interneti pettuse liigile on omased teatud kindlad võtmesõnad, mida kelms kasutab. Nii näiteks varalise kasu saamise eesmärgile suunatud pettusega edastatakse ka pangakonto andmed,

kaasnevateks, eelnevalt kasutatavateks sõnadeks on näiteks õnnetus, abi. Kui fikseeritakse konto andmete edastamine, millele on eelenud teatud sõna või sõnade kombinatsioon, võiks ohvrile tulla teade täiendava hoiatusega. Kui aga fikseeritakse eelnevalt kirjeldatud sündmustik ühelt kasutaja kontolt rohkem kui üks kord, nii nagu oli kirjeldatud Prokuratuuri 2021 aastaraamatus, tuleks ette võtta samme konto omaniku kontrollimiseks ja vajadusel ka konto sulgeda.

Üldsuse harimisega on võimalik parendada elukeskkonda ja kõigi kolme väljapakutud teavitustööga on võimalik ka vähendada pettuste ohvriks langemist. Kuriteoennetusega saame rõhuda, et igal inimesel on võimalus panustada nende enda turvalisuse tõstmisele, vähendades seeläbi kuritegevust ja tõstes iseenda turvatunnet ja heaolu. Ennetusega on võimalik muuhulgas takistada varem mitte esinenud kuriteoliikide arenemist, vähendada kuriteoliigi esinemist, muuta füüsilist keskkonda nii, et potentsiaalsete kurjategijate motivatsioon kuriteo toimepanemiseks väheneks ja teavitada inimesi kodanikuvastutusest - kaasa aidata kuritegevuse vähendamisele. Arvestades tänapäeva võimalusi, saame kiiresti ja vähese vaevaga edastada infot samaaegselt suurele sihtgrupile. Kui inimene oskab ära tunda pettust, kui ta teab, miks ja kuhu tuleb teada anda ka pettusekatsest (mitte ainult pettusest), siis annab ta panuse turvalisema elukeskkonna kujundamisele ning seeläbi aitab vähendada ka pettuse ohvriks langemise arvu ja sellest tingitud võimalikke kahjusid. Inimene on orienteeritud kasule, meie ülesandeks on inimestele teada anda, kui suur kasu ootab neid pettuse ja ka juba pettuse kahtlusest teavitamisel.

ABSTRACT

The risk factors of falling victim to consumer fraud

On the 15th of March in 1962 the President of The United States, J. F. Kennedy held his historic speech to the Congress about consumer rights. He was the first to address the topic, he also stated that all of us are consumers and deserve the right to be protected against deceitful or misleading advertisement as well as harmful products or medications. The President also brought out that the consumers must have the right to choose from different products and competitive prices. The speech helped to state and legalize the four basic consumer rights: a right to information, to choice, to safety and to representation. The main purpose behind creating the rights was to increase the well-being of society. The President thought that in the case of a bad product or service, the consumer is not only wasting their money, but is also suffering for no reason. Since then, protecting the rights of consumers has become a worldwide effort and the speech of J. F. Kennedy is considered to be the cornerstone in the fight against poverty, injustice and unsustainable consumer habits. The consumer rights movement spread quickly across the Atlantic to Europe, where the BEUC was created at the same time, which is an umbrella organization for United European consumer protection. Estonia is a member of the BEUC since 2004.

On the 15th of March in 2022 the 60th worldwide consumer rights day took place. The global theme for 2022 was digital finance. This started a discussion about the consumer vision for digital finance in the future. Modern digital technologies are changing working, loaning, insurance, making payments and asset management. Digital technologies are also becoming the main platforms of finance services. Digital solutions offer many opportunities, but also many possible risks to the most vulnerable consumers.

All consumers have to be treated justly and according to the law. Although efforts started 60 years ago to protect the rights of consumers, becoming a victim of consumer fraud is not a rare sight. The only thing that has changed over time is the way the fraud is committed. Today, when over 66% of the population is actively using the Internet, criminals have more options than ever. Criminals can now pursue global fraud much easier and faster. Due to the Internet more and more people all over the world are targeted by ever-changing fraud schemes. Traditional, face-to-face crime has now been replaced by crimes in the Internet.

Only in Estonia, Internet related frauds and schemes have increased by 65%

The motive of this paper is the spread and increase in different forms of fraud - scam calls, scam messages and fraudulent e-mails. We can constantly read and hear from the media about people falling victim to fraud schemes and losing large amounts of money. On initial reports police in Estonia registered 171 incidents of fraud in the month of October in 2021, committed accordingly to the "phonecall from the bank" scheme. The reported damage from the fraud is over 750 000 euros. According to the surveys from the past years we can see that one in three Estonian consumers have fallen victim to a fraud. This does not only happen in online shopping but also while using services. In the modern digital world, consumer frauds have become a daily part of a global phenomenon, that makes the victim feel bad in addition to the financial loss. All over the world during the last 20 years, there have been multiple studies to find reasons why so many people fall victim to a fraud. They also have been trying to find similarities among the victims to improve prevention strategies. This Master's thesis gives an overview of multiple studies and surveys, which have been performed in Estonia, Europe and other parts of the world.

In the European Union before the year 2009 all individual rights were established in different ways, times and forms. Consequently, on the 1st of December of 2009 the European Union passed an act - The Charter of Fundamental Rights of the European Union. In this charter, all the different active fundamental rights have been collected and combined. The main ideals are universal values of human dignity, such as freedom, equality and solidarity.

To protect the universal values set by the Charter, the European Union Agency for Fundamental Rights or the FRA was established in 2007. The FRA improves and protects human rights, but also tries to make Europe a better place to live in. The FRA collects and analyzes comparable data, performs different studies regarding fundamental rights. This Master's thesis gives an overview of the FRA's study titled "Crime, safety and Victims rights", which was published on the 19th of February in 2021. This Master's thesis focuses on the subtopic 3.3 in the third chapter, subtopic 3.3 - Consumer Fraud, online and offline. This thesis mainly analyzes the answers from Estonian respondents in the study held by the FRA. These answers are then compared to the European Union average.

This Master's thesis examines why are so many people falling victim to online consumer

fraud. In the thesis, different relevant researches, theories and studies are being analyzed to figure out the main reasons and connections to why and what kind of people fall victim to consumer fraud. The thesis uses and is based on Estonian legislation, foreign special literature and less Estonian literature. Since the thesis gives an overview of the study held by the FRA, then the questions from the study were taken into account when finding other sources. Thesis also gives an overview of the current consumer rights and the enforcement mechanism of consumer protection.

The purpose of this Master's thesis is to study the risk factors of falling victim to consumer fraud and bring out prevention strategies for this type of crime. To fulfill the purpose, the author states the following questions: What are the risk factors of falling victim to consumer fraud according to the theory and previous studies? Do the risk factors mentioned in scientific literature are the same for Estonian consumer fraud victims and how to use information about risk factors to prevent consumer fraud?

This thesis is divided into three chapters. In the first chapter, an overview of consumer rights, its history and its function on a national, European Union and worldwide scale is being given. Also it will be stated, when and how the national consumer protection mechanism applies. An overview will be given of current relevant legislation in Estonia. In the second chapter, the thesis will state if there are and what kind of risk factors have been noticed for victims of consumer fraud, using previous studies and relevant scientific literature. The third chapter analyzes the victim study by the FRA. Method - secondary data analysis. Using the risk factors from scientific literature, the thesis will analyze the suitability of the risks according to Estonian and the European Union data. A recommendation will be given on how to prevent falling victim to consumer fraud. The method of study is combined in this thesis. In the empirical part of the thesis, quantitative research (secondary research) is used. The sources of the thesis are legislation, criminology theories (especially lifestyle and routine activity theory, situational crime prevention), published researches and study reports. The author will offer solutions and recommendations to problems which may arise during working on the thesis.

Using the General Theory of Crime it is possible to explain all types of crime, including crime executed on the Internet. A crime can occur when different possibilities coincide. This means that a criminal and a victim have to meet at the same time and in the same place. Also,

we need to take into account that a guard must not be present and the presence of the criminal is always assumed. In the present era over 66% of the population use the Internet and more daily operations are being performed online. This creates new risks, people now have to consider online risks and threats as well. Criminals can use the Internet to perform new types of crimes that are related to the Internet, but also traditional crimes which can be performed without the Internet as well. When an individual creates a public account in social media with their personal details, then they willingly accept the risk where their personal details might be processed without their permission. Using the Internet it is possible to order groceries, buy a home, work, buy a vehicle, shop for clothes, shop for furniture, find a partner and much more - so, it is not wrong to say that in addition to the criminals present on the Internet, there will always be a lot of targets as well. When for the criminal and the victim the Internet serves a purpose of convenience and additional possibilities, then the role of an efficient guard is much harder to fulfill. In a physical store or in any other public facility there will be security present who will be ready to react when necessary, but on the Internet order is more difficult to enforce. On the Internet the guards have no possibility to monitor individuals and prevent or react as soon as possible to a crime. On the Internet the target has to realise when they face deceitful offers or frauds, which they then have to report themselves, either to the police or to the consumer protection agency. Who then have to identify if they are dealing with a fraudulent merchant and a safe Internet environment. The main reason for frauds are the targets ignorance and also naivety. The better an individual knows how to manage their Internet activity and possible threats, the smaller the chance of falling victim to a fraud. To improve public knowledge on the topic, prevention work must be performed.

The purpose of the Master's thesis was to learn if and what kind of risk factors are there to fraud victims and how is it possible to use this information in fraud prevention strategies. Using the study held by the FRA and scientific literature the thesis found that the main deductions about the risk factors are the following:

Most consumer frauds take place online, the study from the FRA states that 54% of fraud victims reported to being deceived online. In countries where the Internet is used less, there are less fraud cases as well.

The gender of the victim is not a risk factor. Gender might be relevant in the type of fraud, but this thesis did not confirm that gender is a risk factor itself. For example, more women fall for romance frauds and more men fall for financial frauds.

The thesis also states that the age of the victim is not a risk factor. The thesis could not confirm that some age groups would be much more likely to fall for a specific fraud. The only assumption made in the thesis is that age might also be relevant for the fraud type. For example, more older adults might fall for banking schemes and fraud rather than younger adults.

According to the study by the FRA people with different educational backgrounds fell victim to frauds almost equally. Studies have shown that victims might have primary education, secondary education or higher education.

Another risk factor might be the victims situation - when an individual desperately needs money then they might fall victim to a fraud, no matter their level of education.

More fraud victims are reported from international transactions than from national transactions. This might be connected to the fact that it is easier and more safer for the criminal to target people as far away from themselves as possible. For example, in romance frauds it is typical that the fraud and the victim are not located in the same country.

Victims report frauds in less than half of the time, from scientific literature and past studies it is known that the victim might not report the fraud due to psychological reasons, because of shame or due to fear. The least reports regarding consumer frauds are made to the police. According to the study by FRA, the victims do not report to the police because they think the situation is not serious enough or they feel uncomfortable, they did not know where to report to, they thought they will solve the problem themselves or that they do not have enough evidence. Past studies indicate the factors of false guilt and hopelessness, for example when the criminal is from abroad and pursuing action against them is unlikely.

This Master's thesis conveys the knowledge that there are no social-demographic risk factors to falling victim to fraud. The risk factors addressed in scientific literature describe victims in Estonia and also in any other country. The victims nationality, gender, place of residence, age

or any other reason are not connected to becoming a fraud victim. Besides the problem with individuals who fall for frauds, there is a major global problem with reporting the frauds in the first place. According to studies, the rate of reports is very low due to guilt, lack of information and shame as mentioned before. Victims also tend to think of fraud as a not serious crime, but when reports are not made then governmental organizations do not have enough information to improve and prevent fraudulent actions. When there is no prevention then a decrease in cases can not also be expected. According to the studies it is not possible to guard the online space as a whole and that the target has to identify the threats themselves. The target is able to defend themselves if they know what to defend against. If more victims would report frauds it would be possible to educate people about the threats better, since more reports would provide additional information for prevention purposes.. The author states that the first step should be towards higher reporting rates, meaning that more victims should report their case. Consumers have to understand how important and necessary it is to report a crime, instead of possible monetary gains. When consumers report different frauds or schemes then they help fight against a global issue and protect every other consumer. The more information the public has about different types of fraud and the risk factors involved, the better they know how to identify threats.

The studies show that the second most popular reason of not filing a report was the complexity of the reporting process or the lack of information. The second campaign should be aimed towards educating the public about channels where fraud can be reported. As it is known from the studies, older people tend to file a report using the phone whereas younger people use the Internet. Different habits of different generations should be taken into account and a special platform should be created just for reporting fraud, with the possibility to make reports either by phone, the Internet or by regular mail.

To prevent this type of crime, it is necessary to have correct data about frauds and the victims of fraud. People must know that every user of the Internet is a potential target, and for that reason each user should have information about popular types of fraud to be able to avoid them. More specific and detailed victim studies should be held, once again gathering additional information about the victims will help in prevention.

The author is convinced that the prevention of consumer fraud should work through members of the society and raising awareness about the issue. At the moment people are their own

guards and possible targets at the same time. When using the Internet to buy products or services, the buyer must confirm the trustworthiness and honesty of the merchant. Vigilance and ability to identify fraud are both improvable by using awareness campaigns and educational programs. By educating the public about this issue, it is possible to improve quality of life and all of the three offered campaigns increase the chance of reducing fraud cases in general. Every individual can contribute to increasing their safety, by reducing crime and improving their life. Prevention can also be used to stop new types of crimes from taking place, reduce motivation to perform crimes and to spread awareness about citizen duty - help in the fight against crime. With the resources available today it is possible to broadcast information easily and quickly to a large scale audience. When an individual is able to notice fraud or attempted fraud and knows where to report it - then they improve their society and help reduce the number of fraud victims. Since human beings are motivated by gains our goal is to spread awareness about the gain in reporting crimes.

Keywords: penal law, consumer protection, consumer protection law, consumer behavior, fraud.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Ajaleht Pealinn <https://pealinn.ee/> (10.04.2022)
2. Analüüs ja ettepanekud eesti keele õppe tõhustamiseks põhikoolis
https://www.hm.ee/sites/default/files/analuus_ja_ettepanekud_eesti_keeles_oppe_tohustamiseks_pohikoolis.pdf (11.04.2022)
3. ANEC - <https://anec.eu/about-anec/who-we-are> (11.04.2022)
4. Arneklev, B. J., Elis, L., Medlicott, S. Testing the General Theory of Crime: Comparing the Effects of “Imprudent Behavior” and an Attitudinal Indicator of “Low Self-Control” - *Western Criminology Review* 7(3), lk 41–55, 2006 -
<https://westerncriminology.org/documents/WCR/v07n3/arneklev.pdf> (10.04.2022)
5. Australian Competition & Consumer Commission (ACCC)
<https://www.scamwatch.gov.au/types-of-scams/jobs-employment/pyramid-schemes> (11.04.2022)
6. Balti Uuringute Instituut
<https://www.ibs.ee/uudised-ja-press/noorte-loimumine-eestis/> (22.02.2022)
7. Baumeister R. F. Yielding to temptation: Self-control failure, impulsive purchasing, and consumer behavior - *Journal of Consumer Research*, lk 670-676, 2002-
<http://www.psych.ualberta.ca/~msnyder/p486/read/files/B2002.pdf> (10.04.2022)
8. Benson, M. L., Van Wyk, J. FRAUD VICTIMIZATION: Risky Business or Just Bad Luck? - *Ameerika, American Journal Of Criminal Justice*, Vol. 21 No. 2, 1997
Southern Criminal Justice Association-
<https://link-springer-com.ezproxy.utlib.ut.ee/content/pdf/10.1007/BF02887448.pdf> (02.04.2022)
9. Bizer, K., Meub, L., Schneider, T. Consumer information in a market for expert services: Experimental evidence - *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 2021 -
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S221480432100094X> (10.04.2022)
10. Blaauw, J., Te Grotenhuis, M., Tolsma, J. When do people report crime to the police? Results from a factorial survey design in the Netherlands - *Journal of Experimental Criminology*, lk 117-134, 2012 -
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-011-9138-4> (10.04.2022)

11. Blackwell, B. S., Piquero A. R. On the relationships between gender, power control, self-control, and crime,- Journal of Criminal Justice, Vol 33, Ameerika, 2005 lk 1-17-
<https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2004.10.001> (15.04.2022)
12. Borwell, J., Jansen, J., Stol, W. The Psychological and financial impact of cybercrime victimization: a novel application of the shattered assumptions theory - Social Science Computer ReviewOnlineFirst, © The Author(s), *sine loco*, 2021 -
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/full/10.1177/0894439320983828>
(10.04.2022)
13. Buchanan, T., Whitty, M. The psychology of the online dating romance - Suurbritannia, 2012 -
scamhttps://fido.nrk.no/d6f57fd73b9898b42c8c322c961c8255f370677fbac5272b71d86047a5359b66/Whitty_romance_scam_report.pdf (11.04.2022)
14. Buil-Gil, D., Zeng, Y., Kemp, S. Offline crime bounces back to pre-COVID levels, cyber stays high: interrupted time-series analysis in Northern Ireland - Crime Science 10, artikkel nr 26, 2021- <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34777938> (15.04.2022)
15. Burnes, D., Henderson Jr, C. R., Sheppard, C., Zhao, R., Pillemer, K., & Lachs, M. S. Prevalence of financial fraud and scams among older adults in the United States: A systematic review and meta-analysis. American Journal of Public Health, 2017-
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5508139/> (10.04.2022)
16. Burton Copeland Advokaadibüroo artikkel: Five Common Types of Online Fraud and How Offenders Get Caught - Suurbritannia, *sine anno* -
<https://www.burtoncopeland.com/news/five-common-types-online-fraud/>
(12.04.2022)
17. Button, M., Nicholls, C. M., Kerr, J., Owen, R. Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams - Australian & New Zealand Journal of Criminology, Volume: 47 issue: 3, lk 391-408, 2014 -
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224> (10.04.2022)
18. Button, M., Nicholls, C. M., Kerr, J., Owen, R. Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams - Australian & New Zealand Journal of Criminology Volume 47, Issue 3, 2014, lk 391-408
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0004865814521224>
(10.04.2022)

19. Chopra, R., Philips, N. J., Simons, J. J., Slaughter, R. K., Wilson, C. S. Protecting Older Consumers -2018-2019 - Federal Trade Commission, Ameerika 2019 - https://www.ftc.gov/system/files/documents/reports/protecting-older-consumers-2018-2019-report-federal-trade-commission/p144401_protecting_older_consumers_2019_1.pdf (12.04.2022)
20. Cohen, L. E., & Felson, M. Routine Activities Theory: Definition Of The Routine Activity Approach To Crime - Social change and crime rate trends: A routine activity approach - References: American Sociological Review, 44 lk 588-608. 1979- <https://criminologyweb.com/routine-activities-theory-definition-of-the-routine-activity-approach-to-crime/> (11.04.2022)
21. Consumers International <https://www.consumersinternational.org/who-we-are/> (11.04.2022)
22. Council of the European Union, Council conclusions setting the EU's priorities for the fight against serious and organised crime for EMPACT 2022 - 2025- Brüssel, 2021- <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8665-2021-INIT/en/pdf> (10.04.2022)
23. Cretacci, M. A. A General Test of Self-Control Theory: Has Its Importance Been Exaggerated? - International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology Volume 52 Number 5, 2008, lk 538-553 © 2008 Sage Publications - <https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/0306624X07308665> (10.04.2022)
24. Cross, C. Oh we can't actually do anything about that': The problematic nature of jurisdiction for online fraud victims. Criminology and Criminal Justice, lk 358-375. Australia, 2019 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177%2F1748895819835910> (10.04.2022)
25. Cross, C., & Kelly, M. The problem of "white noise": Examining current prevention approaches to online fraud - Journal of Financial Crime, Vol. 23 No. 4, lk. 806-818, 2016 - <https://www-emerald-com.ezproxy.utlib.ut.ee/insight/content/doi/10.1108/JFC-12-2015-0069/full/html> (10.04.2022)
26. Cross, C., Richards, K., Smith, R. The reporting experiences and support needs of victims of online fraud - Australia, The Australian Institute of Criminology, 2016 - <https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi518> (10.04.2022)

27. Cross, C., Smith, R. G., & Richards, K. Challenges of responding to online fraud victimisation in Australia - Trends and issues in crime and criminal justice, (474), 1-6. Challenges of responding to online fraud victimisation in Australia, 2014-
<https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi474> (10.04.2022)
28. Deevy, M., Lucich, S., Beals, M. Scams, Schemes & Swindles A Review Of Consumer Financial Fraud Research - Financial Fraud Research Center, 2012-
<https://longevity.stanford.edu/wp-content/uploads/2017/01/Scams-Schemes-Swindles-FINAL-On-Website.pdf> (10.04.2022)
29. Define Financial
<https://www.definefinancial.com/blog/identity-theft-credit-card-fraud-statistics/>
(10.04.2022)
30. DeLiema, M., Deevy, M., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. Financial fraud among older americans: Evidence and implications. - The Journals of Gerontology: Series B, lk 861-868. Ameerika, 2020 - <https://doi.org/10.1093/geronb/gby151> (10.04.2022)
31. Drew, J. M., Farrell, L. Online victimization risk and self-protective strategies: developing police-led cyber fraud prevention programs. Police Practice and Research, Australia, 2018 -
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/15614263.2018.1507890> (11.04.2022)
32. Drew, J. M., Farrell, L. Online victimization risk and self-protective strategies: developing police-led cyber fraud prevention programs - Taylor & Francis in Police Practice and Research , 2018-
<https://research-repository.griffith.edu.au/bitstream/handle/10072/383426/Drew170061.pdf?sequence=1> (10.04.2022)
33. Duffield, G., Grabosky, P. The Psychology of Fraud - Australian Institute of Criminology, 2001 - <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi199.pdf>
(10.04.2022)
34. Eesti Elanikkonna turvalisuse uuring, Politsei- ja Piirivalveamet 2021,
<https://www.politsei.ee/files/Anal%C3%BC%C3%BCs%20ja%20statistika/2021-ppa-elanikkonnauuring-raport.pdf?788f119e8f> (11.04.2022)
35. Eesti Statistikaamet www.stat.ee (10.04.2022)
36. Eesti Tarbijakaitse liit <https://tarbijakaitse.ee/> (10.04.2022)
37. Euroopa Komisjon https://ec.europa.eu/info/index_et (10.04.2022)
38. Euroopa Komisjoni uuring “Scams and Fraud Experienced by Consumers” - Euroopa Komisjon, Justice and consumers. 2020,

- https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/ensuring_aid_effectiveness/documents/survey_on_scams_and_fraud_experienced_by_consumers_-_final_report.pdf (10.04.2022)
39. Euroopa Liidu ametlik veebileht, Euroopa Liidu põhiõiguste harta,
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
(11.04.2022)
40. Euroopa standardiorganisatsiooni ANEC aastakoosolek Brüsselis
<https://tarbijakaitse.ee/wp-content/uploads/2020/02/ANECi-aastakoosolek-2019-3.pdf>
(11.04.2022)
41. Euroopa Tarbija nõustamiskeskus ehk ECC-Keskus <https://consumer.ee/> (10.04.2022)
42. European Consumer Centre France
<https://www.europe-consommateurs.eu/en/index.html> (10.04.2022)
43. European Consumer Centre France
<https://www.europe-consommateurs.eu/en/shopping-internet/internet-fraud-and-scams/subscription-traps.html> (11.04.2022)
44. European Union Agency Fundamental Rights ehk FRA - <https://fra.europa.eu/en>
45. EUROPOL, EU Policy Cycle - EMPACT | Europol (europa.eu)
<https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/eu-policy-cycle-empact>
(10.04.2022)
46. Fontinelle, A. The Most Common Types of Consumer Fraud - *sine loco*, 2021 -
<https://www.investopedia.com/financial-edge/0512/the-most-common-types-of-consumer-fraud.aspx> (10.04.2022)
47. Frooman, J., Pouryousefi, S. The Consumer Scam: An Agency-Theoretic Approach - J Bus Ethics, lk 1-12, 2019-
<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10551-017-3466-x.pdf> (10.04.2022)
48. FTC Report to Congress Details Fraud Reports from Older Consumers - FDC, Ameerika, 2019 -
<https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2019/10/ftc-report-congress-details-fraud-reports-older-consumers> (12.04.2022)
49. Gliebe, S. K. The Development of Self-Control in Young Children - Ameerika, Lutheran Education Journal 2011 -
50. Gottfredson, M. Self-Control Theory and Crime- Criminology and Criminal Justice, published online 2017-

- <https://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-252> (10.04.2022)
51. Goudriaan, H. Reporting crime: effects of social context on the decision of victims to notify the police - Holland, Ülikool Leiden, 2006 -
<https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2893273/view> (10.04.2022)
52. Goudriaan, H., Lynch, J. P., Nieuwbeerta, P. Reporting to the police in Western nations: A theoretical analysis of the effects of social context - Holland, Justice Quarterly, Vol 21, Nr. 4, Academy of Criminal Justice Sciences, 2004, lk 932-969 -
https://heinonline-org.ezproxy.utlib.ut.ee/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/jquart21&id=945&men_tab=srchresults (11.04.2022)
53. Greenberg, M. S., Rubac, R. B. A model of crime victim decision making - Scopus, lk 600-616, *sine loco*, 1985 -
<https://pennstate.pure.elsevier.com/en/publications/a-model-of-crime-victim-decision-making> (10.04.2022)
54. Gustavo S. Mesch ja Matias Dodel, Low Self-Control, Information Disclosure, and the Risk of Online Fraud, American Behavioral Scientist Volume 62, Issue 10, September 2018, SAGE Publications, lk 1356-137-
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/epub/10.1177/0002764218787854> (10.04.2022)
55. Hawdon, J., Ryan, J. Social Capital, Social Control, and Changes in Victimization Rates, Crime & Delinquency- Ameerika, 2009,
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/001128708325421> (10.04.2022)
56. Hayes, H., Hutchings, A. Routine Activity Theory and Phishing Victimization: Who gets caught in the net? - *sine loco*, 2009 -
<https://www.cl.cam.ac.uk/~ah793/papers/2009Routineactivitytheoryandphishingvictimisation.pdf> (30.03.2022)
57. Health and medical scams- Kanada-
<https://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/eng/04219.html> (11.04.2022)
58. Health Fraud Scams - Ameerika -
<https://www.fda.gov/consumers/health-fraud-scams> (11.04.2022)
59. Holt, T. J., Leukfeldt, E. R. Examining the Social Organization Practices of Cybercriminals in the Netherlands Online and Offline - Holland, 2013 -

- https://www.researchgate.net/publication/338207952_Examining_the_Social_Organization_Practices_of_Cybercriminals_in_the_Netherlands_Online_and_Offline (11.04.2022)
60. Holt, T. J., Leukfeldt, R., Van Wilsem, J., Van de Weijer, S. Testing an Integrated Self-Control and Routine Activities Framework to Examine Malware Infection Victimization - Sage Journals, *sine loco*, 2018 - <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/0894439318805067> (11.04.2022)
61. Holtfreter, K., Reising, M., Mears, D. & Wolfe, S. Financial exploitation of the elderly in a consumer context. - U.S. Department of Justice, Ameerika, 2014- <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/245388.pdf> (10.04.2022)
62. Holtfreter, K., Reising, M., Pratt, T. C. Low Self-Control, Routine Activities, and Fraud Victimization - Ameerika, Criminology, 2008 - https://www.researchgate.net/publication/229531935_Low_Self-Control_Routine_Activities_and_Fraud_Victimizationm (10.04.2022)
63. Holtfreter, K., Reising, M., Pratt, T. C. Routine Online Activity and Internet Fraud Targeting: Extending the Generality of Routine Activity Theory - Journal of Research in Crime and Delinquency 47(3), lk 267-296, 2010 - https://www.researchgate.net/publication/237090930_Routine_Online_Activity_and_Internet_Fraud_Targeting_Extending_the_Generality_of_Routine_Activity_Theory (10.04.2022)
64. Holtfreter, K., Van Slyke, S., Blomberg, T. G. Sociolegal change in consumer fraud: From victim-offender interactions to global networks. - Crime, Law and Social Change, 44(3), lk 251-275, 2005- <https://doi.org/10.1007/s10611-006-9006-8> (10.04.2022)
65. Identiteedivargus - <https://pettused.ee/pettuste-tuubid/andmete-valjapetmine/andmepuuk/identiteedivargus/> (11.04.2022)
66. Identity Theft And Credit Card Fraud Statistics 2022 <https://www.definefinancial.com/blog/identity-theft-credit-card-fraud-statistics/> (11.04.2022)
67. Institutsioonide usaldusväärsus, 2021 II kvartal- Eesti, Siseministerium, 2021 -<https://www.siseministerium.ee/media/685/download> (12.04.2022)
68. Internet world statistics <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (10.04.2022)

69. Jõgisoo, L, Tõnisson, P. Armastus on kelmile tõsine relv - Eesti, *sine anno*,
 Prokuratuuri aastaraamatud-
<https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2021/armastus-kelmile-tohus-relv> (26.04.2022)
70. Jewkes Y., Yar, M. (2010b) Introduction: The internet, cybercrime, and the challenges of the 21st century. In: Jewkes Y., Yar M. (eds) Handbook of internet crime, Cullompton, England: Wiley, pp. 1–8.
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.4324/9781843929338> (08.04.2022)
71. John F. Kennedy
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/037/JFKPOF-037-028>
 (11.04.2022)
 Journal of Consumer Affairs 31, lk 70 - 89, 2005 -
72. Judges, R. A., Gallant, S. N., Yang, L., & Lee, K. The Role of Cognition, Personality, and Trust in Fraud Victimization in Older Adults- Frontiers in Psychology, 2017 - 588.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00588> (10.04.2022)
73. Jung, M., Laks, S., Lovell, K. N. Armupettused - romantilised suhtlusründed. Küberturvalisus- Ajakiri Edasi, Eesti. 2021-
<https://edasi.org/81485/armupettused-romantilised-suhtlusrunded-kuberturvalisus/>
 (11.04.2022)
74. Justiitsministeerium. Kuriteoohvrite õigused
<https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/ohvrite-toetamine/kuriteoohvrite-oigused> (10.04.2022)
75. Knowledge Centre | EUCPN, The theme was Prevention of crimes committed on elderly people. 2016 -
https://eucpn.org/knowledge-center?f%5B0%5D=categories_subject%3A149
 (10.04.2022)
76. Korpan, V. Politsei ja tarbijakaitsjad hoiatavad: investeerimiskelmid otsivad pidevalt uusi ohvreid - Politsei- ja Piirivalveamet, 11.09.2019-
<https://www.politsei.ee/et/uudised/politsei-ja-tarbijakaitsjad-hoiatavad-investeerimiskelmid-otsivad-pidevalt-uusi-ohvreid-864> (10.04.2022)
77. Kotke, T. Sotsiaalsete riskitegurite seos kuritegevusega - Magistritöö. Juhendaja Inga Uueküla, MSc. Tallinn, Sisekaitseakadeemia, 2007 -

- <https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/1844/2007%20Tarmo%20Kotke.pdf?sequence=1> (10.04.2022)
78. Kriminaalpoliitika www.kriminaalpoliitika.ee
79. Kääriäinen, J., Siren, R. Trust in the police, generalized trust and reporting crime - Helsingi, 2011, *European Journal of Criminology*, lk 65-81-
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/1477370810376562> (10.04.2022)
80. Lee, C. S. How Online Fraud Victims are Targeted in China: A Crime Script Analysis of Baidu Tieba C2C Fraud - *Crime & Delinquency*, OnlineFirst, *sine loco* 2021-
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/00111287211029862> (12.04.2022)
81. Lee, J., Soberon-Ferrer, H. Consumer Vulnerability to Fraud: Influencing Factors - *Journal of Consumer Affairs* 31, lk 70 - 89, 2005 -
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1111/j.1745-6606.1997.tb00827.x> (10.04.2022)
82. LHV Pank <https://www.lhv.ee/et/> (10.04.2022)
83. Lichtenberg, P. A., Wood, S. Financial Capacity and Financial Exploitation of Older Adults: Research Findings, Policy Recommendations and Clinical Implications - *Clin Gerontol.* 2017 (published online 2016) lk 3–13, *sine loco* -
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5463983/> (10.04.2022)
84. Malberg, K. Eesti alaealiste enesekontroll ja selle mõjud. Magistritöö. Juhendaja MA Anna Markina, Tartu Ülikool, Tallinn 2014-
<https://core.ac.uk/download/pdf/79105504.pdf> (10.04.2022)
85. Markina, A., Žarkovsk, B. Laste hälbiv käitumine Eestis - Kriminaalpoliitika uuring, Tallinn 2014 -
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/laste_kaitumise_uuring_2014.pdf (10.04.2022)
86. Mears, D. P., Reisig, M. D., Scaggs, S., & Holtfreter, K. Efforts to reduce consumer fraud victimization among the elderly: The effect of information access on program awareness and contact - *Crime & Delinquency*, 62(9), lk 1235-1259, 2014-
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/0011128714555759>
87. Nolan, S. Huge spike in online dating after Christmas as holiday spirit encourages thousands to cure their loneliness- DailyMail, Suurbritannia, 2012-
www.dailymail.co.uk/news/article-2254968/Online-dating-statistics-Huge-spike-Christmas-holiday-spirit-encourages-thousands-cure-loneliness.html#axzz2K7uODPCt (05.03.2022)

88. Politsei ja Piirivalveamet, ennetusalased materjalid.
<https://www.politsei.ee/et/juhend/ennetusalased-materjalid/kelmused> (10.04.2022)
89. Praats, M. Kuidas vältida petuskeemide ohvriks langemist?
<https://www.teeviit.ee/kuidas-valtida-petuskeemide-ohvriks-langemist/> (10.04.2022)
90. Pratt, T. C., Holtfreter, K., & Reisig, M. D. Routine online activity and internet fraud targeting: Extending the generality of routine activity theor - *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 47(3), lk 267-296. 2010 -
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/0022427810365903>
 (10.04.2022)
91. Prokuratuuri aastaraamatud - <https://aastaraamat.prokuratuur.ee> (26.04.2022)
92. Põhja prefektuuris (Tallinn ja Harjumaa) 2021 registreeritud teated telefonipettustest.
<https://infogram.com/kelmid-1h7j4dvnv1zov4n> (11.04.2022)
93. Rebane-Mäe, L. Hoiata oma lähedasi! Tasuta saapaid pakkuvad kelmid petavad heausksetelt vanainimestelt raha välja - Eesti, 2018-
<https://arileht.delfi.ee/artikkel/83708451/hoiata-oma-lahedasi-tasuta-saapaid-pakkuva-d-kelmid-petavad-heausksetelt-vanainimestelt-raha-valja> (11.04.2022)
94. Reisig, M. D., & Holtfreter, K. Shopping fraud victimization among the elderly - *Journal of Financial Crime - Journal of Financial Crime*, 2013,
<https://www-emerald-com.ezproxy.utlib.ut.ee/insight/content/doi/10.1108/JFC-03-2013-0014/full/html> (10.04.2022)
95. Riigi Infosüsteemi Amet - Küberturvalisuse ABC - Eesti, 2018 -
<https://www.ria.ee/et/kuberturvalisus/nouanded/kuberturvalisuse-abc.html>
 (11.04.2022)
96. Ross, M., Grossmann, I., & Schryer, E. . Contrary to psychological and popular opinion, there is no compelling evidence that older adults are disproportionately victimized by consumer fraud. *Perspectives on Psychological Science*, 9(4), 427-442.
<https://doi.org/10.1177%2F1745691614535935> (2014)
97. Ross, M., Grossmann, I., Schryer, E. Contrary to Psychological and Popular Opinion, There Is No Compelling Evidence That Older Adults Are Disproportionately Victimized by Consumer Fraud - *Perspectives on Psychological Science* Volume 9, Issue 4, July 2014, lk 427-442 -
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1745691614535935> (10.04.2022)

98. Ross, S., & Smith, R. G. Risk factors for advance fee fraud victimisation. - Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, Australia, 2011 -
<https://ultrascan-research.com/assets/files/tandi420.pdf> (10.04.2022)
99. Singer, S. I. The Fear of Reprisal and the Failure of Victims to Report a Personal Crime - Journal of Quantitative Criminology, lk 289-302, *sine loco*, 1988 -
<https://www.jstor.org/stable/23365663> (10.04.2022)
100. Skogan, W. G. Reporting Crimes to the Police: The Status of World Research - Sage publications, Journal of research in crime and delinquency, lk 113-137, *sine loco*, 1984 -
http://www.skogan.org/files/Reporting_Crime_to_Police-Status_of_World_Research.C_D_1984.pdf (10.04.2022)
101. Smith, R. G. Identity theft and fraud. Handbook of internet crime. Willian, London, 2009 lk. 273-301
102. Smith, R. G., Holmes, M. N., Kaufmann, P. Nigerian advance fee fraud - Australian Institute of Criminology, Australia, 1999 -
<https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/tandi121.pdf> (10.04.2022)
103. Streimann, K. Enesekontrolli oskus – kas alus lapse õnnelikuks eluks? |- Copyright © 2011 Terviseinfo 25.04.2016 -
<https://www.terviseinfo.ee/et/blogi/4571-enesekontrolli-oskus-kas-alus-lapse-onnelikuks-eluks> (10.04.2022)
104. Struktuuritoetuse rakendusüksuse protseduurid 2014-2020- Tarbijakaitse ja tehnilise järelevalve amet, 2019 - <https://ttja.ee/media/668/download> (10.04.2022)
105. Talihärm, K. Algab finantspettuste vastane kampaania „Ei, aitäh!“ - Politsei- ja Piirivalveamet, 23.08.2021-
<https://www.politsei.ee/et/uudised/algab-finantspettuste-vastane-kampaania-ei-aitaeh-2455> (10.04.2022)
106. Tao, T., Wang, L., Fan, C., Gao, W. - Nature Publishing Group, *sine loco*, 2014 - Development of self-control in children aged 3 to 9 years: Perspective from a dual-systems model <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5377018/> (11.04.2022)
107. Tarbijakaitse ja tehnilise järelevalveamet <https://ttja.ee/> (10.04.2022)
108. Tarbijate Koostöökoda - * Iga teine tarbija on langenud pettuse ohvriks - EL tarbija nõustamiskeskuse pressiteade, TTJA 2. veebruar 2020 -

- <https://www.tartutarbija.ee/uudised/288-iga-teine-tarbija-on-langenud-pettuse-ohvriks>
(11.04.2022)
109. Tarbijavaidluste komisjon <https://komisjon.ee/et> (10.04.2022)
110. Tarkvanem veebilehekülg. <https://tarkvanem.ee/suhe-lapsega/vanemlusstiilid/>
(10.04.2022)
111. Terviseamet -
<https://www.terviseamet.ee/et/uudised/terviseamet-hoiatab-pettuse-est> (11.04.022)
112. The Consumer Policy Advisory Group (CPAG)
https://ec.europa.eu/info/policies/consumers/consumer-protection-policy/our-partners-consumer-issues/consumer-policy-advisory-group-cpag_et (11.04.2022)
113. The European Consumer Organisation
<https://www.beuc.eu/about-beuc/who-we-are>
114. Three Demographic Correlations between Consumers & Fraud - Payments Journal
sine loco, 2020-
<https://www.paymentsjournal.com/three-demographic-correlations-between-consumers-fraud/> (10.04.2022)
115. Titus, R. M., Heinzelmann, F., Boyle, J. M. Victimization of Persons by Fraud -
Reprinted from Crime & Delinquency, Vol. 41, No 1, January 1995. -
<https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/153727NCJRS.pdf> (10.04.2022)
116. Tolsma, J, Blaauw, J., Te Grotenhuis, M. When do people report crime to police?
Results from factorial survey design in the Netherlands, 2010 - Journal of
Experimental Criminology, Vol 8, lk 117-134, Holland, 2012 -
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-011-9138-4> (11.04.2022)
117. Two Individuals Charged with Identity Theft After Using Stolen Identities of
Deceased and Elderly Victims to Purchase Vehicles, a House, and to Obtain a False
Passport - Ameerika, U.S. Attorney's Office, 2021-
<https://www.justice.gov/usao-md/pr/two-individuals-charged-identity-theft-after-using-stolen-identities-deceased-and-elderly> (11.04.2022)
118. United Nations Conference on Trade and Development -
119. Van de Weijer, S. Leukfeldt, E. R. Van Der Zee, S. Reporting cybercrime -
Policing: An International Journal Vol. 43 No. 1, lk 17-34. Holland, 2019 -
<https://www-emerald-com.ezproxy.utlib.ut.ee/insight/content/doi/10.1108/PIJPSM-07-2019-0122/full/html> (10.04.2022)

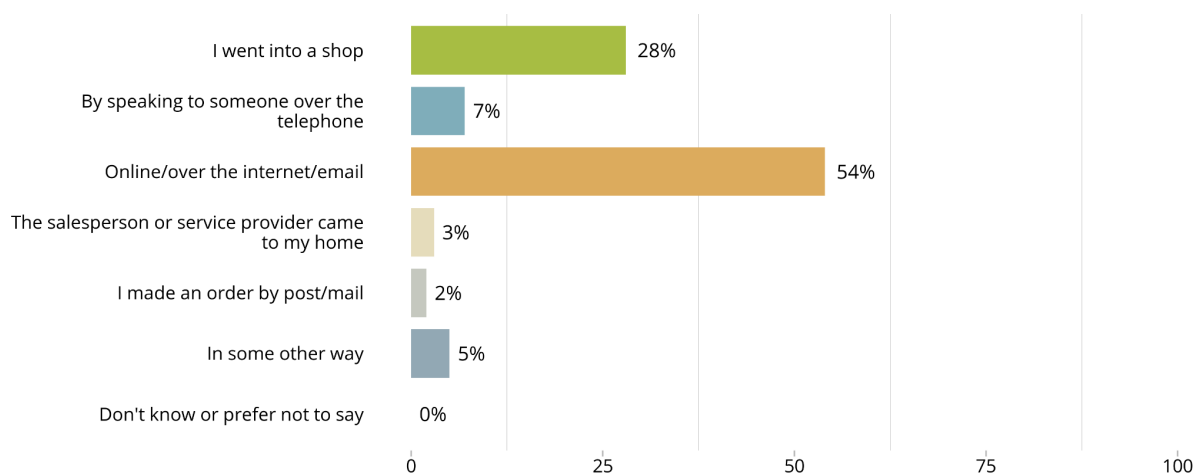
120. Van de Weijer, S., Bernasco, W. Reporting crime to the police: Trends and determinants - Holland, 2016 -
https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2248/2674-summary_tcm28-124634.pdf?sequence=3&isAllowed=y (10.04.2022)
121. Van de Weijer, SGA., Leukfeldt, R., Bernasco, W. Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking. - European Journal of Criminology, lk 486-508. 2019 -
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1477370818773610> (10.04.2022)
122. Van Wilsem, J. "'Bought it, but never got it' assessing risk factors for online consumer fraud victimization." European Sociological Review, Vol 29, lk 168-178, 2013. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1093/esr/jcr053> (11.04.2022)
123. Van Wyk, J., Mason, K. A. Investigating Vulnerability and reporting behavior for consumer fraud victimization - Journal of Contemporary Criminal Justice, Vol. 17, Nr. 4, lk 328-345, Sage Publications, *Sine loco*, 2001-
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/1043986201017004003> (10.04.2022)
124. What is the Definition of consumer fraud?
<https://www.winston.com/en/legal-glossary/consumer-fraud.html> (11.4.2022)
125. Ärileht Delfi <https://arileht.delfi.ee/> (10.04.2022)
126. ÜRO tarbijakaitse juhised, 18.12.1984
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/462/25/IMG/NR046225.pdf?OpenElement> (11.04.2022)
127. Yar, M. The Novelty of 'Cybercrime' An Assessment in Light of Routine Activity Theory - Suurbritannia, Criminology and SAGE Publications, Volume 2 (4), lk 407-427, 2005 -
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/147737080556056> (11.04.2022)
128. Yar, M. The Novelty of Cybercrime - Copyright © 2005 European Society of Criminology and SAGE Publications, lk 407-427, London, 2005,
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utlib.ut.ee/doi/pdf/10.1177/147737080556056> (10.04.2022)

KASUTATUD ÕIGUSAKTID

1. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 1999/44/EÜ, 25. mai 1999, tarbekaupade müügi ja nendega seotud garantiide teatavate aspektide kohta - EÜT L 171, 7.7.1999
2. Karistusseadustik RT I, 21.05.2021, 9
3. Tarbijakaitseseadus RT I, 24.11.2021, 4
4. Võlaõigusseadus RT I, 15.03.2022, 14

LISAD

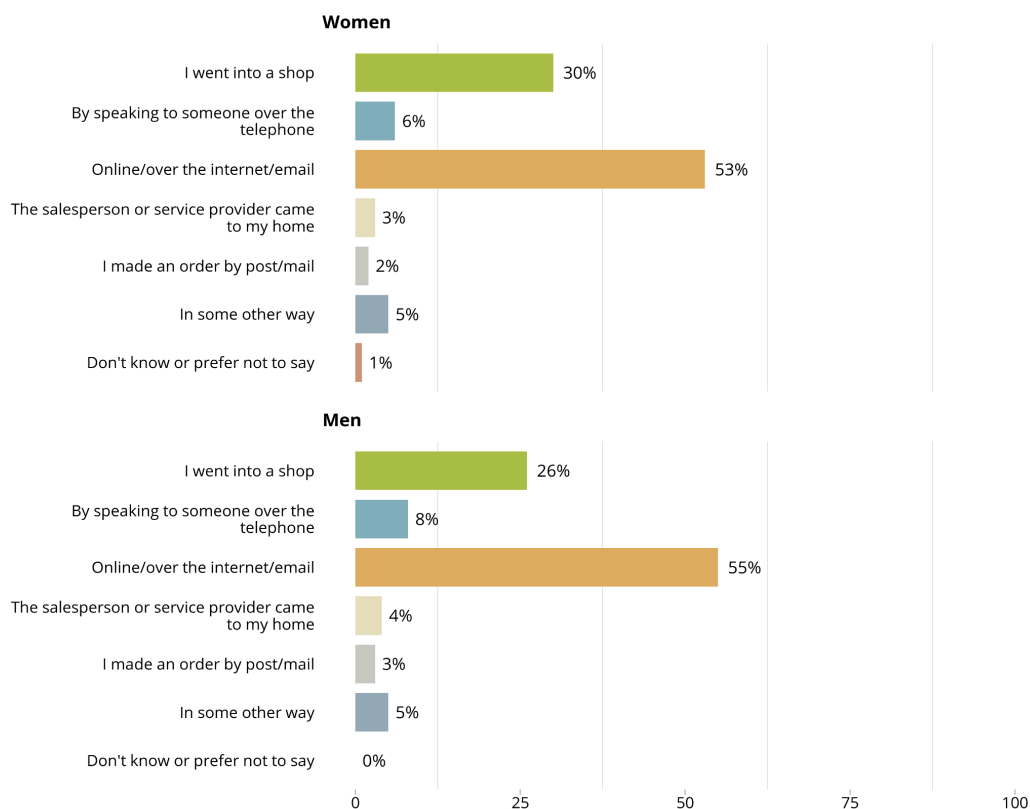
Lisa 1. FRA uuring, EL keskmise tarbijapettuse kogemine viimasel viiel aastal

© FRA - All rights reserved - Fundamental Rights survey, 2020 | Type of method for making the purchase when experienced consumer fraud - b_con5y_sit | Location: EU-27

Lisa 2. FRA uuring, EL keskmise tarbijapettuse ohvriks langemise kogemine ostu sooritamise meetodi järgi, arvestades inimese sugu

© FRA - All rights reserved - Fundamental Rights survey, 2020 | Type of method for making the purchase when experienced consumer fraud - b_con5y_sit | Location: EU-27

